

**ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ФАКУЛЬТЕТ СУСПІЛЬНИХ НАУК
Кафедра політології і державного управління**

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Декан факультету суспільних наук

_____ /Остапець Ю.О./

« ____ » _____ 2023 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ПОЛІТИЧНА ГЕОГРАФІЯ І ГЕОПОЛІТИКА

Рівень вищої освіти	Перший (бакалаврський)
Галузь знань	05 Соціальні та поведінкові науки
Спеціальність	052 Політологія
Освітня програма	Політологія
Статус дисципліни	Обов'язкова
Мова навчання	Українська

Робоча програма навчальної дисципліни «**Політична географія і геополітика**» для здобувачів вищої освіти галузі знань **05 Соціальні та поведінкові науки** спеціальності **052 Політологія** освітньої програми **Політологія**.

Розробник: **Петрінко В.С.**, доцент, кандидат політичних наук, доцент кафедри політології і державного управління.

Робочу програму розглянуто та затверджено на засіданні кафедри **політології і державного управління**

протокол № 14 від «27» червня 2023 р.

Завідувач кафедри _____ Ключкович А.Ю.

Схвалено науково-методичною комісією **факультету суспільних наук**

протокол № 8 від «29» червня 2023 р.

Голова науково-методичної комісії факультету суспільних наук _____ Попадич О.О.

© Петрінко В.С., 2023 р.

© ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2023 р.

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Розподіл годин за навчальним планом	
	Денна форма навчання	Заочна форма навчання
Кількість кредитів ЄКТС – 4	Рік підготовки:	
Загальна кількість годин – 120	1-ий	1-ий
Кількість модулів – 2	Семестр:	
Тижневих годин: для денної форми навчання: 3,3 аудиторних – 60 самостійної роботи студента – 60	1-ий	1-ий
	Лекції:	
	36	12
	Практичні (семінарські):	
	24	6
Вид підсумкового контролю: екзамен	Лабораторні:	
Форма підсумкового контролю: усна	Самостійна робота:	
	60	102

2. МЕТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Метою вивчення навчальної дисципліни «Політична географія і геополітика» є надати студентам теоретичні знання щодо особливостей політичної карти світу, сутності держави в її просторово-географічному вимірі та специфіки формування теоретичної та практичної геополітики держав світу для підготовки висококваліфікованого спеціаліста з питань політичної науки та геополітики.

Відповідно до освітньої програми, вивчення дисципліни сприяє формуванню у здобувачів вищої освіти таких компетентностей:

1) інтегральна компетентність – здатність розв’язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у політичній сфері, що характеризуються комплексністю та невизначеністю умов, із застосуванням теорій і методів політичної науки;

2) загальні компетентності:

- знання предметної області та розуміння професійної діяльності (ЗК-01);
- здатність бути критичним і самокритичним (ЗК-03);
- здатність реалізувати свої права і обов’язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні (ЗК-06);
- здатність працювати у міжнародному контексті (ЗК-08);

3) спеціальні (фахові) компетентності:

- здатність використовувати категоріяльно-понятійний та аналітично-дослідницький апарат сучасної політичної науки (СК-01);
- здатність застосовувати політологічне мислення для розв’язання теоретичних та практичних проблем у політичній сфері на основі опанування класичної та сучасної політичної думки (СК-02);
- здатність описувати, пояснювати й оцінювати політичні процеси та явища у різних історичних, соціальних, культурних та ідеологічних контекстах (СК-03);
- здатність застосовувати інструментарій нормативної та емпіричної політичної теорії, політичної методології, порівняльної та прикладної політології, міжнародних та глобальних студій у фаховій діяльності (СК-04);
- здатність аналізувати взаємодію політичних акторів та інститутів, владу та урядування, політичні системи та режими, політичну поведінку у різних контекстах їх функціонування (СК-05);
- здатність аналізувати публічну політику на місцевому, національному, європейському та глобальному рівні (СК-06);
- здатність презентувати результати теоретичних і прикладних досліджень для фахівців та нефахівців (СК-09);
- здатність аналізувати проблеми у сфері національної безпеки, здійснювати моніторинг соціально-політичної стабільності у прикордонних регіонах (СК-10);
- здатність розробляти механізми протистояння політичним ризикам, упереджувати виникнення конфліктних ситуацій у поліетнічному середовищі (СК-11).

Крім того, вивчення вказаної нормативної навчальної дисципліни дозволить здобувачу вищої освіти у подальшому орієнтуватися й аналізувати політичну карту світу та етапи її формування; виокремлювати специфіку (політичну, територіальну, економічну, етнічну, демографічну, соціальну, культурну) окремих регіонів світу та держав; давати оцінку адміністративно-територіальному устрою та кордонам держави; орієнтуватися в етно-демографічних, соціально-економічних і електоральних процесах у державі та світі; виокремлювати політико-географічні та геополітичні аспекти глобальних проблем людства; аналізувати особливості розвитку світового політичного процесу та геополітики держав, зокрема й України; використовувати отримані знання при вирішенні професійних завдань у політико-географічному та геополітичному напрямках; готувати інформаційні повідомлення, виступи, наукові статті на політико-географічну й геополітичну проблематику.

4. ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ

Відповідно до освітньої програми «Політологія», вивчення навчальної дисципліни повинно забезпечити досягнення здобувачами вищої освіти таких програмних результатів навчання (ПРН):

Програмні результати навчання	Шифр ПРН
Розуміти предметну область, етичні та правові засади професійної діяльності.	ПРН-01
Вміти критично мислити у сфері професійної діяльності.	ПРН-03
Розуміти історію, закономірності та етапи розвитку предметної сфери політології, знати її цінності та досягнення.	ПРН-07
Вміти використовувати базовий категоріяльно-понятійний та аналітично-дослідницький апарат сучасної політичної науки.	ПРН-08
Вміти застосовувати політологічне мислення для розв'язання теоретичних та практичних проблем у політичній сфері на основі опанування класичної та сучасної політичної думки.	ПРН-09
Вміти описувати, пояснювати й оцінювати політичні процеси та явища у різних історичних, соціальних, культурних та ідеологічних контекстах.	ПРН-10
Вміти аналізувати взаємодію політичних акторів та інститутів, владу та урядування, політичні системи та режими, політичну поведінку у різних контекстах їх функціонування.	ПРН-12
Вміти аналізувати публічну політику на місцевому, національному, європейському та глобальному рівні.	ПРН-13
Презентувати результати теоретичних і прикладних досліджень фахівцям і широкій аудиторії, засобам масової інформації, експертам з інших галузей знань.	ПРН-16
Вміти визначати національні пріоритети та інтереси України, з урахуванням безпекової складової в умовах викликів, ризиків і загроз, у тому числі зовнішніх.	ПРН-19

Очікувані результати навчання, які повинні бути досягнуті здобувачами освіти після опанування навчальної дисципліни «Політична географія і геополітика»:

Очікувані результати навчання з дисципліни	Шифр ПРН
Знати об'єкт, предмет вивчення дисципліни та методологію, яка використовується в політико-географічній і геополітичній науках для дослідження локальних, державних, регіональних і глобальних суспільно-політичних процесів.	ПРН-01
Застосовувати методологію дослідження для аналізу локальних, державних, регіональних і світових суспільно-політичних процесів, а також застосовувати отримані знання при вирішенні практичних завдань на семінарських заняттях і у подальшій професійній діяльності.	ПРН-03
Розуміти причини й етапи формування політичної карти світу, територій держав та їх геополітики в регіональному та глобальному вимірі.	ПРН-07
Знати орієнтуватися та вміти використовувати категоріяльно-понятійний та аналітично-дослідницький апарат при вирішенні питань із політико-географічної та геополітичної проблематики.	ПРН-08
Критично аналізувати й оцінювати політичні процеси та явища з політико-географічної та геополітичної тематики, що відбувалися в різних історичних періодах.	ПРН-10
Давати оцінку взаємодії політичних акторів та інститутів, влади й урядування, політичним системам і режимам у вирішенні просторово-територіальних і геополітичних проблем у державі.	ПРН-12
Формувати та впливати на публічну політику на місцевому, державному, європейському та світовому рівнях з політико-географічних і геополітичних позицій.	ПРН-13
Оприлюднювати результати теоретичних і прикладних політико-географічних і геополітичних досліджень широкому загалу суспільства.	ПРН-16
Впливати й визначати державні пріоритети та інтереси України в політико-територіальному та геополітичному плані відповідно до сучасних умов безпекового характеру.	ПРН-19

5. ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

Засоби оцінювання та методи демонстрування результатів навчання

Засобами оцінювання та методами демонстрування результатів навчання з навчальної дисципліни є:

- екзамен;
- контрольна робота;
- аналітичний реферат;
- презентація результатів виконаної індивідуальної роботи студента;
- виступ на семінарських заняттях;
- поточне опитування.

Форми контролю та критерії оцінювання результатів навчання

Форми поточного контролю: поточне опитування, виступ на семінарських заняттях, знання політичної карти світу, написання аналітичного реферату, письмове тестування з теми.

Форма модульного контролю: письмова контрольна робота.

Форма підсумкового семестрового контролю: усний екзамен.

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти (модуль 1)

Поточне оцінювання та самостійна робота					Модульна контрольна робота	Сума
T1	T2	T3	T4	T5		
6	6 + 10	6	6	6 + 10	50	100

T1, T2... - теми

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти (модуль 2)

Поточне оцінювання та самостійна робота			Модульна контрольна робота	Сума
T8	T10	T11; T12		
7	7 + 22	7 + 7	50	100

T1, T2... - теми

Оцінювання окремих видів навчальної роботи з дисципліни

Вид діяльності здобувача вищої освіти	Модуль 1		Модуль 2	
	Кількість	Максимальна кількість балів (сумарна)	Кількість	Максимальна кількість балів (сумарна)
Практичні (семінарські) заняття	6	30	6	30
Письмове тестування при тематичному оцінюванні				
Політична карта світу	1	10		

Реферат (аналітичне завдання)	1	10	1	20
Модульна контрольна робота	1	50	1	50
Разом		100		100

Критерії оцінювання модульної контрольної роботи.

Мінімальний поріг для допуску до модульної контрольної роботи становить 10 балів. Модульна контрольна робота складається з трьох запитань описово-аналітичного характеру.

Перше запитання покликане оцінити знання з тематичної проблематики відповідного модулю, яка надавалася на лекціях і обговорювалася на семінарських заняттях. Залежно від обсягу, послідовності викладу і орієнтуванні у тематичному матеріалі, перше запитання модульної контрольної роботи максимально може бути оцінене у 10 балів.

Друге запитання має на меті оцінити розуміння основних тенденцій розвитку сучасних регіональних партій, рухів і груп впливу у конкретних країнах Західної та Центрально-Східної Європи та в Україні. Залежно від послідовності викладу і орієнтуванні у тематичному матеріалі, друге запитання модульної контрольної роботи максимально може бути оцінене у 15 балів.

Третє питання модульної контрольної роботи має творчо-аналітичний характер. Залежно від обґрунтованості аргументів і суб'єктивних висновків студента з визначеної проблематики, третє запитання модульної контрольної роботи максимально може бути оцінене у 25 балів.

Критерії оцінювання підсумкового семестрового контролю.

Відповідно до *«Положення про порядок та методичку проведення семестрових (курсних) екзаменів і заліків в Ужгородському національному університеті»* (затверджено Наказом Ректора ДВНЗ «УжНУ» № 698/01-17 від 08.05.2015 р.), знання студентів оцінюється як з теоретичної, так і з практичної підготовки за такими критеріями:

оцінку «відмінно» (90-100 балів, А) заслуговує студент, який:

- всебічно і глибоко володіє навчально-програмовим матеріалом;
- вміє самостійно виконувати завдання, передбачені програмою, використовує набуті знання і вміння у нестандартних ситуаціях;
- засвоїв основну і ознайомлений з додатковою літературою, яка рекомендована програмою;
- засвоїв взаємозв'язок основних понять дисципліни та усвідомлює їх значення для професії, яку він набуває;
- вільно висловлює власні думки, самостійно оцінює різноманітні життєві явища і факти, виявляючи особистісну позицію;
- самостійно визначає окремі цілі власної навчальної діяльності, виявив творчі здібності і використовує їх при вивченні навчально-програмового матеріалу, проявив нахил до наукової роботи.

оцінку «добре» (82-89 балів, В) – заслуговує студент, який:

- повністю опанував і вільно (самостійно) володіє навчально-програмовим матеріалом, в тому числі застосовує його на практиці, має системні знання в достатньому обсязі відповідно до навчально-програмового матеріалу, аргументовано використовує їх у різних ситуаціях;
- має здатність до самостійного пошуку інформації, а також до аналізу, постановки і розв'язування проблем професійного спрямування;
- під час відповіді допустив деякі неточності, які самостійно виправив, добирає переконливі аргументи на підтвердження вивченого матеріалу;

оцінку «добре» (74-81 бал, С) заслуговує студент, який:

- в цілому навчальну програму засвоїв, але відповідає на екзамені з певною кількістю помилок;
- вміє порівнювати, узагальнювати, систематизувати інформацію під керівництвом викладача, в цілому самостійно застосовувати на практиці, контролювати власну діяльність;

- опанував навчально-програмовий матеріал, успішно виконав завдання, передбачені програмою, засвоїв основну літературу, яка рекомендована програмою;

оцінку «задовільно» (64-73 бали, D) – заслуговує студент, який:

- знає основний навчально-програмовий матеріал в обсязі, необхідному для подальшого навчання і використання його у майбутній професії;

- виконує завдання непогано, але зі значною кількістю помилок;

- ознайомлений з основною літературою, яка рекомендована програмою;

- допускає на заняттях чи екзамені помилки при виконанні завдань, але під керівництвом викладача знаходить шляхи їх усунення.

оцінку «задовільно» (60-63 бали, E) – заслуговує студент, який:

- володіє основним навчально-програмовим матеріалом в обсязі, необхідному для подальшого навчання і використання його у майбутній професії, а виконання завдань задовольняє мінімальні критерії. Знання мають репродуктивний характер.

оцінка «незадовільно» (35-59 балів, FX) – виставляється студенту, який:

виявив суттєві прогалини в знаннях основного програмового матеріалу, допустив принципові помилки у виконанні передбачених програмою завдань.

оцінка «незадовільно» (35 балів, F) – виставляється студенту заочної форми навчання, який:

- володіє навчальним матеріалом тільки на рівні елементарного розпізнавання і відтворення окремих фактів або не володіє зовсім;

- допускає грубі помилки при виконанні завдань, передбачених програмою;

- не може продовжувати навчання і не готовий до професійної діяльності після закінчення університету без повторного вивчення даної дисципліни.

При виставленні оцінки враховуються результати навчальної роботи студента протягом семестру.

Таблиця відповідності оцінок за різними шкалами

Оцінка за 100-бальною шкалою	Оцінка ЄКТС	Оцінка за національною шкалою	
		диференційована	недиференційована
90 – 100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
74-81	C		
64-73	D	задовільно	
60-63	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	незараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	незараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

6. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

6.1. Зміст навчальної дисципліни

МОДУЛЬ 1

ТЕМА 1. ПОЛІТИЧНА ГЕОГРАФІЯ ЯК НАУКОВА ДИСЦИПЛІНА

1. Теоретичні основи політичної географії: сутність поняття, об'єкт і предмет.

Вислів Наполеона Бонапарта про політичну географію. Умови становлення політичної географії як науки. Розуміння поняття «політична географія» за В.О.Колосовим і М.С.Дністрянським. Американське розуміння політичної географії. Політична географія як прикладна наука (Дж.Прескотт). Діяльнісна концепція політичної географії (М.В.Каледін). Міждисциплінарність політичної географії (А.Г.Гольцов). Узагальнене визначення політичної географії. Об'єкт політичної географії. Форми геопросторових політичних систем суспільства. Поділ геопросторових політичних систем. Конкретизація об'єкту політичної географії. Предмет політичної географії.

2. Історія становлення та розвитку політичної географії. Початок вживання терміну «політична географія». Питання політичної географії у працях В.Петі («Політична анатомія Ірландії», «Економічна арифметика»). Використання та тлумачення терміну «політична географія» у XVIII ст. (Е.Кант, К.Вирвіч). Перший підручник із політичної географії С.Ф.Наковальніна. «Політична географія» (1897 р.) Фрідріха Ратцеля (1844-1904 рр.). Механічний детермінізм. Розуміння землі (території) Ф.Ратцелем. Органістична концепція держави Ф.Ратцеля. Сутність статті «Право територіального розвитку держав». «Закони Ратцеля» (1896 р.) щодо розвитку держави. Концепція «життєвого простору» (лебенсraum). Чотири етапи розвитку світової політичної географії та їх характеристика у XX ст. Становище політичної географії в СРСР. Західна політична географія: опис просторових аспектів міжнародних відносин. Чотири підходи до опису політичної географії. Завдання політичної географії за Р.Гартшорном. «Ключова ідея» держави. Поєднання політичної географії із суспільними науками. «Вибух ідей» у політичній географії. Відкриття нових міжнародних англійських журналів з політичної географії. Нові альтернативні підходи політичної географії: «нова географія», «гуманістична географія» (концепція життєвого простору, «почуття території», «національна ідея»), «радикальна географія» (журнал «Геродот»). Розширення проблематики політичної географії. Світові атласи. Взаємопов'язаність політичної географії і геополітики.

3. Політична географія в Україні. Ідея української держави (Б.Хмельницький). Державницькі ідеї і діяльність гетьманів І.Мазепи та П.Орлика. Державна візія В.Капніста до Європи. Україна і слов'янська федерація кирило-мефодіївців. Значення поетичної творчості Т.Шевченка для становлення української нації. Політизм І.Франка. Самостійницькі ідеї М.Міхновського та його ідейних спадкоємців. Концепція цілісності української національної території М.Грушевського. Політико-географічна творчість С.Рудницького (1877-1937 рр.). Праці: «Коротка географія України» (у 2-х книгах 1910-1914 рр.), «Українська територія і народ» (1916 р.), «Чому ми хочемо самостійної України?» (1916 р.), «До основ українського націоналізму» (1921 р.), «Українська справа зі становища політичної географії» (1923 р.), «Огляд національної території України» (1923 р.) та ін. Географічна концепція націоналізму. Становлення політичної географії як наукової та навчальної дисципліни в незалежній Україні.

4. Рівні та методи політико-географічних досліджень. Характеристика ієрархічних рівнів політико-географічних досліджень: 1) макрорівень; 2) мезорівень; 3) мікрорівень. Методологічна основа політико-географічних досліджень. Порівняльно-географічний метод. Історичний метод. Статистичні методи. Картографічний метод. Сутність системного підходу в політичній географії. Загальногеографічний метод ключів. Аерометоди. Космічні методи.

ТЕМА 2. ПОЛІТИЧНА КАРТА СВІТУ ТА ЇЇ ІСТОРИЧНІ ЗМІНИ

1. Політична карта світу (ПКС): сутність і періодизація. Історичні зміни політичної карти світу. Війни як рушійні сили змін на політичній карті. Підрахунки Норвезької Академії Наук щодо війн. Війна як інструмент державотворення. Зледеніння. Перехід людства до скотарства та землеробства (неолітична революція). Поява апарату примусу – початки держави. ПКС як свідчення про політико-міжнародні та внутрішньодержавні ситуації. Визначення сутності ПКС. Об'єкт і наукове розуміння ПКС. ПКС як предмет вивчення політичної географії. Поділ політичних карт. Процес формування сучасної ПКС. Характеристика чотирьох історичних періодів формування ПКС: давній, середньовічний, новий, новітній. Періодизація розвитку суспільства Л.І.Мечнікова стосовно освоєння людиною водного простору.

2. Промислова революція, Великі географічні відкриття та їх вплив на світові політико-географічні процеси. Суспільні зміни в Європі в XV ст. Консолідація малих феодалних утворень і формування великих націй. Мануфактурне виробництво, пошук ринків збуту та джерел дешевої сировини. Початок освоєння просторів океанів. Каравелли. Пошук шляхів до Індії, Індонезії, Китаю. Захоплення турками-османами Малої Азії та Константинополя. Занепад Великого шовкового шляху. Відкриття шляху до Індії навколо Африки. Відкриття Америки Х.Колумбом (1492 р.). Піднесення ролі Іспанії та Португалії. Іберійська Америка – головний об'єкт колонізації. Іспанія та Португалія – перші метрополії у світі. Перший поділ світу (1494 р.): розмежування нових територій за географічним індикатором. Послаблення ролі та занепад середземноморських торгових міст-держав Середньовіччя: Венеція, Генуя, Олександрія. Розвиток і зміцнення міжнародних зв'язків. Зростання промислового виробництва, торгівлі, суднобудування. Поширення впливу Європи у світі. Початок вироблення нового глобального мислення. Об'єднання ойкумен. Розвиток науки. Формування основ єдиного світового господарства, торговельних зв'язків, міграції населення. Негативні явища: колоніальний розбій, утворення великих колоніальних імперій, суперництво між державами за панування на суходолі та морі. Піратство, работоргівля, рабство. Расова дискримінація та расизм як результат географічних відкриттів.

3. Епоха колоніалізму та формування великих світових колоніальних імперій.

3.1. Португальська й Іспанська колоніальні імперії. Перші колоніальні загарбання португальців: Генріх Мореплавець, Бартоломеу Діаш. Відкриття Америки – початок іспанської колонізації. Протистояння між Португалією й Іспанією. Тордесільський (1494 р.) і Сарагоський договори (1516 р.): іспано-португальська демаркаційна лінія. Подорож Васко да Гама та завоювання португальцями територій у південній, південно-східній і східній Азії. Португальські захоплення в Африці та Південній Америці. Америго Веспуччі. Апогей і максимум Португальської колоніальної імперії. Розпад Португальської колоніальної імперії. Наслідки «революції гвоздик» для португальської колоніальної системи. Іспанські експедиції до Нового Світу: Е.Кортес (1519 р.), Ф.Піссаро (1531-1535 рр.). Іспанське віце-королівство. Підкорені народи Центральної і Південної Америки. Подорож Ф.Магеллана (1519-1522 рр.) та іспанські володіння у Східній півкулі. Zenit слави та сили Іспанської імперії. Карл I (V) Габсбург. Об'єднання Іспанії та Португалії (1581-1640 рр.). Господарство Іспанії в XVI ст. Середина XVIIст. – початок розпаду Іспанської колоніальної імперії. Захоплення іспанських територій Нідерландами, Великою Британією, Францією. Революція в Південній Америці під проводом С.Болівара і незалежні держави. Американсько-іспанська війна і втрата територій на користь США. Втрата останніх володінь Іспанією наприкінці XX ст.

3.2. Британська колоніальна імперія. Зародження капіталізму в Англії. «Кузня світу». Включення Англії в колоніальну гонку. Джерела прибутків англійських промисловців. Об'єднання промисловців і торговців: Ост-Індська компанія, Королівська Африканська компанія та ін. Захоплення Англією опорних пунктів на узбережжі Африки у XVII ст. Перемога Англії в суперництві з Голландією на морях.

Захоплення островів в Атлантичному й Індійському океанах. Заснування піратом У.Ралесем колонії Вірджинія (1672 р.). Заснування фортів і факторій на Індостані в другій половині XVII ст. Боротьба Англії з Францією та перемога в Семирічній війні (1756-1763 рр.). Панування на морі англійського флоту. Заволодіння Індії, Канади, Австралії – географічний каркас Британської імперії (XVIII ст.). Початок розвалу Британської імперії. Визнання Англією незалежності США (1783 р.). Освоєння Австралії англійськими переселенцями (з 1798 р.). Створення Австралійського Союзу (1901 р.). Захоплення Англією Нової Зеландії (1840 р.) та її освоєння. Колонія Гонконг (1842 р.). Підкорення князівств Індостану та створення колонії Індія («діамант»). 20 англійських колоній в Африці. Європейські колонії Великої Британії. Площа й населення колоніальних володінь Великої Британії на 1899 р. Самовизначення народів і формування самоврядних домініонів. Вершина могутності Британської імперії. Розподіл колоній програвших держав у Першій світовій війні. Максимум показників величі Британської імперії: площа, населення. Самоврядування колоній. Положення про статус домініонів (1926 р.). Британська Співдружність націй. Вестмінстерський статут 1931 р. Зміна становища імперії після Другої світової війни. 1947 рік – початок стрімкого розпаду Британської колоніальної імперії. Вихід Індії (1947 р.) та Ірландії (1949 р.) зі Співдружності. Залишки британської колоніальної величі. Нове утворення – Співдружність націй (50 суб'єктів). Генерал-губернатори та глави держав суб'єктів.

3.3. Французька колоніальна імперія. Перші спроби французької колонізації Північної Америки. Експедиція Ж.Картьє (1534-1535 рр.) у район річки Святого Лаврентія. Втрата перших колоніальних поселень у Північній Америці. XVII ст. – посилення процесу завоювання колоній Францією. Створення колоніальних компаній. Заснування колоніальних поселень Квебек (1608 р.), Монреаль (1642 р.) та ін. Проголошення Канади колонією Франції (1663 р.). Колонія Луїзіана (1682 р.) – володіння Франції. Колонії Франції у Вест-Індії. Французькі торговельні факторії-фортеці в Африці (XVI ст.). Заволодіння о.Реюньон (1638 р.). Поразка Франції у Семирічній війні (1756-1763 рр.) та передача Англії частини володінь у Північній Америці, Індії та Африці. Продаж Францією західної частини Луїзіани Сполученим Штатам Америки (1803 р.). Величина колоніальних володінь Франції за Паризьким мирним договором 1814 р. Відновлення колоніальної експансії Франції в 30-их рр. XIX ст. у Північній і Західній Африці. Активізація інтересу Франції до територій Східної і Південно-Східної Азії. Кабальний договір для Китаю (1844 р.). Захоплення Францією Нової Каледонії (1853 р.). Встановлення французького протекторату над Маркільськими островами (1842 р.), над Камбоджею (1867 р.), над Аннамом і Тонкіном (1885 р.), над Лаосом (1893 р.). Створення Індокитайського союзу. Захоплення Францією о.Мадагаскар (1895 р.). Французькі володіння в Центральній Африці. Інституалізація управління французькими колоніями: Вища колоніальна рада (1883 р.). Створення Міністерства колоній (1894 р.). Колонії північно-західної Африки під управлінням французьких міністерств. Завершення формування Французької колоніальної імперії: площа, населення (на 1900 р.). Корисність колоній для французької економіки та колоніальна політика Франції. Отримання Францією колоній Німеччини й Османської імперії. Площа та населення Французької колоніальної імперії після Першої світової війни. Криза та розвал французької колоніальної системи. Сирія та Ліван (1943 р.). Утворення Демократичної Республіки В'єтнам (1945 р.). Нова форма колоніальної системи – Французький Союз. Особливий статус Алжиру. Управлінська структура Французького Союзу. Міністерство заморських територій (1946 р.). Площа та населення Французького Союзу на 1946 р. Колоніальна війна у В'єтнамі (1946-1954 рр.). Незалежність від Франції В'єтнаму, Камбоджі, Лаосу. Визвольна війна алжирського народу (1954-1962 рр.) та здобуття незалежності Алжиру. Незалежність більшості колоній Франції. Скасування Французького Союзу та створення Співдружності (1958 р.). Збереження Францією заморських територій. Незалежність Гвінеї.

3.4. Османська колоніальна імперія. Виникнення (1299 р.) та розквіт Османської імперії (XV-XVII ст.). Захоплення османами Константинополя (1453 р.). Слов'янський фактор в імперії. Українські невільники.

Роксолана. Завоювання турками Пелопонесу, Афіньського герцогства, Боснії, Мореї в 50 – 60-их рр. XVI ст. Встановлення турецького суверенітету над Кримським ханством, Валахією та Албанією. Завоювання Вірменії, Курдистану та Месопотамії (1514-1515 рр.), Сирію, Палестину, Єгипет, Хіджас, частину Алжиру (1515-1520 рр.). Підкорення Белграду (1521 р.). Османський флот і Середземне море. Захоплення турками Родосу й інших островів Егейського моря, Триполітанії, всього Алжиру, Кіпру, Тунісу (середина XVI ст.). Відвоювання османами о.Крит (1571). Розгром турецького флоту та початок занепаду Османської колоніальної імперії. Поразка турецької армії під Віднем (1683 р.). Російсько-турецькі війни XIX ст. та їх територіальні наслідки для османів. Сан-Стефанський мирний договір: незалежність Сербії, Чорногорії, Румунії, Північної Болгарії. Перехід Кіпру в управління Англії. Австро-Угорська окупація Боснії і Герцеговини. Відхід османських колоній: Туніс до Франції (1881 р.), Єгипет до Великої Британії (1882 р.). Італо-турецька війна (1911-1912 рр.) і перехід території Лівії до Італії. Балканські війни (1912-1913 рр.) та втрата європейських колоній Туреччиною. Програш Османської імперії у Першій світовій війні. Акт про капітуляцію Туреччини (1918 р.) – кінець Османської колоніальної імперії. Втрата близькосхідних територій. Територіальний «подарок» більшовиків Туреччині.

3.5. Німецька й Австро-Угорська колоніальні імперії. Проголошення Німецької імперії та початок колоніальної експансії. Перші німецькі загарбання в Африці (початок 1880-их рр.), Південно-Східній Азії та басейні Тихого океану (кінець XIX ст.). Створення «Німецького колоніального союзу» (1882 р.). Заснування колоніального поселення Ангра-Пекена (1882 р.). «Німецька Південно-Західна Африка». Німецький протекторат над Занзібаром (1885 р.). Прапор Німецької імперії в Новій Гвінеї та Самоа. Зовнішня політика Німеччини в Туреччині та Близькому Сході. Будівництво Багдадської залізниці: шлях до Індії. Площа і території заморських колоній Німеччини перед Першою світовою війною в Африці та західній частині Тихого океану. Зародження Австрії. Початок правління династії Габсбургів. Підкорення Австрією Чехії та Угорщин (XV-XVI ст.). Участь у розподілі Польщі: 1772 р. – Галичина, 1775 р. – Буковина. «Весна народів» 1848 р. і демократизація цісарства. Визвольні змагання угорців. Двоєдиність Австро-Угорської імперії (1868 р.). Українські землі в імперії. Площа та населення Австро-Угорської імперії на початку XX ст. Українське національне відродження в Австрійських володіннях. Наукове товариство ім. Т.Шевченка (1873 р.). Політичне пробудження українців в Австро-Угорській імперії і незадоволення Росії. Москвофіли. Українське питання в політичних стосунках Росії та Австро-Угорщини. Участь «кляптикової імперії» в Першій світовій війні. Крах Австро-Угорської імперії (1918 р.). Утворення незалежних держав на постімперському просторі. «Буферна зона».

3.6. Російська колоніальна імперія. Активізація державотворчої політики Московського князівства (з 1300 р.) Еволюція зростання Московії. Консолідація та слов'янізація фінських племен у басейні Оки та Верхнього Поволжжя. Приєднання фінсько-слов'янських міст. Захоплення і знищення Новгородської республіки (1478 р.) та приєднання її території до Московії. Площа й населення Московії після приєднання Новгородської землі. Приєднання Пскова, Смоленська, Рязані, Казанського (1547 р.) й Астраханського (1556 р.) ханств, підпорядкування Сибірського царства, Великої Ногайської Орди, кабардинських і черкеських князівств (1557 р.). Період Смути та міжусобиць. Зміна правлячої династії. Експансія Московії у бік українських земель. Захоплення Києва Юрієм Долгоруким. Іван III – «государ всея Русі» (1493 р.). Захоплення руських міст і московсько-литовська війна. Ліквідація Стародубського та Новгород-Сіверського князівств. Переяславська угода 1654 р. Обмеження суверенітету Козацької Республіки. Привабливість українських земель і поділ їх між Польщею та Московією (Андрусівське перемир'я 1667 р.). Поділ Польщі та перехід Правобережної України до Росії. Підтримка Росією москвофільського руху в західноукраїнських землях. Перша світова війна та крах Російської колоніальної імперії. Незалежні держави. Комуністична імперія. Жертви голодоморів, репресій радянських спецслужб, концтаборів ГУЛАГу. Крах «червоної імперії». Сучасна Росія та спроби путінського режиму відновлення російсько-

советської імперії. Придністров'я. Абхазія і Південна Осетія. Російсько-грузинська війна 2008 р. Анексія українського Криму Росією. Російсько-українська гібридна війна (з 2014 р.). Самопроголошені квазіутворення на південному-сході України та підтримка їх Росією. «Російсько-білоруська союзна держава» – латентна анексія незалежної Білорусі. Загроза повномасштабного російського вторгнення в незалежну Україну.

4. Зміна політичної карти світу після Першої світової війни. Фактори бурхливого розвитку суспільства планети перед Першою світовою війною. Глобальна колоніальна система. Особливість розвитку передвоєнного періоду. Показники росту ВВП нових і старих промислових держав. Загострення політичного протистояння держав. Епоха імперіалізму та монополістичного капіталізму. Вихід на європейську і світову арену нових об'єднаних держав. Політичні амбіції нових централізованих держав. Утворення військово-політичних блоків: Троїстий союз і Антанта. Геополітичні інтереси держав і наростання протиріч між блоками. Поділ світу між колоніальними державами (площа, населення) напередодні Першої світової війни. Характеристика війни. Переможці та програвші: наслідки. Облаштування повоєнного світу. Умови миру та встановлення нових кордонів. Мирні конференції у Версалі (1919 р.), Сен-Жермені (1919 р.), Тріаноні (1920 р.), Севрі (1920 р.), Лозанні (1923 р.). Політика ізоляціонізму в США та усунення їх від європейських справ. Створення Ліги Націй (1919 р.). Зміни в політичній карті Європи та Близького Сходу після Першої світової війни. Втрати Німеччини. Розпад Австро-Угорської імперії: незалежні держави та відхід частини територій до інших держав. Наслідки розпаду Османської імперії: нові незалежні держави. Створення СРСР – нова колоніальна імперія. Зміна геополітичного ландшафту планети. Виникнення трьох антагоністичних геополітичних таборів: 1) західнодемократична система з колоніями; 2) більшовицька Росія/СРСР; 3) нацистсько-фашистська коаліція та імперсько-мілітаристська Японія.

5. Зміна політичної карти світу перед, під час і після Другої світової війни. Очікування великої війни в Європі з приходом нацистів до влади в Німеччині. «Двобій» між А.Гітлером і Й.Сталіним. Аншлюс Австрії. Ліквідація Чехословаччини. Загарбання Карпатської України фашистською Угорщиною (березень 1939 р.). Напад гітлерівської Німеччини на Польщу – початок Другої світової війни. Дивний характер війни після поразки Польщі. «Четвертий» поділ території Польщі між Німеччиною та СРСР. Західний фронт. Початок найбільш кривавого періоду світової війни (22 червня 1941 р.). Східний фронт. Глобальний розмах війни (осінь 1941 р.): територія війни та кількість держав-учасниць. Нейтральні країни. Держави-агресори та їх союзники. Максимальні загарбання територій нацистською Німеччиною. Домовленості держав-переможниць про зміни ПКС: Тегеран (1943 р.), Ялта (1945 р.), Потсдам (1945 р.). Наслідки війни для світу. Створення ООН (1954 р.). УРСР як співорганізатор ООН. Територіальні зміни після Другої світової війни. Скорочення території Німеччини і розширення Польщі. Східна Пруссія. Лемківщина, Надсяння, Холмщина, Підляшшя – етнічні території українців. Воз'єднання Закарпаття з УРСР (1945 р.). Незалежність підмандатних територій Великої Британії і Франції на Близькому Сході. Створення держави Ізраїль (1948 р.). Втрата колоній Японією в Східній Азії та Далекому Сході. Поділ Корейського півострова. Тайвань. Сахалін і Курильські острови. Територіальна проблема Південнокурильських островів. Мирна угода західних держав з Японією (1951 р.).

6. Політична карта світу епохи деколонізації та періоду «холодної війни» (1946-1990 рр.). Стрімке зростання кількості незалежних держав. Національно-визвольна боротьба у колоніях і залежних територіях. Соціалістичні та псевдосоціалістичні революції в Азії, Африці, Латинській Америці, Океанії. Типи політико-територіальних утворень. Ліквідація колоніальної системи. Мирна деколонізація. Військові інтервенції метрополій (Франція, Нідерланди, Португалія) проти національно-визвольної боротьби в колоніях. Розвал Британської колоніальної імперії: незалежність Індії та Пакистану (1947 р.). Прискорення процесу деколонізації. Нові незалежні держави: Лівія (1951 р.), Туніс і Марокко (1956 р.), Гана (1957 р.), Малайзія (1957 р.), Гвінея (1958 р.). «Декларація про

надання незалежності колоніальним країнам і народам» (1960 р.) – політична платформа процесу деколонізації. «Рік Африки» (1960 р.). Кількість новоутворених країн (1945-1995 рр.). Зменшення залежних територій. Статуси залежних територій: 1) заморські території; самоврядні частини; 3) протекторати; 4) підопічні території. Кількість залежних територій. Головна ціль політичного розвитку колоній і способи її досягнення. Початок антизахідної кампанії Радянським Союзом (лютий 1946 р.). Фултонська промова В.Черчілля (березень 1946 р.) і початок «холодної війни». Розкол світу та встановлення біполярності: демократичний Захід, очолюваний США, та комуністичний Схід, очолюваний СРСР). Утворення протиборствуючих військово-політичних блоків: Північноатлантичний альянс (НАТО, 1949 р.) і Організація Варшавського договору (ОВД, 1955 р.). Азійські військові союзи: Організація договору Південно-Східної Азії (СЕАТО), Багдадський пакт (СЕНТО, 1959 р.). Збройні конфлікти та локальні війни періоду «холодної війни». Карибська криза (1962 р.) – термоядерна загроза. Кількість жертв локальних конфліктів і війн періоду «холодної війни». Афганістан – плацдарм зіткнення Сходу та Заходу (1979-1988 рр.). Завершення «холодної війни». Крах соціалістичної системи в Європі. Ліквідація Організації Варшавського договору. Падіння Берлінського муру (1989 р.) та об'єднання Німеччини (1990 р.).

7. Сучасна політична карта світу (1991 р.- по сьогодні). Мирний характер державотворчих процесів у постсоціалістичних країнах. Розпад федеративних утворень (СРСР, Чехо-Словаччини) та утворення незалежних держав. Конфліктний розпад Югославської федерації в 1990-их рр. Створення Співдружності Незалежних Держав (СНД), Союзної республіки Югославії. Розширення НАТО на Схід і вступ Центрально-Східних і Східних держав у Європейський Союз. Вихід Чорногорії із Союзу (2006 р.). Незалежність Косово (2007 р.). Бельгійська федерація. Квазідержави на ПКС.

ТЕМА 3. ДЕРЖАВА: ПОЛІТОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

1. Сутність, походження й ознаки держави. Держава як базовий інститут політичної системи. Політологічне визначення терміну «держава». Трояке розуміння поняття «держава». Два основні принципи функціонування держави. Теорії походження держави: а) природна теорія (Арістотель); б) теологічна теорія (ідеологи релігій Стародавнього Сходу, А.Блаженний, Ф.Аквінський); в) патріархальна теорія (Конфуцій, Р.Філмер, Н.Михайловський); г) теорія суспільного договору (Г.Гроцій, Т.Гобс, Дж.Лок, Ж.-Ж.Руссо); ґ) психологічна теорія (Дж.Фрезер, Г.Тард); д) теорія насильства чи завоювання (Л.Гумплович, Ф.Опенгеймер); е) техніко-економічна теорія (Г.Чайлд, К.Вітфогель, К.Маркс). Ознаки держави.

2. Типологія держав. Критерії типології держав. Певний тип виробничих відносин – економічна основа типології держав. Історично формаційні типи держав. Надкласова організація держави. Типологія держав за критерієм економічного розвитку. Суспільно-етнічна типологія держав: держава-поліс, держава-імперія, національна держава. Соціально-правова типологія держав: поліційна держава, правова держава. Соціальна держава. Характеристика типів держав за критерієм соціальної захищеності населення та метою соціальної політики (Н.Ферніс і Т.Тілтон).

3. Структура та функції держави. Сутність поняття «структура держави». Складові елементи структури держави та їх характеристика. Інститути держави. Політичні й адміністративні державні інститути. Внутрішні функції держави: 1) правотворча; 2) організаторська; 3) політична; 4) економічна; 5) правоохоронна; 6) соціальна; 7) культурно-освітня; 8) екологічна; 9) фіскальна. Зовнішні функції держави: 1) оборонна; 2) дипломатична; 3) співробітницька.

4. Державні органи влади. «Четверта» та «п'ята» влада. Визначення поняття «державна влада». Специфіка державної влади. Розподіл влади на три гілки. Законодавча влада та її державний орган. Парламент і його різноманітні назви. Одно- і двопалатні парламенти. Повноваження нижньої та верхньої палат. Партійний і персональний склад

парламенту. Сутність виконавчої влади та її державний орган. Шляхи формування виконавчого органу. Президент, прем'єр-міністр, уряд – складові виконавчої влади. Зовнішня політика й орган, що її організовує та здійснює. Повноваження уряду. Програма дій уряду країни. Роль уряду в кризові періоди. «Залізна» рука уряду президента США Ф.Рузвельта. Місце і роль глави держави. Судова влада у системі державних органів. Державні органи судової влади. Зміст і значення «четвертої» та «п'ятої» влади.

5. Класифікація держав за формою правління. Форма держави та її складові елементи. П'ять чинників формування сучасних держав в історичній еволюції. Сутність поняття «форма державного правління». Монархія як найдавніша форма правління. Поділ монархій на види (абсолютна, конституційна, теократична, виборна, патріархальна) та підвиди (дуалістична, парламентська). Приклади сучасних держав за різновидами монархії. Особливість управління Андоррою. Характеристика республіки. Типи республік (президентська, парламентська, змішана) та їх приклади. Британська Співдружність Націй і Співдружність. Джамахирія.

6. Класифікація держав за формою державного устрою. Визначення та сутність поняття «форма державного устрою». Прості та складні держави. Унітарна держава. Принцип унітаризму. Проста та складна унітарна держава. Мононаціональна унітарна держава. Корінна (титульна) нація. Національні меншини. Багатонаціональна унітарна держава. Політико-географічна сутність федералізму. Наукові підходи принципу федералізму. П'ять критеріїв федералізму. Федералізм як засіб міжнаціонального примирення та як тип суспільства і держави. Поняття «федерація». Ознаки федерації. Історико-географічні та національно-етнічні федерації. Елементи федерації та квазіфедерації (22 держави): а) малі острівні держави; б) західноєвропейські демократичні держави з тривалими традиціями регіоналізму; в) багатонаціональні держави Азії, Африки з компактно проживаючими меншинами. Причини формування федерацій. Критерії класифікації федерацій. Сецесія. Конфедерація. Принципи конфедералізму. Ознаки конфедерації. Приклади конфедерації на політичній карті світу: ОАР (1958-1961 рр.), Сенегамбія (1982-1988 рр.) та ін. Політико-географічні типи федерацій і їх характеристики (за В.О.Колосовим): 1) західноєвропейський тип; 2) північноамерикансько-австралійський тип; 3) латиноамериканський тип; 4) афро-азіатський тип; 5) острівний тип; 6) нігерійський тип; 7) «постсоціалістичний». Недовговічність (тимчасовість) конфедерацій. Унії. Імперія.

7. Політичні режими в країнах світу. Визначення та характеристика поняття «політичний режим». Сутність і ознаки політичного режиму. Поділ політичних режимів. Характеристика демократичного політичного режиму. Основні принципи функціонування демократичної держави (ліберальної демократії). Основа західного суспільства. Напівдемократичні режими. Характеристика та класифікація недемократичних режимів. Сутність тоталітаризму. Дві головні особливості тоталітарного суспільства. Визначення поняття «тоталітаризм». Причини виникнення тоталітаризму. Ознаки тоталітаризму. Різновиди тоталітаризму та їх характеристика: фашизм, нацизм, більшовизм (комунізм). Поняття «тоталітарно-інегалітарний режим». Тоталітарно-егалітарний режим. Сталінізм і жорсткий авторитаризм. Геноцид. Етноцид. Визначення поняття «авторитаризм». Ознаки авторитаризму. Різновиди авторитаризму та їх характеристика: 1) теократичні авторитарні режими; 2) військово-бюрократичні диктатури; 3) персональні тиранії; 4) абсолютні монархії; 5) неототалітарні режими. Авторитарний патерналізм. Апартеїд в ПАР (1948-1994 рр.). Популістсько-авторитарні режими.

ТЕМА 4. ДЕРЖАВА ЯК ОСНОВНИЙ ОБ'ЄКТ ПОЛІТИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ

1. Політико-географічна сутність держави. Визначення сутності поняття «держава». Первісні форми людської організації. Держава – найвища форма людської організації. Територія як головна основа формування держави. Принцип «дотримання порядку» та «суспільного ладу». Територія, народ (населення), влада – елементи (підстави) державотворення. Зміст і відмінності між поняттями «державний устрій» і «державний

лад». Основні ознаки держави. Суверенітет. Виникнення ідеї суверенітету. Принцип «суверенної рівності» та його закріплення в нормативних актах. Внутрішні та зовнішні функції держави.

2. Державна територія: сутність поняття, складові елементи. Державна територія як найважливіший об'єкт політичної географії. Політико-географічне положення країни та його елементи. Зіставлення сучасної території держави з етнічною територією. Головні характеристики держави в політико-географічному аспекті. Визначення поняття «державна територія». Держава – вища політична влада на власній території. Недоторканність державної території. Державна територія як об'єкт права власності та життєве середовище населення країни. Складові геотерії (державної території). Суходіл держави. Острів. Конвенція ООН з морського права. Правовий статус сухопутних територій. Надра. Акваторія (гідросфера) держави: внутрішні води; води Світового океану. Аероторія (атмосфера) держави. Верхня межа аероторії. Правовий статус державної аероторії. Екстериторіальні елементи території (умовна територія держави): «плавуча», «літаюча», «космічна» території держави, дипломатичні представництва. Міжнародно-правова умова використання державної території. Оренда геотерії. Офшорний бізнес (зони вільної торгівлі). Єврорегіони. Принцип недоторканності та цілісності державної території. Принципи безпеки та співробітництва держав Європи.

3. Політико-географічне положення (ПГП) держави. Розуміння сутності політико-географічного положення держави. Зв'язок ПГП з фізико-географічним і економіко-географічним положенням. Військово-географічне положення. Воєнно-географічне положення. Властивість історичності ПГП. Характеристика ієрархічних рівнів ПГП: макро-, мезо-, мікро-ПГП. Географічне положення держави щодо Світового океану. Приморські держави. Півострівні держави. Держави-архіпелаги. Внутрішньоконтинентальні держави.

4. Величина державної території, її морфологія та структура. Найважливіші параметри держави. Переваги великих і недоліки малих держав. Поділ держав на групи та їх характеристика: 1) найбільші держави; 2) дуже великі держави; 3) великі держави; 4) середні держави; 5) малі держави; 6) мікродержави. Групи держав за геометричною формою державної території: 1) держави з видовженою територією; 2) держави з компактною територією; 3) держави з майже компактною територією; 4) держави з розірваною територією (фрагментовані держави). Ексклав. Анклав. Напівексклав і напіванклав. Перфорована держава. Держава-анклав. Держава-напіванклав. Показники форми держав: компактність, порізаність, симетричність. Оцінка рельєфу гідрологічної мережі та ступінь її освоєння. «Блюдецподібні» улоговини. Фактори відмінності історичного ядра держави та приєднані периферійні території. Концепція «серцевинного ядра».

5. Політичні кордони держави, їх класифікація та динаміка. Аспекти стану державного кордону. Державний кордон – межа державної юрисдикції та суверенітету. Визначення поняття «державний кордон». Демаркаційні позначки. Оборонне значення кордону. «Залізна завеса» та її приклади. Потреба в державному кордоні. Тимчасові договірні кордони. Демаркаційна лінія. Прикордонна смуга. «Природні» кордони. Концепція сучасних державних кордонів. «Штучні» кордони. Стабільність кордонів. «Смуги зіткнень», «смуги змін», «поояси напруги». Політичні ізобати. Роль кордону на ПКС. Шляхи встановлення лінії державного кордону. Використання політико-географічних та геополітичних ідей щодо експансії та встановлення державних кордонів агресивних держав. Лімологія. Географічна лімологія. Лорд Дж.Керзон (1859-1925 рр.) і його класифікація державних кордонів. Критерії та сучасна класифікація видів державних кордонів: 1) за морфологією: геометричні кордони, астрономічні, звивисті; 2) за природними особливостями: сухопутні (орографічні), водні (річкові, озерні, морські), повітряні; 3) за походженням (генетичні): антецедентні, «накладні», субсеквентні, реліктові; 4) за історичними особливостями та послідовністю виникнення: довоєнні,

післявоєнні, компенсаційні, диференційні, інтеграційні, колоніальні, відновлені, нав'язані, спірні, договірні; 5) за динамікою чи тривалістю існування: постійні (сталі), динамічні (змінні); 6) за функціями: бар'єрні, фільтруючі, контактні, регульовальні, відокремлюючі, зіставляючі. Спірні кордони в сучасному світі.

6. Функції державних кордонів та їх встановлення. Діаметральність функцій кордонів. Характеристика бар'єрної (розділювальної) функції кордону. Фільтруючий аспект бар'єрності. Захист кордонів. Митниця і тарифи як аспект бар'єрності. Офіційні аспекти бар'єрності. Характеристика контактної (з'єднувальної) функції кордону. Вільне переміщення через кордони людей, товарів, капіталу – засадничий принцип сучасних держав і процесу інтеграції. Прикордонні формальності як перешкода. Вибіркова проникність кордонів. Диференціація митних зборів для товарів. Заходи на обмеження чи припинення пересування людей. Фільтрація потоків – фільтруюча функція. Збереження відмінностей – функція відокремлення. Регулююча функція. Функція зіставлення. Потреба у встановленні нових державних кордонів. Поетапність визначення та встановлення кордонів. Етапи творення кордону. Аллокація. Делімітація. Двостороння делімітаційна комісія. Демаркація. Демаркація кордону на несудноплавних і судноплавних ріках, на мостах, на стоячих водах. Демаркаційна лінія та перемир'я чи закінчення воєнних дій. Вимоги до демаркації сухопутного кордону. Процес демаркації. Змішана урядова демаркаційна комісія. Ділянки (сектори). Підкомісія. Стадії практичної роботи комісії. Лінія проходження кордону. Протокол-опис демаркованого кордону. Підписання демаркаційних документів і їх затвердження прикордонними державами. Обмін інформаційними листами. Демаркаційні знаки. Прикордонний режим. Редемаркація. Спірні питання стосовно кордону.

7. Зміни державних територій. Право вищої європейської цивілізації на заволодіння «нічийними» землями. Принцип первинного «володіння». «Окулярна окупація». «Символічна окупація». Право «ефективної окупації». Пакт Бріана-Келлога (1928 р.). Війна як законний засіб вирішення міжнародних спорів і розширення території держави. Визначення поняття «завоювання» або «дебелляція». Сутність поняття «анексія». Сучасний погляд на агресивну війну. Принцип територіальної цілісності державної території. Право народів на самовизначення. Всенародне голосування з територіальних проблем (державної приналежності чи державної незалежності). Історичне право як юридична підстава для територіальних змін. Дискусійність реалізації історичних прав на територію (у кожного своя «правда»). Правомірність позбавлення агресора територій і застосування санкцій. Принцип територіальної недоторканності держав. Допустимість певних територіальних змін. Цесія. Форми цесії. Купівля територій. Міжнародний договір про умови територіальних змін. Плебісцит і оптація при зміні територій. Обмін територій між суміжними державами. Поняття «ад'юдикції (ад'юдикації)». Акреція.

8. Прикордонні й транскордонні регіони. Прикордонний режим. Інститут прикордонних комісарів. Активізація контактної функції та інтенсифікація прикордонної співпраці. Суспільно-географічні фактори впливу на прикордонну зону та прикордонне співробітництво. Транскордонні регіони. Визначення поняття «транскордонний регіон» за В.О.Колосовим. Характеристика транскордонних регіонів. Найвідоміші транскордонні регіони в Європі та Північній Америці.

9. Політичний поділ повітряного та космічного простору. Початок обговорення проблеми повітряного простору. П.Фошіль (початок ХХ ст.). Версальська мирна конференція та прийняття Міжнародної конвенції про повітряне пересування (1919 р.). Мадридська (1926 р.) та Гаванська (1928 р.) конвенції про державний суверенітет над повітряним простором. Право визначати доступ до державного повітряного простору іноземних повітряних суден. Міжнародні двосторонні угоди. Поняття «відкритий (міжнародний) повітряний простір». Правовий режим і принцип свободи польотів. Космічний простір. Договір про принципи проведення досліджень і використання космічного простору (1967 р.). 22-га сесія Комітету ООН з космосу (1979 р.) і проблема

розмежування суверенного повітряного простору та відкритого простору. Проблема технічного забруднення навколоземного космічного простору. Сутність поняття «космічне сміття». Розвиток міжнародної співпраці в галузі боротьби з техногенним забрудненням космосу.

ТЕМА 5. ПОЛІТИЧНА ГЕОГРАФІЯ СВІТОВОГО ОКЕАНУ, АРКТИКИ Й АНТАРКТИКИ

1. Географія таласократії. Поняття «океан» і загальна характеристика проблеми. Географічні школи на варті морської могутності держав. Дві концепції цілісності земної поверхні в античності. Відродження концепції цілісності земної поверхні в античності. Відродження концепції Світового океану в епоху Великих географічних відкриттів. Праці про геополітичні завдання панування на морях. «Географія Генеральна» (1650 р.) голландського вченого Б.Вареніуса. 10 – 80-ті роки XVII ст. – голандський період панування на морях. Перша російська географічна школа Ломоносова – Татищева про колонізацію територій і зростання морської могутності імперії. Геополітична теорія прогресу і соціального розвитку Л.І.Мечнікова: роль водних періодів людської історії. Характеристика океанів та їх берегів у статті «Порівняння басейнів Атлантичного і Тихого океанів» (1904 р.) А.І.Воєйкова (1842-1916 рр). Уявлення про берегову зону морів й океанів у концепціях А.Мехена і Н.Спайкмена («Рімленд»). Поділ євразійського Рімленду Д.Мейнінгом. Значення морських цивілізацій для прибічників концепції атлантизму. Берегова зона як плацдарм освоєння континентів і Світового океану. Історична роль морських торговельних шляхів. Історичні океанські комунікації: до Вест-Індії, до Індії (навколо Африки) та Південно – Азійський шлях (Великий мусонний). Території найактивнішої колонізації берегової зони: Середземномор'я (фінікійська, грецька, римська); у Південно-Східній Азії (індійська); у Східній Африці (арабська); у Північній Америці (вікінгами). Виникнення «морських» держав (таласократій). Велика морська імперія Шривіджая (VIII – XIV ст.). Мінойська морська держава. Карфаген. Епоха Великої грецької колонізації (VIII – VI ст. до н.е.). Арабські міста-держави Східної Африки (Малінді, Момбаса, Занзібар, Могадішо та ін.). Заплановані плавання полінезійців по Тихому океану. Перші колонії в доколумбовій Америці (індіанська ойкумена). Примітивне мореплавання корінних мешканців Мексики, Чилі, Перу. Досягнення майських мореплавців («фінікійців Нового Світу»). Дві природні зони Тихоокеанського узбережжя Південної Америки. Природна контактна зона «приморські рівнини – гори». «Спекотна земля». Період пізнього феодалізму – зоряний час океанів. Берегова зона як плацдарм колонізації в епоху Великих географічних відкриттів (XV – XVIII ст.). Підкорення відкритого океану європейцями. Організація європейцями опорних військових і торгових баз. Колоніальна політика Ост-Індської і Вест-Індської торговельних компаній. Російські Великі географічні відкриття. Колонізація Сибіру, узбережжя Арктики і далекосхідних морів. Російсько-Американська торгова компанія (1799-1868 рр.) і колонізація Російської Америки, Алеутських і Курільських островів. Організація Російських експедицій по вивченню та освоєнню берегової зони Світового океану. Наслідки Великих географічних відкриттів: переміщення торгових шляхів із Середземномор'я до Атлантики, зростання могутності західноєвропейських країн і диференціація їх на морські та континентальні. Занепад таласократії Венеції і Генуї, трансконтинентальної комунікації Великий шовковий шлях. Посилення демографічної атрактивності берегової зони морів і океанів. Зростання берегових міст. Морська могутність – основа світового або регіонального лідерства держав. Розвиток країн «обличчям до моря» чи ні: Японія, Велика Британія, Китай. Стадійність процесу освоєння людиною земної поверхні. «Берегові революції». «Повернення» до берегової зони (континентального шельфу).

2. Політико-географічні дослідження Світового океану. Площа й об'єм Світового океану. Значення Світового океану в житті людства. Сутність політичної географії Світового океану. Взаємозв'язки політичної географії Світового океану з

міжнародним морським правом. Теоретичні та прикладні напрями досліджень політичної географії Світового океану. Конвенція ООН з морського права (1982 р.). Принципи діяльності держав і міжнародних організацій у Світовому океані. Держави без виходу до Світового океану та їх права на частку «спільного спадку людства». Морський кордон. Поділ Світового океану за політико-правовим режимом (статусом). Напівзакрите море.

3. Державні території у Світовому океані. Поділ водної території прибережної держави. Характеристика внутрішніх морських вод. Види внутрішніх морських вод: 1) морські води; 2) акваторії; 3) води морських заток, бухт, губ, лиманів; 4) води історичних заток; 5) води «внутрішніх» морів. Міжнародне право про внутрішні води як складову державної території. Права прибережної держави щодо внутрішніх вод. Закриті та відкриті порти. Територіальне море. Межі територіальних вод. Вихідні лінії та їх сутність. Звивистість конфігурації лінії узбережжя. Метод прямих вихідних ліній. Право використання підводних (морських) височин. Зовнішня межа (кордон) територіального моря. Визначення бокової межі територіального моря. Ширина територіального моря та її еволюція в історичному часі. Право мирного проходу – особливість політико-правового режиму територіального моря. Заборони іноземному судну під час мирного проходу територіальних вод прибережної держави. Прямування без зупинок. Встановлення морських коридорів. Питання суверенітету на територіальне море. Складові виключного права прибережної держави. Регламентація проходження територіального моря держави підводними човнами й іноземними військовими кораблями. Відповідальність держави прапора. Повітряний простір над територіальним морем. Держава-архіпелаг. Визначення поняття «архіпелаг». Архіпелазькі води. Встановлення архіпелазьких вихідних ліній. Делімітація архіпелазьких вод. Правові аспекти архіпелазьких вод і суверенітет держави-архіпелагу.

4. Території Світового океану з міжнародним режимом. Сутність поняття «відкрите море». Три фундаментальні принципи правового статусу відкритого моря. Характеристика принципу свободи відкритого моря. Свобода судноплавства. Повітряний простір над відкритим морем. Права та свободи держав у відкритому морі. Проблема піратства та перевезення рабів у відкритому морі. Право військового корабля у відкритому морі. Юрисдикція держав прапора та прибережної держави у відкритому морі. Правила користування держав відкритим морем, морським дном і його надрами. Зміст поняття «міжнародний район морського дна» (Район). «Спільний спадок людства». Район і його ресурси. Міжнародний орган із морського дна (МОМД) та його структура. Підприємство та його завдання. Міжнародний трибунал з морського права та Камера (Палата) зі спорів. Діяльність у Районі. Сутність частини XI Конвенції та протидія їй (Угода ООН 1994 р.).

5. Території Світового океану зі змішаним правовим режимом. Визначення поняття «виняткова (виключна) економічна зона» (ВЕЗ) та її межі. Механізм встановлення межі виняткових економічних зон для держав із протилежними (суміжними) берегами. Суверенні права прибережної держави у винятковій економічній зоні. Порядок спорудження та використання штучних островів, сплоруд і установок у районі ВЕЗ. Врахування інтересів і суверенних прав у ВЕЗ держави-«господарки». Правила риболовлі у ВЕЗ. Право контролю прибережної держави діяльності у ВЕЗ. Сутність поняття «континентальний шельф». Визначення зовнішньої межі підводної окраїни материка. Комісія з меж континентального шельфу. Проблеми й засоби розмежування (делімітації) континентального шельфу між суміжними та протилежними державами. Принципи «рівновіддалених точок» і «серединної лінії». «Особливі обставини» розмежування континентального шельфу. Міжнародний Суд. Інтерес до континентального шельфу. Суверенні права прибережної держави щодо континентального шельфу. Умови діяльності на континентальному шельфі. Сутність поняття «прилегла зона». Ширина й особливість прилеглої зони. Правове регулювання прилеглої зони.

6. Міжнародні протоки та канали. Особливий режим проток і каналів для розвитку міжнародних економічних зв'язків. Поняття «протока» та «міжнародна протока».

Визначальний критерій міжнародної протоки. Кількість міжнародних проток. Чотири категорії міжнародних проток (за Конвенцією). Свобода судноплавства у протоці. Правове регулювання користування протоками. Транзитний прохід суден і проліт літальних апаратів над протокою. Режим мирного проходження. Спеціальні конвенції. Блокуючий пункт у міжнародних протоках як стратегічна локація. Чорноморські протоки та Конвенція про режим проток 1936 р. Правила проходження протоками торгових суден і військових кораблів. Гібралтарська протока. Балтійські протоки та Копенгагенський трактат (1857 р.). Французько-британські протоки. Магелланова протока. Міжнародний статус Малаккської та Сінгапурської проток. Сутність поняття «морський канал» і статус міжнародних морських каналів. Суецький канал (з 17 листопада 1869 р.) і правовий режим його проходження (Константинопольська конвенція 1888 р.). Панамський канал (з 1914 р.). Договір «Про постійний нейтралітет і експлуатацію Панамського каналу» (1977 р.). Кільський канал (з 1895 р.). Коринфський (з 1897 р.) та Сайменський канали.

7. Атрактивність берегової зони Світового океану. Поняття «аттрактивності» (привабливості). Зміна геополітичних акцентів у Світовому океані. Природні ресурси Світового океану. Поняття «океанічний седиментогенез». Два типи океанічного седиментогенезу: приконтинентальний і пелагічний. Характеристика при континентальній та пелагічній областей. Природно-географічні типи розташування родовищ. Акваторіальні нафтогазоносні осадові басейни Світового океану. Континентальний шельф як основна зона морського видобутку нафти і газу. Континентально-шельфові родовища твердих корисних копалин. Шельфовий видобуток мінерально-будівельної сировини. Освоєння біологічних ресурсів Світового океану: тенденції стратегії. Видобуток хімічних ресурсів з океанських вод. Використання енергетичних ресурсів океану. Геополітична значущість гео економічних ресурсів берегової зони. Антропогенне забруднення Світового океану. Шляхи забруднення океану. Три граничні зони забруднення океану. Токсичні забруднюючі речовини. Широтний ефект забруднення зон високої біомаси і продуктивності. Зростання ролі природно-ресурсного потенціалу берегової зони у житті людства. Соціально-економічна привабливість берегової зони. Комунікаційні вузли узбережжя, «гарячі точки» – відкриті портові міста. Берегова зона як плацдарм розвитку світової економіки. Створення і розвиток припортових промислових зон у передових країнах світу. Портова металургія. Створення припортових експортно-промислових зон у країнах, що розвиваються. Формування масових сировинних вантажопотоків. Морська індустрія континентального шельфу. Лідируюча роль у світовому судноплавстві великотоннажних суден. Зміна географічних перевезень масових вантажів. Супертанкери (250-500 тис.т). Берегова зона як арена підвищення промислової морської продуктивності. Узбережжя морів й океанів як курортно-рекреаційні зони Землі. Берегова зона і народонаселення планети. Демографічна привабливість морів. Приморська 100-кілометрова зона. Мегаполіси узбережжя. Приокеанічні комунікаційні зони ділової активності. Протиріччя між економікою й екологією. Закон про раціональне використання й охорону ресурсів берегової зони в США (1972). Вирішення проблем «трьох великих Е»: економіки, енергетики, екології. Створення «Берегового товариства США» (1975). Берегова зона і нарощування морської могутності великих держав світу.

8. Районування Світового океану. Геополітична проблема ХХІст. Перехід від конвенціальних (умовних) до природних кордонів океанів. Проблема поділу водного простору планети. Виділення Б.Вареніусом Північного Льодовитого (Гіперборейського) і Південного океанів (1650). Класифікація океанів Королівського географічного товариства у Лондоні (1845). Міжнародний гідрографічний конгрес у Монако (1952) і поділ океанів. Види природного районування Світового океану. «Земноводний» підхід до фізико-географічного районування Тихого океану. Перше комплексне районування Світового океану (1940). Матеріальна єдність замкнених океанічних систем: гідрологічної, геофізичної, хімічної і біологічної «приватних» систем. Динаміка водних мас – характерна риса гідрологічного режиму океану. Теплий і Холодний суперокеани. Головний океанічний

фронт. Енергетичне джерело циркуляції атмосфери й океану. Поділ Світового океану на вісім океанів за класифікацією М.М.Зубова. Основа хімічного підходу до природної структури океану. Активність берегової зони. Інтегральні фізико-географічні райони. Основний кордон океанічних районів. Питання економічного (рибногосподарського) районування океану. Актуальність еколого-економічного районування Світового океану. Третя Конференція ООН з морського права (1973-1982). Встановлення державами берегових економічних і риболовних зон (200 морських миль). Відмінності районування суші й океану. Основні фактори районування та їх характеристика. Принцип еколого-економічного районування. Три рівні просторової ієрархії районування. Класифікація еколого-економічних районів. Берегова зона як основний елемент просторової структури еколого-економічних районів Світового океану. Портово-промисловий комплекс. Складові еколого-економічних районів Світового океану: приморські системи розселення, курортно-рекреаційні зони, галузеві функціональні райони. Контури міжнародних океанських еколого-економічних районів: Північно-Атлантичний і Південно-Атлантичний, Північно-Тихоокеанський і Південно-Тихоокеанський, Індоеокеанський, Арктичний і Антарктичний. Характеристика океанських еколого-економічних районів. Міжнародні морські еколого-економічні райони Північно-Атлантичного району.

9. Арктика й Антарктика. Визначення поняття «Арктика» та її території. Площа Арктики. Арктичні країни. Простір Північного Льодовитого океану. Статус вод центральної частини Арктики. Секторальний поділ арктичних територій. Арктичний сектор США. Російська Арктика. Паризький договір 1920 р. про архіпелаг Шпіцберген. Гренландія. Межі арктичного простору держав. Концепція інтернаціоналізації арктичного простору. Арктична рада (1996 р.) та її завдання. Сутність поняття «Антарктика». Південний океан і його межа. Площа Антарктики й Антарктиди. Міжнародно-правова межа Антарктики. Відкриття материка Антарктида (1820 р.). Дослідження внутрішніх районів Антарктиди. Одностороннє проголошення поширення свого суверенітету на ділянки арктичної території Британською імперією, Новою Зеландією, Австралійським Союзом, Аргентиною, Чилі, Норвегією. Конфліктні ситуації між державами через Антарктиду. Міжнародна конференція з Антарктики у Вашингтоні (15 жовтня 1959 р.). «Договір про Антарктику» (1 грудня 1959 р.; набув чинності з 1961 р.). Приєднання України до Договору про Антарктику (серпень 1992 р.). «Замороженість» територіальних претензій на арктичні райони. Компромісність рішення держав щодо Антарктики: міжнародна, нейтральна та демілітаризована територія. Принцип свободи наукових досліджень. Обмін інформацією. Контроль за дотриманням правового режиму в Антарктиці: Консультативні нарадиучасників Договору. Інспекційні заходи. Додатковий протокол до Договору про охорону навколишнього середовища (Мадрид, 1991 р.). Обмеження туризму до Антарктики (з 2009 р.). Антарктичні наукові станції. Українська арктична наукова станція (з 1996 р.).

ТЕМА 6. ГЕОГРАФІЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ДЕРЖАВ СВІТУ (ПРОСТОРОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ДЕРЖАВ СВІТУ)

1. Основні поняття політико-просторового поділу держав. Терміни «адміністративно-територіальний поділ» і «політико-адміністративний поділ». Розмаїття підходів до позначення та вивчення територіальних форм організації держави (О.Курс, В.Колосов, О.Шаблій, М.Дністрянський). Поняття «державно-територіальний устрій» (ДТУ). Форми ДТУ. Сутність складових ДТУ: адміністративно-територіальний устрій, територіально-політичний устрій. Визначення «адміністративно-територіальний устрій» (АТУ). Необхідність поділу території держави. Характеристика й чинники територіально-ієрархічної структури АТУ. Рівні управлінських структур (владно-управлінська піраміда). Природні та штучні адміністративно-територіальні одиниці (АТО). Головні функції АТУ. Вузлове районування та структурний тип «центр – периферія». Пропорційність параметрів АТУ. Величина та кількість АТО в державі.

2. Автономії в державах світу. Деволуція. Широке та вузьке розуміння сутності поняття «автономія». Розуміння автономії як форми децентралізації влади в державі. Два підходи до визначення територіальної автономії. Автономії в унітарній державі. Національно-територіальна автономія. Національно-культурна автономія. Політична (законодавча) автономія. Державно-політична й адміністративно-політична автономії. Регіоналістична держава.

3. Урбанізація та столиці держав як політико-географічний фактор. Визначення поняття «урбанізація» та її характеристика. Рівень (ступінь) урбанізації у світі. Ріст кількості великих міст. Злиття міст і утворення конурбацій (мегаполісів). Утворення агломерацій: БОСВАШ, ТОКАЙДО. Переваги міського способу життя. Проблеми міст. Сутність поняття «столиця». Характеристика столиць. Поліфункціональність столиці. Класифікації столиць: 1) за функціями; 2) за генезисом; 3) за географічним розташуванням. Децентралізація столичних функцій. Офіційна столиця («де-юре») і фактична столиця («де-факто»). Метрополітенські територіальні одиниці. Федеральні столичні території (округи). Статус столиці у федеративній державі: 1) як суб'єкт федерації; 2) перебування під управлінням суб'єкта федерації. Перенесення столиць: причини.

4. Міське управління та самоврядування в державах світу. Децентралізація. Форми децентралізації: демократична й адміністративна. Деконцентрація. Риси децентралізації на місцевому рівні. Міське самоврядування. Європейська хартія місцевого самоврядування (1985 р.). Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997 р.). Сутність визнання у державі місцевого самоврядування. Поняття «міське самоврядування» та «міське управління». Зміст основних типів систем (моделей) місцевого управління та самоврядування: 1) англо-американська (англосаксонська або класична); 2) континентальна (французька, романо-германська або європейська) та її різновиди; 3) іберійська; 4) радянська. Принципи місцевого самоврядування. Конституція та правові повноваження органів місцевого самоврядування. Організаційна автономія. Матеріально-фінансова самостійність. Муніципалізація та приватизація. Повноваження органів місцевого самоврядування. Поділ країн за співвідношенням повноважень між органами державного управління і місцевого самоврядування. Гібридні форми місцевого управління та самоврядування. Родоплемінні традиції в місцевому управлінні та самоврядуванні. Три системи місцевого самоуправління: а) дуалістична; б) горизонтальна; в) змішана.

5. Історичні особливості та світовий досвід формування АТУ та місцевого самоврядування. Середньовічна комуна як базова адміністративно-територіальна одиниця в Західній Європі. Елементарні адміністративні функції. Особливості середньовічного АТУ в Південній і Центральній Європі та протестантській Північній і Західній Європі. Характеристика етапів розвитку АТУ та місцевого самоврядування (за Р.Беннетом). Складність і багатогранність АТУ. Кількість ієрархічних рівнів. Консерватизм і стійкість АТУ та місцевого самоврядування. Бюрократизація управління. Протиріччя між незмінністю АТУ та прогресом. Співвідношення між стабільністю та динамікою АТУ. Проблеми породження протиріччя між АТУ та розвитком суспільства (за В.Колосовим). Урбанізація як фактор змінності АТУ держав. Комуни. Зростання населення міських муніципалітетів і вирішення невідкладних проблем. Трудові поїздки (маятникова міграція) та фінансовий стан міст. Субурбанізація. Створення агломерацій (конурбацій, мегаполісів). Деградація міського ядра. Загострення адміністрування. Розділеність агломерацій між АТО. Проблема розпилення засобів міських служб і порушення балансу між потребами та фінансовою базою муніципалітету. Вплив правлячих у муніципалітеті політичних сил на добробут населення міста: соціалісти та соціал-демократи, ліберали та праві партії. Вплив науково-технологічного прогресу на зміну конфігурації АТУ та розселення людей. Поступ телекомунікацій. Характеристика етапів урбанізації стосовно розвитку транспорту та пов'язування територій. Компютеризація й Інтернет щодо трансформації АТУ. Почуття єдності інтересів і належності мешканців до громади – одна з визначальних рис місцевого

самоврядування. Зростання індивідуалізму середнього класу. Зацікавленість мешканців до діяльності низових адміністративних одиниць. Зростання етнічної та регіональної самосвідомості. Епоха телемобільності та модифікація територіальності людей. Наближення функціональних меж вузлових економічних районів до меж адміністративних одиниць. Фінансова самостійність – основна проблема органів місцевого самоврядування.

ТЕМА 7. ЕТНОДЕМОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ПОЛІТИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ

1. Населення як суб'єкт держави. Два основні компоненти держави. Загальна характеристика населення держави. Залежність держави від «якості» населення. Кількість населення. Класифікація держав за чисельністю населення. Характеристика найбільших, середніх, невеликих і дрібних країн. Перепис населення держави: політико-економічна проблема.

2. Інститут громадянства: державотворчі значення і проблеми. Становлення громадянської ідеї. Підданство. Сучасне розуміння громадянства. Міжнародне право про населення держави. Склад населення держави. Визначення та сутність поняття «громадянство». Умови (способи) набуття громадянства: філіація, натуралізація, репатріація, оптація. Громадянство як виключна компетенція держави. Гаазька конвенція про громадянство (1930 р.). Біпатризм. Набуття громадянства новонародженими: 1) право крові; 2) право ґрунту. Почесне громадянство.

3. Расовий та етнічний склад населення держави. Антропологія. Homo sapiens. Расова класифікація людства. Визначення поняття «раса». Ф.Берньє (1684 р.). Морфологічна класифікація людських рас: 1) негроїдна (африканська; 2) європеїдна (євразійська); 3) монголоїдна (азійсько-американська); 4) австралоїдна (океанійська). Підраси (малі раси). Характеристика негроїдної раси та її підрас (негрська, негрільська, бушмено-готентотська). Характеристика європеїдної раси та її підрас (південноєвропейська, середньоєвропейська, північноєвропейська). Характеристика монголоїдної раси та її підрас (континентальна, арктична, тихоокеанська, американська). Характеристика австралоїдної раси та її підрас (австралійська, ведоїдна, папуасько-меланезійська, негритоська, айнська). Змішані расові типи: полінезійці, мікронезійці, гавайці, малагасійці, метиси, мулати, самбо. Расова характеристика населення Європи, Азії, Африки, Америки, Австралії та Нової Зеландії. Темпи зростання рас. Малі раси та етноси (чисельність, стадії розвитку). Поняття «етнос». Самосвідомість. Етнонім. Динаміка етносів. Природно-історичний розвиток етносу: плем'я – народ – нація. Етапи інтеграційного процесу людського колективу. Надуманість категорії «народність». Поняття «народ» і «етнос». Термін «народ» як означення громадян однієї країни (політичний народ). Поняття «нація» як найвищий тип етнічної спільноти. Національна держава – кінцевий етап політичного розвитку етносу.

4. Етнічні процеси у сучасному світі. Етногенез. Визначення поняття «етнічні процеси». Сучасна строкатість етнічних процесів. Різноманітність щабелів розвитку етнічних спільнот. Розвиток процесів внутрішньої етнічної консолідації в Європі та стирання субетнічних культурно-побутових традицій. Процеси консолідації англосовних, асиміляція малих іммігрантських груп та посилення престижності етнічних традицій у великих іммігрантських групах США й Канади. Етнічна консолідація й асиміляція у Центральній і Південній Америці. Метисове ядро. Загострення проблеми збереження самобутності латиноамериканських етносів від впливу американських та англо-канадської культури. Суперечливість етнічних процесів в Азії: консолідація домінуючих етносів і протистояння корінних етнічних меншин асиміляції. Строкатість етнічного складу населення та низький рівень етнооб'єднувачих процесів у країнах Африки. Основні тенденції розвитку етнічних процесів і відсутність закономірностей. Формування нових етносів. «Радянська людина». Типологія держав за етнонаціональним складом населення.

5. Націоналізм, його генезис, вплив на буття і державне будівництво народів. Нація як етнополітичне об'єднання людей. Три підходи до визначення поняття

«нація»: а) духовно-психологічний підхід; б) політичний підхід; в) історичний підхід. Нація як ідейна спільність. Концепція і доктрина націоналізму. Сутність поняття «націоналізм» в українській державі. Більшовизм і націоналізм. «Націоналізм правлячої нації» і «націоналізм пригноблених націй». Сутність вияву націоналізму на двох стадіях життя нації: а) у підневільному стані; б) у державної нації. Вияв націоналізму на різних рівнях: 1) на масово-побутовому рівні; 2) на особистісному рівні; 3) на суспільному рівні; 4) на раціональному рівні; 5) на ідейно-концептуальному рівні; 6) на державному рівні; 7) на громадському рівні.

6. Види міжнародних відносин у державі. Ідея національної держави. Національна держава на власній етнічній території – ідеал кожного народу. Народи у федеративних державах. Народи в унітарних державах. Функції провідної, державної нації. Здоровий націоналізм і шовінізм. Міжетнічні конфлікти. Добровільний розпад штучних федеративних утворень і багатонаціональних держав. Протистояння імперіалізму й колоніалізму намаганням народів до самовизначення й утворення національних держав. Теорія універсалізму. Чотири види універсалізму за С.Рудницьким: 1) державно-правовий; 2) релігійний; 3) капіталістичний; 4) соціалістично-комуністичний. Космополітизм. Націоналізм та інтернаціоналізм.

7. Мовна структура держав і мовні проблеми. Кількість мов у світі та найпоширеніші з них. Мовна структура за ознакою спорідненості. Чисельність відомих мовних сімей. Групи мов індоєвропейської сім'ї: 1) індоарійські мови; 2) іранські мови; 3) давньоіталійські мови; 4) романські мови; 5) кельтські мови; 6) германські мови; 7) слов'янські мови; 8) неспоріднені мови. Строкатість мовної структури держав. Державна мова. Доля недержавних мов у демократичних, авторитарних і тоталітарних державах. Важливість мови для народу. Функції мови. Мова – найважливіша ознака національної держави. Міжнародні мови. Статус англійської мови. Захист мов, що знаходяться під загрозою зникнення (ЮНЕСКО, 1999 р.). Міжнародний день рідної мови. Загрози зникнення мов. Елімінація системи світобачення. Збереження світового лінгвістичного різноманіття. Чинники зникнення мови. Правовий захист мов або мов меншин. Зникаючі мови в Україні.

8. Демографія й міграція населення та його політико-географічне значення. Сутність поняття «демографія». Природний приріст населення. Від'ємний (нульовий, низький) приріст. Проблеми у державах з високим і дуже високим приростом населення. Країни з найвищою і найнижчою народжуваністю. Літні люди. Еволюція й хронологія зростання чисельності населення Землі. Абсолютний щорічний приріст населення планети. Темпи зростання населення континентів і країн. Причини та наслідки «демографічного вибуху планети». Визначення поняття «міграція населення». Критерії класифікації міграцій. Внутрішня й зовнішня міграція. Еміграція, імміграція та реміграція. Репатріанти. Масовість зовнішньої міграції. Переселенські (постійні) міграції. Примусові міграції (етнічні чистки). Внутрішньодержавні міграції. Маятникові міграції. Поворотний (човниковий) характер. Причини зростання міграційних потоків у світі. Нелегальна міграція. Держави імміграції. Біженці. Реемігранти. Міграційна проблема в Україні: зовнішня та внутрішня міграція, імміграція. Міжнародні міграції в XXI ст. Зростання біженців в ЄС. Політика держав ЄС стосовно біженців. Біженці з Сирії. Біженці з України (2022 р.). Негативні наслідки для країн в'їзду біженців і мігрантів.

ТЕМА 8. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ПОЛІТИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ

1. Політика як концентрований вираз економіки та економічний потенціал держави. Основне покликання людини. Складові процесу формування народного господарства (соціально-економічної системи) держави. Економічна політика держави: внутрішня і зовнішня. Сутність економічної політики держави. Шановані люди в демократичних і високорозвинутих державах. Складові надійного тилу для державних діячів: а) розвинена економіка; б) стабільна фінансова система; в) добре озброєна та

вишколена армія; г) заможний і ситий народ. Кошти (податки) для урядової діяльності. Чинники успішного управління державою (за Н.Бонапартом). Розвиток національної економіки соціальної сфери – домінанта демократичних держав з ринковою економікою. Політична система як обслуга економіки (економіка – первинна, політика – вторинна). Ситуація в авторитарних і тоталітарних державах: політика (проблеми й амбіції) – первинні, економіка – вторинна. Причини розвалу соціалістичної економічної і політичної системи та розпаду соціалістичного табору. Перехід постсоціалістичних країн від командно-адміністративної економіки до ринкової. Фактори виходу із соціально-економічної кризи та переходу до ринкової економіки: а) повна економічна свобода; б) роздержавлення та приватизація; в) конкурентне середовище. Функції держави в ринковій економіці. Чинники успішного економічного розвитку та соціального розквіту держав і народів. Правильне розуміння феномену ринку. Вузьке розуміння поняття «ринок». Основа виникнення ринку. Широке розуміння поняття «ринок». Регулятивність ринку в галузі науки, освіти, мистецтва та культури. Відмінності держав за економічною могутністю та місцем у світовій економіці. Показники міжнародної системи національних розрахунків (СНР). Сутність економічного потенціалу держави. Чинники залежності економічного потенціалу. Валовий світовий продукт (ВСП). Валовий внутрішній продукт (ВВП). Резиденти. Валовий національний продукт (ВНП). Держави-лідери та держави-аутсайтери за показниками ВВП на душу населення.

2. Політико-географічні передумови економічного розвитку держав і їх класифікація за рівнем соціально-економічного розвитку. Чинники соціально-економічного розвитку держав. Визначальний чинник розселення людей у давнину. Фактори зменшення залежності людей від природи. Субтропічний пояс – місця виникнення перших держав. Країни помірного поясу – місце промислової та науково-технічної революції. Географічний детермінізм. Клімат як чинник впливу на життя і господарську діяльність людей. Рельєф території: гори і рівнини для життя людей і державотворення. Відхід горян на рівнинні території. Ментальність народу – політико-географічний чинник. Класифікація країн за різними критеріями. Спільність характеристик держав. Класифікація країн за схемою Світового банку (душовий показник ВВП). Економічна та соціально-географічна класифікація держав. «Україноцентричний» підхід до типологізації країн.

3. Міжнародна інтеграція. Інтеграція держав – один із найважливіших і доленосних процесів сучасності. Визначення поняття «міжнародна інтеграція». Основні принципи інтеграції. Перші форми взаємодії держав. Характеристика трьох рівнів інтеграції держав: 1) міжнаціональний; 2) транснаціональний; 3) глобальний. Розуміння економічної інтеграції. Форми міжнародної економічної інтеграції. Історичні етапи інтеграційних процесів. Інтеграція Західної Європи. Політика європейської інтеграції. «Сполучені Штати Європи». Ж.Моне і Р.Шуман – «батьки європейської інтеграції». «План Шумана». Країни-підписанти Паризького договору (1951 р.) – Європейське об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС). Римський договір 1957 р. – Європейське економічне співтовариство (ЄЕС). Єдиний європейський акт (ЄСА; 1986 р.). Основа політичного об'єднання Західної Європи. Комісія Ж.Делора та проект Економічного та Валютного Союзу. Три стадії реалізації: спільний ринок + єдина валюта + спільна економічна політика. Маастріхтський договір – «Договір про утворення Європейського Союзу» (1992 р., набув чинності 1 листопада 1993 р.). Основні якості членства в ЄС. Зближення політико-правової та інституційної надбудови – процес політичної інтеграції ЄС. Створення Ради Європи (РЄ), Європейського парламенту, Європейського культурного фонду, Європейського фонду регіонального співробітництва та ін. Висновки щодо «європейського будівництва» (за А.Кудрявченко). Об'єктивність і закономірність процесу інтеграції держав. Комплексний характер інтеграції: економіки, наукових здобутків, освітнього процесу, культури, охорони здоров'я, політико-ідеологічного та військового зближення. Делегування державами-учасниками частини національного суверенітету та проблем національної безпеки міждержавним національним структурам.

4. Політико-географічне значення економічних, політичних та військових інтеграційних об'єднань. Міждержавна дезінтеграція. Ліга арабських держав (ЛАД, Арабська ліга; 1945 р.). Країни-учасниці ліги. Основні завдання ЛАД. Геополітична основа панамериканізму – доктрина Дж.Монро «Америка для американців». Міжнародний союз американських республік (1890 р.). Організація американських держав (ОАД; 1948 р.). Сутність, кількість, штаб-квартира, мета ОАД. Латиноамериканська асоціація вільної торгівлі (1960 р.) та Латиноамериканська асоціація інтеграції (ЛААІ). Центральнопівнічноамериканський спільний ринок (ЦАСР). Андська група (1969 р.). Регіональні організації: Північноамериканська угода про вільну торгівлю (НАФТА; 1994 р.) і Південний спільний ринок (МЕРКОСУР; 1995 р.). Інтеграційні процеси в Африці: Організація африканської єдності (ОАЄ; 1963 р.). Кількість держав-членів, штаб-квартира, завдання ОАЄ. Регіональні африканські організації. Чинники впливу на процес інтеграції в Африці. Зовнішньоторгівельні орієнтації держав Африки. Інтеграція в Європі. Перша регіональна економічна організація – Рада економічної взаємодопомоги (РЕВ; 1949 р.). Склад держав і мета РЕВ. Співдружність Незалежних Держав (СНД; 1991 р.). Склад держав і цілі Співдружності. Україна і СНД. Організація Чорноморського економічного співробітництва (ЧЕС; 1992 р.): кількість, склад, мета, цілі. ГУАМ (1997 р.; ГУУАМ – 1999-2005 рр.): склад і цілі. Військово-політичні блоки: мета формування. Багдадський пакт і Організація Варшавського договору (ОВД; 1955-19 р.). «Паперові» блоки. Організація Північноатлантичного договору (НАТО; 1949 р.). «Холодна війна». Стратегічна концепція Альянсу (1991 р.). Програма «Партнерство заради миру» (1994 р.). Держави-члени і держави-кандидати до НАТО. Міждержавна дезінтеграція. Визначення поняття «дезінтеграція». Унеможливлення основних принципів інтеграції. Деформованість економіки залежних країн від метрополії.

5. Внутрішньодержавна інтеграція та дезінтеграція. Проблеми внутрішньодержавної інтеграції в клаптикових, унітарних державах. Різномірний розвиток частин держави. Реінтеграція НДР з ФРН. Інтеграційно-дезінтеграційна ситуація в Україні: відмінності між регіонами. Умови дезінтеграційних процесів. Регіональна ситуація в Італії. Дезінтеграційні процеси багатонаціональних державах. Розпад Югославії. Дезінтеграційна проблема Канади. Проблема розпаду Росії.

ТЕМА 9. ГЕОГРАФІЯ ПОЛІТИЧНОЇ БОРОТЬБИ ТА ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ (ЕЛЕКТОРАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ)

1. Електоральна географія: основні завдання, методи, фактори впливу на вибори. Визначення дефініції «електоральна географія». Електоральна геополітика. Головний предмет дослідження електоральної географії. Головні завдання електоральної географії. Типологія районів партійного впливу в державі. Методи дослідження розстановки партійно-політичних сил. Геополітична ситуація. Фактори впливу на результати виборів.

2. Політичні партії, рухи, блоки. Зацікавленість партійною проблематикою. Ціль і мета політичних партій. Шляхи здобуття влади. Політичні партії як політико-географічний чинник і структурний елемент територіально-політичної системи суспільства. Географія політичних партій: географія їх членства та географія їхнього впливу. Походження слова «партія». Визначення поняття «політична партія». Наукові уявлення про партії. Погляд на партію М.Вебера, Ж.-Ж.Руссо та його послідовників. Визначення партії в українському «Політологічному енциклопедичному словнику» (1997 р.) та в Законі України «Про політичні партії в Україні» (2001 р.). Відмінності політичних партій. Підходи до типології політичних партій. Типологія партій М.Дюверже: парламентські та непарламентські; масові та кадрові. Інші типології партій: представницькі та мобілізуючі; демократичні й тоталітарні; відкриті та закриті; професійні політичні партії. Структурованість політичної партії. Політична програма партії. Партія та підтримка суспільства. Форми підтримки партії: активна та пасивна. Політичні партії у стабільних

суспільствах. Загальнонаціональні політичні об'єднання (тимчасові) у перехідних суспільствах. Блоки партій у посткомуністичних державах.

3. Історія політичних партій. Родові об'єднання Стародавньої Греції та Стародавнього Риму – перші політичні угруповання. Нобілі. Середньовічні партії в Італії: гвельфи та гіббеліни. Етапи еволюції політичних партій за М.Вебером: 1) аристократичні угруповання (популяри й оптимати в Римі; віги й торі в Англії); 2) партії клубного типу (політичні клуби Великої французької революції та Війни за незалежність США); 3) масові політичні партії (друга половина XIX ст.). Причини виникнення масових партій (за М.Дюверже). Вплив ідеологічних і політичних доктрин на масові партії. Особливість масових партій: організаційна структура, статут, програма дій, пропаганда ідей і завдань, основна мета. Перші масові партії у Великій Британії та Україні. Ідеологічні та програмні критерії типологізації політичних партій.

4. Політична шкала сучасного світу. Велика французька революція – початок політичної системи сучасності. Парламент революційної Франції: ліві – якобінці, центр – жирондисти, праві – фельяни. Політична характеристика лівих, центру та правих сил. Два параметри розмежування правих і лівих. Зближення політичних напрямків. Політична шкала сучасності: напрямки і течії. Консерватизм – крайньо правий демократичний напрям. Витоки консерваторів у Великій Британії та Франції. Суспільство для особи та пріоритет людської особи над суспільством. Основне призначення держави за консерватизмом. Політико-економічні погляди консерваторів. Політичні партії консервативного напрямку: в США, у Великій Британії, в Німеччині, Італії, Україні та ін. Лібералізм – другий праводемократичний напрям. Витоки лібералів у Великій Британії та Франції. Становище лібералів у XIX ст. Ліберали та поява соціалістів. Політико-економічні погляди лібералів. Найзначніші політичні організації лібералів у світі та Україні. Радикали. Ліводемократичні політичні напрямки. Соціалізм і соціал-демократи. Основні принципи соціал-демократії сьогодні. Поділ диктатури: ліва та права. Комуністи та їх мета. Централізм компарій. Принцип монотеїзму. Уніфікація. Крах комунізму. Пострадянські компартії. Ставлення неокомуністів до парламентської демократії, президентської системи та соціал-демократичного руху. Неокомуністи та відновлення союзних структур і колоніальної імперії. Атеїзм як складова ленінізму. Конформізм посткомуністичних діячів. Націсти й фашисти – центристська позиція на полюсі диктатури тоталітарного типу. Джерела й мета нацизму та фашизму. Праві диктатури авторитарного типу: військова диктатура. Виникнення рухів (друга половина XX ст.). Межеві партії. Партії націоналістичного спрямування.

5. Формування виборчих округів і географічні аспекти виборів. Рівне виборче право: «Одна людина – один голос». Просторова диференційованість суспільства (заселеність, величина території). Розподіл округів і їх формування на території. «Природні структури» та їх розподіл між різними округами. «Джеррімендерінг». Сутність поняття «вибори». Види виборів. Народ – джерело влади в демократичному суспільстві. Типи виборчого права: активне та пасивне. Віковий ценз. Ценз осілості. Термін проживання в країні. Виборчі обмеження. Обов'язковість голосування й абсентеїзм: штрафні санкції, кримінальна відповідальність. Географія впливу політичних партій: вивчити розташування, територіальну структуру та впливи партійно-політичних сил. Чотири групи вивчення територіального розташування політичних сил: 1) соціально-економічні відмінності між частинами держави; 2) історико-політичні традиції; 3) територіально-організаційна структура; 4) регіональні особливості активності політичних організацій. Залежність між результатом голосування та соціальною структурою і територіальною структурою господарства. Рівень освіти населення. Віросповідання та рівень релігійності. Національне питання. Розташування політично найактивнішої й організованої частини населення. Територіальна структура активності партій. Розподіл коштів на виборчі кампанії. «Сильний» і «слабкий» кандидати.

6. Типи виборчих систем і вплив виборів на політичне життя суспільства.

Визначення поняття «виборча система». Критерії (ознаки) відмінності виборчих систем: а) кількість голосів у кожного виборця; б) спосіб територіального групування виборців; в) кількість представників від кожного округу. Типи (моделі) виборчих систем: куріальна, мажоритарна, пропорційна, змішана. Історична сутність куріальної виборчої системи. Зміст мажоритарної системи абсолютної і відносної більшості голосів. Одномандатний і багатомандатний виборчі округи. Сутність пропорційної виборчої системи. Політичний зміст змішаної виборчої системи: за особу, за партію. Переваги та недоліки виборчих систем. Вплив виборів на політичне життя суспільства: партія переможець формує виконавчі органи влади. Зміцнення позицій партії-влади. Економічні акції в політиці. «Маргінальні» округи. Розподіл коштів між районами та округами держави. Рівень витрат партії на передвиборчу кампанію. Методи фінансової підтримки певних соціальних груп виборців: додаткові соціальні доплати. Зміна виборчого права правлячою партією на свою користь. Результати виборів як відображення політичної географії: динаміка зростання політичної активності, зміцнення основних пріоритетів суспільства, соціально-економічна та політична еволюція. Зміцнення позицій електоральної географії серед інших наук.

ТЕМА 10. ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДСТВА Й ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ

1. Поняття та сутність глобальних проблем. Розуміння змісту глобальності.

Варіанти тлумачень поняття «глобальні проблеми» у філософських і політичних словниках. Міждисциплінарне осмислення глобальних проблем. Напрямки досліджень політичної географії у сфері глобальних проблем. Функція ООН з визначення глобальних проблем. Організації ООН з розв'язання глобальних проблем. Тринадцять глобальних проблем людства офіційно визнаних ООН. Дві групи джерел глобальних проблем. Глобалістика. Т.Мальтус про загрозу перенаселення. Праця американського Д.Марша «Людина і природа» (1864 р.). П.Тейяр де Шарден (1881-1955 рр.) і В.Вернадський (1863-1945 рр.) про теорію ноосфери – сфери розуму. Роль у становленні глобалістики Римського клубу (1968 р.) та його мета. Доповіді-моделі глобального розвитку світу членів Римського клубу. Сучасний етап розвитку глобалістики: «Декларація тисячоліття» та стратегія сталого розвитку (Всесвітній саміт ООН 2002 р. в Йоганнесбурзі (ПАР)). Класифікація глобальних проблем. Виявлення основних причин виникнення, характеру, особливостей і пошук шляхів розв'язання глобальних проблем. Взаємозалежність і взаємозумовленість глобальних проблем. Перешкоди у подоланні глобальних проблем. Зміна парадигми світової політики.

2. Класифікація глобальних проблем і шляхи їх вирішення. Воєнно-політичні проблеми людства.

Час – причина сучасних глобальних проблем. Різні аспекти діяльності людини як основа, джерело глобальних проблем. Еволюція політики та її вплив на проблеми людства. Групи глобальних проблем. Два напрямки воєнно-політичних проблем: відвернення ядерного конфлікту та роззброєння. Сукупна потужність ядерної зброї. Держави-члени «ядерного клубу» та їх ядерний арсенал. Три способи порушень міжнародного режиму нерозповсюдження ядерної зброї. Небезпека від ядерної зброї та породжувані нею проблеми. Безядерні зони. Стокгольмська декларація (1972 р.) про відвернення випадкової ядерної війни. Ядерне роззброєння. Політика роззброєння в Договорі про нерозповсюдження ядерної зброї (1968 р.). Конвенція про ядерну безпеку (1994 р.). Розумні межі ядерного роззброєння.

3. Економіко-демографічні проблеми. Дві підгрупи. Демографічна проблема

глобального характеру. Породження демографічної проблеми. Т.Мальтус (1766-1834 рр.) про народонаселення. Основні положення мальтузіанства. Теорія «зайвих людей». Теорія «життєвого простору». Доповідь Римського клубу «Межі росту» у 1970-х рр. Неомальтузіанство. Хронологія росту населення. Сутність поняття «демографічний вибух». Теорія демографічного переходу. Два аспекти демографічної проблеми: а) відставання зростання обсягів життєвих ресурсів від зростання чисельності населення; б) обмеженість

розмірів планети. Максимум кількості населення. Висновок щодо зростання чисельності людей. Депопуляція. Депопуляція в Україні. Важелі (чинники) в регулюванні зростання населення: політичний, юридичний, економічний, пропагандистський, релігійний. Демографічна політика: сутність і напрями. Тегеранська заява 1968 р. Країни «третього світу» – епіцентр глобальної демографічної проблеми. Фонд ООН з народонаселення. Китай і проблема перенаселення: планове народження дітей, політика «однієї дитини». Демографічна ситуація в інших країнах Східної Азії. Проблема чисельності населення в Індії: сім'я з двома дітьми, Національна політика стосовно населення (1976 р.). Демографічні проблемив розвинутих країнах.

4. Продовольча, ресурсна та екологічна проблеми. Три ступені продовольчої проблеми: нестача продовольства, недоїдання, голод. Смертність у світі від голоду. Продовольча та сільськогосподарська організація (FAO). Проблема зростання виробництва продуктів харчування на Землі. Ресурсозабезпеченість. Підрахунки запасів мінерального палива у світі. Зменшення рудних корисних копалин і земельного фонду планети. Обмеженість «водного резерву» планети. Річний стік води. Світовий гідроенергетичний потенціал (кількість і країни). Запаси нафти й газу. Епоха промислового розвитку (з 1860 р.) і початок загострення глобальних екологічних проблем. Сучасні прояви глобальних екологічних проблем і їх пов'язаність з іншими проблемами. Сутність екологічної проблеми: визначення, промислове забруднення літосфери, гідросфери, Світового океану, атмосфери. Зміна складу атмосфери. «Парниковий» ефект і потепління клімату: наслідки. Скорочення біологічних ресурсів: лісів, тварин, рослин. Вирубування тропічних лісів: темпи та причини. Планетарна проблема ріллі. Водна та вітрова ерозія. Опустелювання. Екологічні емігранти. Шляхи розв'язання екологічних проблем. Розвиток права охорони природного довкілля: резолюція ГА ООН «Економічний розвиток і охорона природи» (1962 р.). Спеціалізовані установи й органи ООН дотичні до досліджень, збереження та охорони навколишнього середовища: ГА ООН, ЮНЕП, ЮНЕСКО, МКНСР, ФАО, МАГАТЕ, Глобальний екологічний фонд, Комісія сталого розвитку. Комісія з питань охорони навколишнього середовища Міжнародному Суді ООН (з 1993 р.). Регіональні міжнародні організації у галузі охорони навколишнього середовища. Міжнародна юридична організація (з 1986 р.) та екологічне право. Стокгольмська декларація конференції ООН з навколишнього середовища (1972 р.) і Декларація конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.). Саміт ООН «Ріо + 10» (Йоганнесбург, ПАР). Освоєння Світового океану й освоєння космосу – нові завдання для людства. Сучасний стан Світового океану. Нафта й терді відходи – найбільш небезпечні забруднювачі океану. Міжнародне співробітництво та конвенції з охорони й раціонального використання морського середовища. Проблема техногенного забруднення навколосемного космічного простору. «Космічне сміття».

5. Правові проблеми людства. Боротьба з організованою злочинністю. Інтерпол. Сутність сучасної організованої злочинності. Основа організованої злочинності. Визначення поняття «злочинна організація». Найвідоміші у світі злочинні угруповання. Основні сфери кримінальної активності організованої злочинності. Корпоратизація злочинних дій. Глобалізація організованої злочинності. **Тероризм.** Етимологія слова «терор». Політичний тероризм. Визначення поняття «тероризм» за В.Маллісоном і С.Маллісоном. Кількісне зростання терористичних акцій з другої половини 1960-х рр. Основні ознаки сучасного тероризму. Міжнародність тероризму. Поділ міжнародного тероризму: державний та індивідуально-груповий. Напрямки державного тероризму: генеративний і деструктивний. Напрямки індивідуально-групового тероризму: правий і лівий. Терористичні організації в Європі, Північній Америці, Азії, Африці. Об'єднана організація ісламських терористів «Ісламський світовий фронт боротьби проти євреїв і хрестоносців» (або «Міжнародний фронт», 1988 р.). Приклади правого та лівого тероризму. Державна допомога тероризму. Міждержавний чинник сучасного тероризму. «Терористичний інтернаціонал». Міжнародне антитерористичне співробітництво.

Міжнародно-правові акти про боротьбу з тероризмом. Проблема незаконної торгівлі всіма видами озброєнь, військової техніки, боєприпасами. **Боротьба з поширенням наркотиків і наркобізнесом.** Визначення поняття «наркотики». Дві групи наркотиків. Міжнародна наркомафія. «Відмивання» прибутків наркомафії. Диверсійні загони й армії наркомафії. Країни та регіони вирощування наркотичної сировини («Золотий трикутник» та ін.). Шляхи постачання опію та кокаїну. Два шляхи розв'язання проблеми боротьби з наркоманією та наркобізнесом.

6. Глобальні проблеми людства й Україна. Вирішення проблеми відвернення ядерного конфлікту та роззброєння в Україні. Будапештський меморандум (1994 р.) і гарантування безпеки Україні. Демографічна проблема в Україні. Депопуляція українців. Показники тривалості життя громадян і дитяча смертність в Україні. Хвороби та згубні звички українців. Ресурсна й енергетична проблеми. Екологічна проблема. Ерозія, засолення й окислення ґрунтів. Зменшення частки гумусу в чорноземі (з 18% до 3-6%). Вимивання добрив і пестицидів. Неочищені стоки. Зникнення малих річок. «Зона дії» ктастрофи Чорнобильської АЕС: радіактивне забруднення. Проблема звалищ побутових відходів. Використання міжнародного досвіду для переходу на екологічно безпечні та ресурсозберігаючі технології виробництва. Проблема боротьби зі злочинністю, тероризмом, мафією, наркоманією та наркобізнесом, ліквідація небезпечних хвороб.

7. Поняття світового політичного процесу та глобалізація світу. Залежність зовнішньої політики держави від її політико-географічного положення. Розуміння сутності поняття «світовий політичний процес». Форма інтегративних тенденцій. Визначення політичного процесу. Геополітична ситуація: внутрішня й зовнішня. Міжнародна напруженість і посилення взаємозалежності сучасного світу. Дві основні діалектичні закономірності розвитку світового політичного процесу (чи міжнародної політики): інтернаціоналізація людського життя та суверенізація держав. Глобалізація як домінуюча тенденція світового розвитку. Сутнісна характеристика глобалізації. Явище глобалізації, стратегія «силового глобалізму», термін «глобалізація». Сучасний науковий погляд на глобалізацію: прогресивна стадія інтернаціоналізації. Визначення рівня глобалізації держав. Основні передумови глобалізаційних процесів. Три характерні риси глобалізації. Економічна та політична інтеграція. Зміст поняття «міжнародна інтеграція». Переростання традиційної ринкової економіки в глобальну. Поєднання інтересів держави з інтересами транснаціональних корпорацій (ТНК) і транснаціональних банків (ТНБ). Зростання могутності ТНК і ТНБ. Негативні наслідки прискорення процесів інтеграції та глобалізації. Показник ВВП на душу населення. Статистика ООН про загальносвітовий ВВП. Коефіцієнт прискорення розриву. Рейтинг глобалізації країн світу (Globalization Index). Основні показники складання рейтингу: 1) економічної інтеграції; 2) персональних контактів; 3) технології; 4) діяльності у міжнародній політиці. Перелік глобалізованих держав. Антиглобалізм.

8. Політична відкритість держав. Сутність поняття політичної відкритості держав. Питання ієрархії держав, різні наукові підходи та критерії поділу. Розуміння політичної відкритості держави. Закрита політична система. Автаркія. Форми відкритості держав: політична, економічна, суспільна. Взаємодія та взаємопроникнення форм відкритості. Явище ізоляціонізму. Політика ізоляціонізму в Китаї, Японії, США (XIX ст.), Великій Британії (кінець XIX – початок XX ст.) та ін. Показники (чинники) відкритості держав. Членство у міжнародних організаціях. Кількість ратифікованих міжнародних конвенцій. Кількість дипломатичних представництв. Дипломатичні візити за рік. Частка експорту в структурі національного доходу. Кількість іноземних туристів.

ТЕМА 11. ПОЛІТИЧНА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ

1. Політико-географічне положення України. Площа території України: суходолу – 603,7 тис. км. кв., територіального моря – 20 тис. км. кв. Показники України за площею та населенням в Європі. Протяжність України: північ – південь, захід – схід. Вихід України до Світового океану. Положення України: «міст» між Сходом і Заходом. «Буферність» України. Характеристика регіонального положення України. Сусіди першого порядку України. Транзитне положення. Локальне положення окремих ділянок кордону України. Недемаркованість певної протяжності кордону України з колишніми республіками СРСР. Визначення державного кордону за законодавством України. Протяжність сухопутних і морських кордонів та берегової лінії України. Характеристика сухопутного та морського кордонів України. Закон «Про державний кордон України» (4 жовтня 1991 р.). Внутрішні морські води України. Територіальні води України (12 морських миль). Правила проходження територіальних вод України іноземними суднами, військовими кораблями та підводними човнами. Встановлення Україною виняткової (виключної) економічної зони та континентального шельфу в Чорному й Азовському морях. Сухопутні кордони України. Українсько-російський кордон. Договір про державний кордон між Україною та Російською Федерацією (2003 р.; ратифікований у квітні 2004 р.). Договір про співробітництво у використанні Азовського моря та Керченської протоки між Україною та Росією. Угода щодо демаркації сухопутного кордону між Російською Федерацією та Україною (17 травня 2010 р.). Українсько-білоруський кордон. Договір про українсько-білоруський державний кордон (травень 1997 р.). Ратифікація Договору Верховною Радою України (1997 р.) і Національними Зборами Республіки Білорусь (весна 2010 р.). Українсько-молдовський кордон: зміни, демаркація. Українсько-словацький кордон. Договір між Україною та Румунією про режим державного кордону, співробітництво та взаємну допомогу з прикордонних питань (1993 р.; ратифіковано навесні навесні 1994 р. Міжурядова змішана постійно діюча українсько-румунська прикордонна комісія. Практична робота комісії на кордоні з 2005 р. Встановлення додаткових прикордонних знаків (червень 2008 р.). Українсько-угорський кордон. Договір про режим українсько-угорського державного кордону, співробітництво і взаємну допомогу з прикордонних питань (1995 р.; ратифіковано 1996 р.). Закінчення перевірки проходження українсько-угорської ділянки державного кордону (2003 р.).

2. Формування державної території України з давнини до 1914 р. Головні етапи історичного формування території України. Землеробсько-скотарська цивілізація Трипільської епохи. Північне Причорномор'я в античну епоху: грецькі колонії-поліси. Степова Україна в епоху Великого переселення народів. Території розселення слов'янських племен. Середнє Подніпров'я в VII-VIII ст. і перша слов'янська держава. Київська Русь (IX-XI ст.) – найбільша держава середньовічної Європи. Геополітична вісь – «із варяг у греки». Київ – геополітичний центр Русі та Східної Європи. Доба феодальної роздробленості Київської Русі: відцентровість і регіоналізація удільних князівств. Монголо-татарське спустошення русько-українських земель. Геополітичне зростання Галицько-Волинської держави (з 40-х рр. XIII ст.). Завоювання Угорщиною Закарпаття (XIII ст.). Захоплення Польським королівством Галичини (XIV ст.). Українські землі під владою Великого князівства Литовського. Династія Гедиміновичів. Скасування князівств і введення територіальних одиниць – воєводств. Ліквідація Київського та Волинського князівств (друга половина XV ст.). Утворення Кримського ханства (середина XV ст.). Виникнення українського козацтва – Запорізька Січ (друга половина XV ст. чи в середині XVI ст.). Паланка – адміністративно-територіальна одиниця Запоріжжя. Перші спроби експансії Московської держави на українські землі (кінець XV – початок XVI ст.). Люблінська унія (1569 р.) та утворення Речі Посполитої. Геополітичне домінування Польщі. Відхід більшості українських земель до Польщі. Поділ України на воєводства: Київське, Волинське, Подільське, Брацлавське, Руське, Белзьке. Відвоювання від Московії Чернігівщини та створення Чернігівського воєводства. Берестейська унія (1596 р.) – наступ

католицизму на православ'я. Буковина й Закарпаття в XVI – XVII ст. Козацькі та селянські повстання наприкінці XVI – першої половини XVII ст. на теренах України. Національно-визвольна війна українського народу (1648 – 1654 рр.). Створення Української козацької держави (200 тис. км. кв.) та її адміністративний поділ на полки. Чигирин – столиця Української козацької держави. Переяславська угода (1654 р.) про воєнно-політичний союз із Московською державою. «Руїна» і послаблення гетьманської влади. Зростання геополітичного впливу Московії. Захоплення Поділля (1672 р.) Османською імперією. Маріонеткове Сарматське князівство (до 1699 р.). Брацлавщина. Поділ України за Андрусівським миром 1667 р. Київ за «вічним миром» між Польщею та Московією (1686 р.). Формування Слобожанщини. Територія Слобідської України. Скасування автономії Гетьманщини в 1764 р. Знищення Запорізької Січі в червні 1775 р. Територіальні зміни на теренах України після розділів Речі Посполитої в другій половині XVIII ст. Російська імперія отримала Правобережну Україну й Волинь, а Причорномор'я та Крим відвойовані від Османської імперії. Австрійська держава (з 1804 р. – імперія) отримала Західну Україну: 1772 р. – Галичину, 1774 р. – Буковину (без Хотинської райї). Коронна земля – Королівство Галичини та Лодомерії. Створення Австро-Угорської імперії (1867 р.): Галичина та Буковина підпорядковані Австрії, Закарпаття – Угорщині. Адміністративно-територіальний устрій на підросійських землях України у кінці XVIII – початку XX ст.: губернії, генерал-губернаторства. Приєднання до Росії Бессарабії та Хотинської райї (повіту). За Бухарестським договором 1812 р. Адміністративна реформа 1866 р. в Росії (губернії – повіти – волості). Створення Холмської губернії або «Царства Польського» (1912 р.).

3. Формування державної території України у XX ст. Перша світова війна на теренах України. Галицько-Буковинське генерал-губернаторство (1914 – серпень 1917 рр.). Лютнева революція 1917 р. в Росії. Створення Центральної Ради в Києві (березень 1917 р.). Проголошення автономії Української Народної Республіки (УНР). Проголошення Радянської влади в Харкові (25 грудня 1917 р.). Агресія Радянської Росії на Україну. IV Універсал і проголошення самостійності УНР (22 січня 1918 р.). Брестський мир. Повернення до Києва Центральної Ради. Закон про адміністративно-територіальний поділ України (березень 1918 р.; 32 землі). Хліборобський конгрес у Києві (29 квітня 1918 р.) й обрання гетьманом П.Скоропадського. Проголошення Української Держави та її адміністративний поділ (8 губерній і 2 округи). Угода про приєднання до України Криму на правах автономії (вересень 1918 р.). Перехід влади від Гетьманату до Директорії (листопад 1918 р.). Відновлення УНР (26 грудня 1918 р.). Утворення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР; 13 листопада 1918 р.). Злука УНР і ЗУНР (22 січня 1919 р.). Проголошення Української Соціалістичної Радянської Республіки (10 березня 1919 р.). Захоплення польськими військами території ЗУНР (липень 1919 р.). Неефективність політики Директорії. Радянсько-польська війна (1920 р.): УНР союзник Польщі. Ризький мирний договір (1921 р.): Західна Україна відійшла до Польщі, більша частина України залишилася в Радянській державі (УСРР). Північна Буковина та Південна Бессарабія захоплені Румунією (1919 р.). Закарпаття (Підкарпатська Русь) відійшло до Чехословаччини (з 1919 р.). Адміністративно-територіальний поділ УСРР у 1920 і 1922 рр. Вхід УСРР до новоствореного Радянського Союзу (30 грудня 1922 р.). Передача українського Придністров'я до створеної Молдавської АСРР (1924 р.). Відхід Таганрозького та Шахтинського округів від УСРР до РРФСР (1924 – 1925 рр.). Запровадження обласного поділу УСРР (з 1932 р.; 7 областей). Перенесення столиці з Харкова до Києва (1934 р.). Утворення нових областей на теренах України (1937 р.; 1938 р.; 1939 р.). перейменування УСРР в УРСР (1937 р.). Розчленування Чехословаччини (1939 р.) й окупація Угорщиною Закарпаття (Карпатської України проголошеної 15 березня 1939 р.). Пакт «Ріббентропа – Молотова» та приєднання Західної України до СРСР/УРСР (1939 р.). Утворення західноукраїнських оластей. Приєднання до України Північної Буковини і Південної Бессарабії (1940 р.). Відхід Молдавської АСРР (Придністров'я) від України до

новоствореної Молдавської РСР. Утворення Чернівецької та Ізмаїльської (1954 р. об'єднана з Одеською) областей. Друга світова війна й Україна. Проголошення 30 червня 1941 р. у Львові ОУН (С.Бандери) відновлення Української Держави. Окупація України військами Рейху та його сателітів. Румунська «Трансїстрія», генерал-губернаторство «Польща», рейхскомісаріат «Україна», комендатура «Донець». Плани нацистів щодо України (житниця Рейху). Возз'єднання Закарпатської України з УРСР (1945 р.). Утворення Закарпатської області (1946 р.). Встановлення кордону між СРСР (УРСР) і Польщею: «лінія Керзона» (відхилення на 5-8 км). Передача Польщі частини Українських територій з відхиленнями від «лінії Керзона» (на 17-30 км). Обмін невеликими прикордонними територіями між УРСР і Польщею (1951 р.). Передання Криму від РРФСР до УРСР (1954 р.). Декларація про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.). Проголошення незалежності України (24 серпня 1991 р.).

4. Політичний та адміністративно-територіальний устрій України.

Прийняття Конституції України (26 червня 1996 р.). Визначення України за Конституцією. Народ – джерело влади. Форма правління за Конституцією 1996 р.: президентсько-парламентська республіка. Еволюція форми правління в Україні. Помаранчева революція 2004 р. Закон України «Про внесення змін до Конституції України» (8 грудня 2004 р.; набув чинності з 1 грудня 2006 р.): парламентсько-президентська республіка. Рішення Конституційного Суду України (1 жовтня 2010 р.) про неконституційність Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. Поновлення чинності Конституції України 1996 р.: президентсько-парламентська республіка. Революція Гідності 2014 р. і зміна форми правління: парламентсько-президентська республіка. Глава держави – Президент України: обрання, термін каденції, повноваження. Законодавча влада – однопалатний парламент – Верховна Рада України (ВРУ): термін, кількісний склад, повноваження. Виконавча влада – уряд – Кабінет Міністрів України. Прем'єр-міністр України: призначення, повноваження. Форма державного устрою України. Автономна Республіка Крим. Адміністративно-територіальний поділ України: одиниці першого рівня. Адміністративно-територіальні одиниці другого рівня (до реформи). Дискусії щодо адміністративно-територіальної реформи: варіанти пропозицій і проектів. Статус АР Крим. Закон України «Про столицю України». Проект Закону України «Про адміністративно-територіальний устрій України» (травень 2009 р.). Дискусії стосовно розмежування функцій і повноважень між місцевими державними адміністраціями й органами місцевого (та регіонального) самоврядування. Власні та делеговані повноваження. Територіальна основа місцевого самоврядування. Визначення поняття «місцеве самоврядування». Органи місцевого самоврядування. Повноваження територіальних громад за Конституцією України. Територіальна основа регіонального самоврядування в Україні. Функції обласних і районних рад. Виконавчі функції місцевих (регіональних) державних адміністрацій. Правова основа місцевого та регіонального самоврядування. Принципи самоврядування. Права місцевого самоврядування. Вибори депутатів і голів органів місцевого (регіонального) самоврядування. Адміністративно-територіальна реформа в Україні. Децентралізація. Зміна територіального поділу районів в областях.

5. Партийна система й особливості електоральної географії України.

Партийна система України: від перехідної до плюралістичної. Конфронтація між «антипомаранчевими» та колишніми «помаранчевими» політичними силами. Відсутність ідеологічних розбіжностей між провідними політичними партіями та блоками України. Партії бізнес-проекти олігархів. Формування партій і блоків навколо окремого політичного лідера. «Ідеологія» парламентських партій. Кількість і класифікація політичних партій в Україні. «Розпливчастість» програм, обстоювання інтересів вітчизняних олігархічних груп та обслуговування потреб закордонних «господарів» – характеристика українських партій у перші десятиліття XXI ст. Характеристика лівих політичних партій. Праві партії в Україні. Засади політичного центрizmu. Європейська соціал-демократія. Центристські партії в Україні: лівий і правий центризм. «Кишенькові» партії. Характеристика політичної

культури населення західної, східної і південної України. Вплив етнічного складу населення на електоральну географію України. Активність політичних партій під час виборів.

6. Політико-географічне (геополітичне) регіонування України. Визначення та характеристика політичних регіонів і субрегіонів України: а) Східний регіон – Північно-Східний, Південно-Східний, Придніпровський райони; б) Південний регіон – Причорноморський, Кримський райони; в) Західний регіон – Північно-Західний, Прикарпатський, Закарпатський райони; г) Центрально-Північний регіон – Столичний, Центральний, Подільський райони. Області субрегіонів.

МОДУЛЬ 2

ТЕМА 12. ГЕОПОЛІТИКА ЯК НАУКА: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Поняття і сутність геополітики. Причини і час появи геополітики. Ставлення до геополітики у Радянському Союзі. Стародавні автори про географічне розташування держав. Рудольф Челлен про сутність поняття «геополітика» (1916р.). Розуміння геополітики Фрідріхом Ратцелом у «Політичній географії». Відмінність геополітики від політичної географії. Визначення геополітики Карлом Гаусгофером у журналі «Zeitschrift für Geopolitik». Російські вчені про геополітику (Е.Поздняков, М.Нартов, К.Гаджієв). Американський політолог К.Грей про сутність геополітики. Визначення змісту геополітики українською наукою. Об'єкт і предмет геополітики. Визначення поняття «геополітика». Рівні геополітики.

Геополітичні епохи (силові поля). Фактори силових полів. Вестфальська система міжнародних відносин (1648-1814рр.). Віденська епоха (1815-1918рр.). Версальська епоха (1919-1945рр.). Потсдамська епоха (1945-1991рр.). Біловезька епоха (1991-2001рр.). Реанімація ідей Версальської системи. Нью-Йоркська епоха (з 2001р.).

Основні закони геополітики. Закон фундаментального дуалізму. Телурократія (сухопутна могутність або Континент, Суша). Таласократія (морська могутність або Море). Закон посилення фактору простору в людській історії. Панування континентальних цивілізацій над морськими. Причини об'єктивного посилення морських цивілізацій. Початок і апогей зростання могутності Моря. Головні центри сили телурократії і таласократії. Закон синтезу суші та моря. Сутність поняття «Берегова зона» («Rimland»). «Rimland» – ключ до світового панування у Ніколаса Спайкмена. Зміст концепції рубіжної комунікації Володимира Дергачова. Берег як контактна зона. Поняття «МОРЕМАР» і «СВРАМАР».

Категорії геополітики. Два види категорій. Контроль над простором. Геостратегічний простір. Геополітичне поле. Класифікація геополітичних полів (за К.В.Плешаковим). Принцип геополітичного дуалізму. Мондіалізм. Біполярний світ. Багатополярний світ. Однополярний світ. Атлантизм і неоатлантизм. Стратегія анаконди. Специфічні теоретичні поняття: «внутрішній півмісяць», «зовнішній півмісяць», «внутрішнє море», «внутрішній океан», «heartland» («географічна вісь історії»), «rimland». Геополітична ситуація. Геополітичне оточення держави. Геополітичне становище держави. Геополітичні відносини і баланс сил. Політичний простір. Кордон. Прозорі кордони. Інтерес. Механізм реалізації державних інтересів. Експансія та її види.

Методи і функції геополітичної науки. Три групи методів: 1) загальнонаукові; 2) логічні; 3) емпіричні. Функції геополітики: гносеологічна, прогностична, управлінська, ідеологічна.

Складові геополітики. Предмет і суб'єкт геоекономіки. Геострати і геомари. Чотири типи транскордонних регіонів. Геоекономічної стратегія (за В.Дергачовим). Критична маса думаючих людей – запорука успішної геоекономічної стратегії. Світова економіка і глобалізація. Три полюси майбутнього економічного і технологічного розвитку світового господарства. Світові міста та мегаполіси (інтерполіси). Наймогутніші регіональні угруповання. Геокультура. Ідентичність. «Обіг ідентичності». Демографія і простір. «Демографічна криза». «Незручність дітей». «Демографічна теорема» С.Преслегіна. Георелігія. Конспірологія.

ТЕМА 13. ТЕОРЕТИЧНІ ДЖЕРЕЛА ГЕОПОЛІТИКИ ТА ФОРМУВАННЯ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ЛЮДЕЙ

Концепції географічного детермінізму. Ідеї впливу географічного середовища на історію людини, суспільства і політику в античних авторів (Парменід, Геродот, Ісократ, Фулідід, Гіппократ,

Арістотель, Полібій, Цицерон). Роль географічного фактору в розвитку суспільства у «Пролегоменах» арабського історика Ібн Хальдуна. Епоха Великих географічних відкриттів та розвиток ідей географічного детермінізму. Жан Боден і французька школа географічного детермінізму XVIII-XIX ст.: Ш.Монтеск'є, Ж.Дюбо, І.Тен, Е.Демолен. Німецька школа географічного детермінізму XIX ст.: І.Гердер, А. фон Гумбольдт, К.Ріттер, І.Кант, Г.Гегель. Ідея сукупності умов географічного середовища англійського професора географії Г.Т.Бокля. Російська школа географічного детермінізму: Б.М.Чічерін, С.М.Соловйов, В.О.Ключевський, Л.І.Мечніков.

Воєнно-стратегічні теорії. Геополітичні ідеї у працях Н.Макіавеллі. Теорія війни К. фон Клаузевіца («Про війну») і Х.Мольтке. Воєнна стратегія російського генерал-фельдмаршала Д.А.Мілютіна.

Теорії цивілізацій. А) Погляди російських вчених на проблему цивілізацій. Культурно-історичні типи та закони їх розвитку М.Я.Данилевського («Росія і Європа», 1869). Концепція «слов'яно-грецької цивілізації» К.М.Леонтьєва («Схід, Росія і слов'янство»). Б) Цивілізаційні концепції західного світу (до 1991р.). Теорія циклічності культур О.Шпенглера («Присмак Європи», 1922 р.). Концепція всесвітньо-історичного процесу та теорія витоків і розвитку цивілізацій А.Тойнбі («Дослідження історії», 12т., 1934-1961рр.).

Витоки геополітичної свідомості та геополітичне усвідомлення простору. Сутність поняття «геополітична свідомість». Геополітичне значення елементів реальності – події і процесу. Геополітичне світобачення суб'єкта геополітики. Індивідуальні геополітичні моделі реального буття. Національна геополітична модель світу. Три найважливіші тенденції: глобалізація, інтернаціоналізація, регіоналізація. Преадаптація національного геополітичного світобачення. Універсальні геополітичні моделі світу (євроатлантична, євразійська, мондіалістська). Регіональні геополітичні моделі (західноєвропейська, ісламська, латиноамериканська та ін.). Вплив географії на політичні відносини. Категорія «простір». Освоєння простору і часу людиною. Формування уявлення про великі простори. Геополітичне усвідомлення простору. Суб'єктивне відчуття людиною простору. Співвідношення простору і держави. Чотири чинники формування сприйняття простору і зміни геополітичної свідомості. Картографія. Великі подорожі: Христофора Колумба (1492-1498рр.), Васко да Гама (1497-1498рр.), Магеллана і Дель Кано (1519-1522рр.) та ін. Картографи Генуї, Венеції, Флоренції і Барселони. Наукові експедиції Дж. Кука (1768-1779рр.) і Лаперуза (1785-1788рр.). Формування єдиного простору Землі. Перший поділ світу (1493-1494рр.). Географія – історичне ядро геополітики. XIX ст. – професіоналізація географії. Наукові географічні товариства. Перші друковані праці з географії. Викладання географії в університетах. Видання географічних журналів. Перший Географічний конгрес (1871р.). Міжнародний географічний союз (1922р.). Доступність географії для населення. Перший атлас світу (1817р.). Путівники (1901р.).

Геополітика нації та філософія геопростору. Утвердження націоналізму в Європі (XIX ст.) і вплив його на формування геополітичної свідомості. Індивід, нація, геополітика. Роль німецьких географів К.Ріттера і Ф.Ратцеля у становленні національних теорій геополітики. Геополітичні узагальнення. Геополітичне усвідомлення простору урядовими колами. Замкненість середньовічної Європи. Мрії європейців про Середземне море. XVст. – повернення Європи до Атлантики. Пробудження географічної свідомості правителів європейських держав (Генріх Мореполавець, 1394-1460рр.). «Всесвітня християнська монархія» іспанського короля Карла V (1500-1558рр.). Семирічна війна (1756-1763рр.) – перший конфлікт планетарного масштабу. Англійська стратегія в масштабі земної кулі. Війна як засіб досягнення геополітичних цілей. Суспільство кочівників. Територіальна осілість людей. Укорінення на визначеній території. Сільське господарство – надлишок продуктів – політичні структури. Дві цілі політичного контролю над територією. Подвійна функція стіни (китайської, берлінської, ізраїльсько-палестинської) у політичному контролі. Умови утворення унітарних національних держав та поглиблення геополітичної свідомості в Європі (з XVст.). Державна територія як місце самовизначення націй (з кінця XVIIIст.). Філософське розуміння кордону. Просторова організація землі. Кордони природні та конвенціональні. Політичний кордон. Функції кордону. Державний суверенітет і його прояви в межах кордону. Сучасне поняття кордону. Кордон держави як ознака суб'єкта міжнародного права. Міф про «природні кордони». Тотожність етнопростору і політичного простору.

ТЕМА 14. НІМЕЦЬКА І СКАНДИНАВСЬКА ШКОЛИ ГЕОПОЛІТИКИ

Біогеографічна концепція держави Ф.Ратцеля (1844-1904). Вплив на Ратцеля еволюціоніста ідей О.Конта і Е.Геккеля (автора терміну «екологія»). Дисертація «Еміграція в Китаї» (1876р.). Основні праці. Характеристика землі як дна двох морів (органічне розуміння землі).

Перший крок людей до моря – «початок всесвітньої історії людства». Володіння морем – критерій світової держави. Аналіз значення клімату в житті народу. Фактори впливу клімату на людину. Визначення держави. Фактори становлення політики і держави. Простір (геобіосередовище) – основний політико-географічний фактор формування держави. Сутність понять «простір» і «географічне розташування». Характеристики держави. Ознака процвітаючої держави. «Просторова концепція» народу і держави. Концепція «світової держави». Глобальна вага і розміри великої держави за Ф.Ратцелем. Логіка зміни гегемоністських циклів держав. Природні кордони континентів. Сім основних законів просторового зростання держав. Погляд Ф.Ратцеля на значення моря для розвитку цивілізації.

Р.Челлен (1864-1922) – автор поняття «геополітика». Основні праці. Геополітика як складова політології. Визначення поняття «геополітика». Життєдайні сфери держави: географічний простір (територія), народ, господарство, суспільство, управління (влада). П'ять структурних наук про державу. Сутність складових геополітики: тополітики, морфополітики, фізіополітика. Географічне розташування держави – «ключ до всієї політики». Формула могутності держави. Концепція економічно самодостатньої (закритої) держави. Характеристика народу. Термін «біополітика». Оцінка форми державного правління. Домінування сили держави над законом у її життєздатності. Держава і «боротьба за існування». Боротьба за простір. Сутність категоричного політичного імперативу. Потреба у війні. Зміст закону автаркії. Теорія великих держав. Уявлення Р.Челлена про «три просторові фактори». Концепція «юних» і «старих» народів.

Геополітична концепція Середньої Європи Фрідріха Науманна (1860-1919). Праця «Середня Європа» (1915). Витоки ідеї серединності Німеччини. Головна лінія роботи Ф.Науманна. Поняття «економічна тюрма». Поділ країн Центральної Європи: провідні та нейтральні. Згадка і характеристика становища українців-рутенів та рекомендації щодо геополітичної орієнтації України Ф.Науманном. Конфедерація Центральної Європи. Формування центрально-європейського ринку. «Сполучені Штати Планети» і гегемонія Німеччини. Сутність «середньоевропейського типу» народів Середньої Європи.

Українське питання в німецькій теоретичній геополітиці. Макс Вебер (1864-1920) про українську проблему в Європі. Проблема насильства і держави у праці «Політика як покликання і фах» (1919). Політика вільного об'єднання Середньої Європи. Ідея незалежної України у М.Вебера. Рух «Середня Європа» і німецько-слов'янсько-південносхідноєвропейська федерація. Еволюція поглядів М.Вебера у розумінні українського питання. Протилежність українського та російського менталітету в оцінці М.Вебера. Бачення української проблеми в Акселя Шмідта. «Німецько-українське товариство» і часопис «Україна». Праця А.Шмідта «Україна. Країна майбутнього» (1939). Аналіз подій від Київської Русі до червня 1939 р. Оцінка подій періоду Карпатської України.

Теорія «континентального блоку» Карла Гаусгофера (1869-1946). Основні праці. Створення і видання журналу «Zeitschrift für Geopolitik» (1924-1941). Вплив на К.Гаусгофера ратцелівських понять. Право сили у геополітиці. «Справедливий» варіант вирішення проблеми кордонів. Кордон як складова життя нації. Визначення «природності» кордонів. Типологія кордонів за К.Гаусгофером (5 різновидів). Переваги континентальної держави над морською. Німеччина і Росія – ядро Євразійського союзу (можливість приєднання Японії і Китаю). Ідея «Світового острова» К.Гаусгофера. Німецька гегемонія у майбутньому світовому порядку. Доктрина континентального блоку. Геополітична вісь: Берлін – Москва – Токіо. Концепція «великого простору». Застереження К.Гаусгофера. Геополітичні панрегіони: Пан-Америка, Євро-Африка, Пан-Азія, Пан-Росія. Боротьба двох тенденцій геополітичного майбутнього планети.

Геополітична концепція Карла Шмідта (1888-1985). Основні праці. Простір як основа держави, права і соціальної реальності. Концепція «номосу» Землі. Передбачення великої цивілізаційної катастрофи: порушення рівноваги між Сушею і Морем; відірваність людства від Ґрунту; поява третього силового поля – повітряного простору. Три виходи зі зрушеної рівноваги. «Партизан» Суші. Ідея рівноваги між пануючими блоками. Теорія «Великого простору». Поява Держави-континента. Цивілізаційний дуалізм протистояння Великих просторів – англосаксонського (таласократії) і континентально-європейського.

Геополітична гіпотеза Йогана Галтунга. «Сім паралелей однополярного світового простору». Три суперполітики (до 1989р.): західна, східна, Третього світу. Сім центрів глобальної чи регіональної гегемонії: 1) США; 2) Європейський Союз; 3) Росія та інші країни СНД; 4) Туреччина; 5) Індія; 6) Китай; 7) Японія.

ТЕМА 15. ГЕОПОЛІТИКА ФАШИСТСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ ТА ІМПЕРІАЛІСТИЧНОЇ ЯПОНІЇ

Ідейно-духовні та політичні витoki геополітики фашистської Німеччини. Роль і значення особистості А.Гітлера у формуванні та реалізації геополітики німецького фашизму. Ідейно-духовні та ірраціональні основи геостратегії «життєвого простору» націонал-соціалізму. Соціал-дарвінізм, мальтузіанство і ніцшеанство як духовна основа становлення геополітики фашизму. «Товариство Туле». Сутність концепції Шамбали. Окультизм і нацизм. Народ як життєва реальність і маса, очолювана аристократією духу. «Я націоналізую людей». «Майн кампф» («Моя боротьба», 1925) А.Гітлера і концепція «життєвого простору». Східна політика. Війна та експансія як засоби реалізації політики «життєвого простору».

Міжнародна ситуація напередодні Другої світової війни і геостратегія нацизму. Прихід до влади у Німеччині націонал-соціалістів. Війна Німеччини проти республіканської Іспанії. Аншлюс Австрії і Судетської області Чехословаччини. Захоплення Клайпедського краю Литви. Договір про ненапад між СРСР і Німеччиною від 23 серпня 1939 р. Таємні протоколи між СРСР і Німеччиною. Розгром і захоплення Польщі. Договір про дружбу і кордон між СРСР і Німеччиною від 28 вересня 1939 р. Територіальні зміни згідно таємним протоколам. Принципи нацистської геостратегії (листопад 1940 р.). Меридіальне розширення Німеччини, СРСР, Італії, Японії. Геополітична вісь Берлін – Рим – Москва – Токіо. Місце Туреччини, Китаю, США і Балкан у геостратегії Німеччини. Проект пакту чотирьох держав. Значення «зимової війни» у зміні геостратегії Третього рейху. План «Барбаросса» (18 грудня 1940 р.).

Нацистський проект європейської інтеграції та генеральний план «Ост». Проект європейської інтеграції. «Європейське економічне співтовариство». Створення Європейського торгового блоку і Центрального банку. Формування комунікаційної мережі та створення нових транспортних коридорів як засіб інтеграції європейського геополітичного поля. Порт Роттердам. Канал Рейн – Майн – Дунай. Створення військово-морських баз. Будівництво нових автомагістралей. Територіально-адміністративні зміни щодо Чехословаччини і Польщі. Мегаплани А.Гітлера на Сході – план «Ост» (липень 1941 р.). Доля Радянського Союзу. Створення рейхскомісаріатів. Плани масових переселень і знищення людей. Німецька «Рів'єра». Розширення німецького впливу за планом «Ост». Роль німецької мови як засобу міжетнічного спілкування. «Районування» Радянського Союзу. Будівництво трьох транспортних коридорів. Україна – сільськогосподарський регіон Великонімеччини. Практика реалізації плану «Ост». Остарбайтери. 1994 рік – завершення європеїзації Московії й України за планами нацистів. Німецька стратегія перманентної війни на Сході («війна – мірило всього»).

Геополітичні ідеї та плани імперіалістичної Японії. Зовнішня політика Японії в кінці XIX – на початку XX ст. Два напрями японської геополітики. Кіотська школа геополітики. «Маніфест японської геополітики» С.Комакі. Сутність школи «національної науки» (кокугакуха). Сінтоїзм і традиціоналізм. Містифікація і возвеличування постаті першого імператора Японії – Дзімму (III-IVст.). Символізм культу тенно (небесного правителя). Створення «Великої Азії» і здійснення принципу «Накко Ічію» (зібрати «вісім кутів під одним дахом»). Германський тип геополітики в Японії. Інтерпретація теорії «життєвого простору» стосовно Японії. Принципи і методи просторового планування для внутрішньої Японії та її колоній – Маньчжурії, Кореї і Формози. Інститут по вивченню тотальної війни (1940р.). Роль політиків і державних діячів у формуванні геополітики імперіалістичної Японії. Дві концепції японської геополітики: паназізм і японське «євразійство». Сутність паназійської геополітичної доктрини – ідея створення «Великої Східно-Азійської сфери співпроцвітання». «План реконструкції Японії» (1919; 1923) лідера японських фашистів Іккі Кита (1883-1936). Розповсюдження експансіоністських ідей серед політиків вищого рангу. Таємний «Меморандум» (1927) воєнного міністра, генерала Танака Гііті (геополітична формула). Доктрина Амау. Результати доктрини «процвітання». Розуміння євразійства в Японії. «Євразієць» принц, прем'єр-міністр Коноє Фумімаро (1891-1945). Стаття «Критика британського й американського стилю пацифізму» (1918). Праця «Новий порядок у Східній Азії». Три геополітичні доктрини впроваджені Коноє у політичному житті.

ТЕМА 16. АНГЛІЙСЬКА Й ІТАЛІЙСЬКА ШКОЛИ ГЕОПОЛІТИКИ

Геополітична теорія Гелфорда Макіндера (1861-1947). Основні праці. Визначальна роль простору. Поняття «центральне» в теорії Г.Макіндера. Стратегічне розташування Росії. Геополітична модель світу. Планетарне значення Євразійського континенту. «Серце світу» або Гартленд (Heartland) як «осьовий регіон» світового панування. Території виділені Г.Макіндером до

«осьового регіону». «Великий внутрішній півмісяць» або Рімленд (Rimland). «Зовнішній півмісяць» як Світовий острів. Ідея геополітичного дуалізму: зіткнення телурократії і таласократії. Важливість розвитку сухопутних і повітряних комунікацій. Геополітична формула. Головна ідея праць Г.Макіндера. Чотири постулати концепції Г.Макіндера.

Геополітичні концепції «Нової Європи» і «циклів гегемонії». Проект «Нової Європи» Р.Сетон-Вотсона. Співпраця Р.Сетон-Вотсона з Т.Г.Масариком. Створення незалежних держав у Європі з розпадом імперій – умова, що відповідає інтересам Старого Світу. Підтримка слов'янської незалежності. Проблеми незалежності України у поглядах Р.Сетон-Вотсона. Сутність концепції «циклів гегемонії» Пітера Тейлора. Розуміння гегемонії у міжнародних відносинах. Три сфери життя держави. Три періоди абсолютного домінування держав-гегемонів. Часовий проміжок між циклами домінування. Три стадії економічної гегемонії держави. Поняття «геополітичної динаміки». Два світових порядки. Перехідний період до нового світоустрою.

Геополітика націй Р.Купера. Праця «Розлом націй. Порядок і хаос ХХІ ст.». Три типи держав. Місце Європи у сучасній світовій геополітиці. Захід як гарант світової стабільності. Консолідація Заходу. Західна «ідентичність» – елемент єдності членів атлантичного союзу. Принципи єднання. Іракське питання у відносинах між Європою й Америкою. Криза традиційного атлантизму. Залежність міжнародних проблем від трансатлантичних відносин. Потреба вироблення Європейським Союзом альтернативи американській моделі «управління» світом.

Італійська школа геополітики. Геополітичні ідеї Беніто Муссоліні (1883-1945). Сторінки біографії. «Доктрина фашизму» (1932). Держава і право національної незалежності. Динаміка держави – вихід за межі власних кордонів. Війна як джерело людської енергії. Імперія-нація – ідеал держави. Геополітика Б.Муссоліні в Африці. Плани щодо Албанії, Тунісу, Корсики, кордону з Францією, швейцарського кантону Тичино. «Гра без правил» Б.Муссоліні у міжнародній політиці. Геополітичні передбачення Карло Санторо: послаблення міжнародних структур, зростання національної свідомості та націоналізму, відбуватимуться процеси децентралізації і дроблення країн, загроза локальних конфліктів і війн, поява нових геополітичних просторів, потреба у Світовому уряді. Складові моделі катастроф за К.Санторо. Європейський континенталізм і геополітична схема Карло Террачано. Журнал «Оріон». Двобій між континентальним Сходом й атлантичним Заходом. Другорядність Центральної Європи. Ісламський світ та ісламський фундаменталізм. Європа як плацдарм російсько-ісламського антимондіалістичного блоку.

ТЕМА 17. АМЕРИКАНСЬКА ГЕОПОЛІТИЧНА ДУМКА

Теорія «морської могутності» Альфреда Мегена (1840-1914). Ідея переваги морської держави над континентальною та протистояння «латинської раси» над слов'янською. Фактори історичного сходження Європи і США. Торгівля як інструмент міжнародної політики. Порти. «Морська доля» США. Ідея американо-британського альянсу. Баланс світової таласократичної влади. «Стратегія блакитної води». Шість критеріїв (факторів) планетарного статусу держави. Формула морської могутності держави. Планетарні геополітичні структури. «Північна континентальна півкуля». Оцінка Росії і США. Головна небезпека для морської цивілізації. Стратегічне завдання для «морської сили» – боротьба з Росією. Сутність принципу «анаконди» та його планетарний рівень. Політичні результати концепції «морської могутності» А.Мегена.

Інтегрована модель геополітики Ніколаса Спайкмена (1893-1943). Інтеграція ідей А.Мегена про «морську могутність» і теорія гартленду Г.Макіндера. Критика німецької геополітики і визначення Н.Спайкменом пріоритету геополітики. «Інтегрований контроль над територіями» – система глобальної безпеки США. Розрив з традиційним американським ізоляціонізмом. Ідея активного втручання США у справи Євразії – позиція інтервенціоналізму Н.Спайкмена. Війна США із ворогами (фашистською Німеччиною та імперіалістичною Японією) та союзниками (СРСР). Основні напрями американської геополітичної діяльності. Rimland – ключова зона світу. Модель «гартленд – рімленд». Великий морський шлях і територія рімленду. Геополітична формула (максима) Н.Спайкмена. Десять критеріїв геополітичної могутності держави. Сутність поняття «Серединний Океан». «Внутрішнє море». «Атлантичний континент» і нове «атлантичне співтовариство».

Геополітичні концепції в США періоду «холодної війни». Культурологічний аспект геополітики США – концепція «Два блоки – дві культури». Праця «Гартленд і Рімленд у євразійській історії» (1956) Дональда Майнінга. Боротьба за голови і душі людей – складова геополітики. Модель двох рімлендів: морський і континентальний. Спосіб життя і побут суспільства – критерій оцінки держави щодо геополітичної орієнтації. Класифікація «берегових зон» та етапи

становлення культур Д.Майнінга. Концепція поліцентричності та ієрархічності геополітичного устрою світу Сола Коена. Праця: «Географія і політика в поділеному світі» (1963). Ревізія ідей Н.Спайкмена. Від геополітики війни до геополітики миру. П'ять рівнів ієрархічної моделі геополітичного районування світу. Сутність категорії «ентропія» (перетворення) в геополітиці. Геополітичні регіони як відкриті системи. Обмін між країнами та регіонами. Складові внутрішнього розвитку територій. Нові критерії могутності держави. Показники визначення рівня ентропії. Чотири категорії регіонів за рівнем ентропії. Типи перехідних держав і поясів. Двадцять «країн-районів і точок-воріт» у світі за С.Коеном. Характеристика і функція «воріт». «Атомна дипломатія» Г.Алперовіца (1965). «Геополітика ядерної ери» Коліна С.Грея. «Геополітична вісь історії» (1965) В.Кірка. Історична модель геополітичної класифікації країн. Концепція уніполярного світу А.Страуса. Зміст поняття «глобальне уніполе». Центри просторової будови глобального уніполя. Характеристика лідерства США і західного уніполя. Демократія – уніполе. Схема геополітичного устрою світу періоду «холодної війни». Уніполярна концентрична структура світового порядку. Місце Росії і Китаю в концепції А.Страуса. Доктрина Г.Кіссінджера – метод «батога і пряника».

Неоатлантизм Самуеля Гантінгтона (1927р.н.). Стаття «Зіткнення цивілізацій?» (1993) і книга «Зіткнення цивілізацій і перетворення світового порядку» (1996). Закінчення «холодної війни» і перетворення світової політики у багатополосну і поліцивілізаційну. Домінування культурних відмінностей. Національні держави – головні суб'єкти світової геополітики. Посилення культурної детермінанти у поведінці держав. Визначення локальної політики як політики етнічної. Глобальна політика – це політика цивілізацій. Зіткнення цивілізацій, а не суперництво наддержав. Сутність чотирьох складових поліцивілізаційного підходу геополітичної схеми С.Гантінгтона. Зміст поняття «природа цивілізацій». Вісім цивілізацій. Три фази взаємовідносин між цивілізаціями. Умови формування нинішньої поліцивілізаційної системи. «Повстання проти Заходу». Аналіз термінів «універсальна цивілізація» і «давоська культура». Суть західної цивілізації. Три варіанти реакції незахідних суспільств на експансію Заходу. Основні аспекти занепаду Заходу. Фактори аналізу процесу занепаду. Азійський виклик східно-азійських цивілізацій. Об'єднання народів і країн з подібними культурами. Спільність культури і цивілізації. Тотожність політичних кордонів культурним. Культурні співтовариства. Лінії розлому між цивілізаціями. «Хто ви?». Культурна ідентичність країни. Ступені економічної інтеграції. Культурна спільність як основа економічного співробітництва. Характеристика складових структури цивілізації країни. Визначення кордонів Заходу. Росія й Україна в оцінці С.Гантінгтона. Три шляхи російсько-українських відносин. Структура сінської цивілізації. Головна причина внутрішніх і зовнішніх конфліктів в ісламському світі. Джерело слабкості ісламу. Антагоністичні відносини між цивілізаціями. Лінії розлому на мікрорівні та макрорівні. Три причини майбутніх зіткнень між цивілізаціями. Дві форми міжцивілізаційного конфлікту. Класичні проблеми міжнародної політики. Проблема протиборства ісламського світу і Заходу. Відносини між США, Китаєм і Японією. Взаємозв'язок конфуціанського та ісламського світів. Перехід до війн по лінії розлому. Цивілізаційний міжнародний порядок – запорука попередження світової війни.

Геополітична концепція Збігнева Бжезінського (1928р.н.). Євразія – світова шахівниця геополітичної гри за глобальне верховенство. Стратегія керування геополітичними інтересами. США як арбітр у справах Євразії. Глобальність американської гегемонії. Сфери глобальної влади. Риси нового міжнародного порядку під верховенством США. Геостратегічна тріада. Підпорядкування Євразії інтересам США. Визначення американської геостратегії в Євразії. Характеристики країн групи «активних геостратегічних гравців» і групи «геостратегічні осі». «Відставний геополітичний гравець». Україна як новий і важливий простір на євразійській шахівниці (геополітична вісь). Геополітична роль Азербайджану в євразійській грі («корку в пляшці»). Значення Європи як важливого геополітичного плацдарму Америки на євразійському континенті. Американське бачення проблеми єдиної Європи. Геостратегічна мета США в Європі. «Чорна діра Євразії». Підтримка Америки Азербайджану, Узбекистану, України. Присутність США на Далекому Сході. Японія – головна союзниця США у побудові системи глобальної співпраці. Китай у планах Америки. Подвійна американська політична мета у світовій геополітиці.

Неомондіалістська концепція Френсіса Фукуяма (1952р.н.). Стаття «Кінець історії?» (1989). Сутність поняття «кінець історії». Ядра-центри. Тріумф західної ліберальної демократії (наприкінці ХХ ст.) і доктрини індивідуальної свободи та суверенності народів. Значимість політичного лібералізму. Вихід на політичну арену націоналізму та ісламізму. Усвідомлення традиційним мусульманським світом загрози західно-ліберальних цінностей. Інформаційно-технологічна та біотехнологічна революції як умови життя сучасної людини.

ТЕМА 18. ФРАНЦУЗЬКА, БЕЛЬГІЙСЬКА Й АВСТРІЙСЬКА ГЕОПОЛІТИЧНА ДУМКА

Французька геополітична думка другої половини XIX – першої половини XX століть. Відаль де ла Блаш – класик французької школи географії людини. Еволюція поглядів В.Блаша від теорії ґрунту до критики концепції Ф.Ратцеля. Сутність поняття «посібілізм». Концепція світового цивілізаційного процесу. Геополітичні гнізда. Перспектива створення світової держави. Зміст позиційного принципу. Ельзас і Лотарінгія – зона взаємного співробітництва. «Електоральна геополітика» Андре Зіґфріда. «Географія кордонів» (1938) Жака Ансея. Критика німецької геополітики. Кордони держав – це «тимчасова периферія», «ізобари». Природний кордон – межа ойкумени. Геополітичні ідеї Альберта Деманжона. Праця: «Занепад Європи» (1920). Причини занепаду ролі Європи у міжнародних справах. Три геополітичні центри Землі. Ставлення А.Деманжона до новостворених незалежних держав у Європі. Морська орієнтація Франції. Завдання розвитку французької геополітики за А.Деманжоном.

Теорія циркуляції, школа «внутрішньої геополітики» і гео економічний підхід у французькій теоретичній геополітиці. Геополітичні погляди Жана Готтмана в праці «Політика держав та їх географія» (1952). Геополітика – це наука про війну. Поняття «комунікації» в геополітиці. Перевага морських держав. Іконографія простору. Центральна проблема політичної географії і геополітики. Зміст теорії циркуляції Ж.Готтмана. Школа «внутрішньої геополітики» Іва Лакости. Праця «Геополітика регіонів Франції» (1986). Процес «деглобалізації» геополітики і перетворення її у «внутрішню геополітику». Територіальний конфлікт. Жак Атталі та його праця «Лінія горизонту» (1990). Сучасний світ і принципи гео економіки. «Ера грошей». Домінування гео економічних факторів над гуманітарними в геополітиці. Центри нових економічних просторів. Причина появи гео економічних центрів.

Геополітична течія «нові праві», «геополітична белетристика» та геополітика П.Галлуа і Б.Варюсфеля. Ален де Бенуа – засновник геополітичної течії «нові праві». Реанімація концепцій довоєнних німецьких геополітиків-континенталістів. Принцип континентальної геополітики. Роль «великих просторів». «Федеральна імперія». Відособлення Європи: вихід з НАТО, нейтралітет, власні європейські ядерні сили. Політика Шарля де Голля. Східнополітичний вектор геополітики «нових правих». Союз Європи та СРСР. Концепція «геополітичної белетристики» Жана Парвулеску. Історія людства – це історія влади і могутності. «Орден атлантістів» і «орден євразійців». Суб'єкти боротьби «орденів». «Геополітичний голлізм». Основне завдання голлізму. «Євразійська імперія кінця» й «Імперія Атлантики». Містицизм «Фінальної Битви» геополітичних суперконструкцій. Геополітичні погляди П'єра Галлуа. Провідна роль ракетно-ядерної зброї. «Масова поведінка людей» і сучасна геополітика. Новий об'єкт геополітики. Історичні фази еволюції геополітики. Неконфронтаційна геополітика. Геополітичний прогноз Б.Варюсфеля: дві тенденції розвитку світу. Криза Півночі та Півдня. Проблема «держав-націй».

Бельгійська й австрійська геополітична думка. Геополітична концепція бельгійця – Жана Тіріара. Лідер загальноєвропейського радикального руху «Юна Європа». Геополітика – головна політологічна дисципліна. Застосування принципу «автаркії великих просторів». «Європейська імперія» як протиположна США. Теорія централізованої континентальної держави-нації. Ревізія геополітичних поглядів Ж.Тіріара в кінці 70-х рр. XX ст. «Європейське звільнення». Еволюція складових геополітичної схеми. Радикальний висновок Ж.Тіріара. Сутність проекту «Євро-радянської Імперії від Владивостоку до Дубліна». Науково-раціоналістична геополітика Робера Стойкерса. Журнали «Орієнтасьйон» і «Вулуар». Вплив фактору «Землі» на людську історію. Геоісторія. Пріоритет континенталістської орієнтації Р.Стойкерса. Німеччина і Середня Європа – доля всієї Європи. Співпраця Європи з країнами Третього світу й арабським світом. Значення Індійського океану та стратегічний напрям Європи XXI ст. Континентальна геополітика австрійського генерала Йордіса фон Логаузена. «Мужність владарювати. Мислити континентами» (1978). Думати «тисячоліттями і континентами». «Далекоглядність» глобальних процесів. Геополітика – основна дисципліна для визначення стратегії влади. Глобальні категорії та формула влади. Взаємозв'язок влади з простором. Окремішність долі Європи. Континентальність Європи. Сутність просторового мінімуму для політичного звільнення Європи. Об'єднання Німеччини, інтеграційні процеси в Середній Європі. Орієнтація на союз із Росією проти англосаксонських таласократій. Чотири варіанти Європи щодо СРСР/Росії. Союз Європи та СРСР – початок нового етапу геополітичної історії. Росія – це Гартленд. Геополітичний крах СРСР як поразка континентальних сил. Перспектива створення євразійського блоку – Континентальної Імперії.

ТЕМА 19. РОСІЙСЬКА ШКОЛА ГЕОПОЛІТИКИ

Ідейні джерела російської геополітики. Панправославна ідейно-політичної доктрина «Москва – Третій Рим». Геополітичний проект «Європа плюс Росія». Морська геополітика у працях віце-адмірала В.М.Квашніна-Самаріна. Проблема «Росія і Захід» в ХІХст. Західники і слов'янофіли. Європейська позиція О.І.Герцена. Ґрунтоутворююча позиція Ф.М.Достоевського (Росія «у великій сім'ї всіх народів»). Цивілізаційна геополітика М.Я.Данилевського у праці «Росія і Європа» (1869, вийшла в 1871). Геополітична оцінка російської колонізації. Співвідношення Росії і Європи. Сутність поняття «цивілізація». Класифікація цивілізацій. Окремішність Росії від Європи. Закони розвитку цивілізації. Висновки М.Я.Данилевського щодо Росії. Геополітичний погляд історика С.М.Соловйова на формування російської держави. Роль природно-кліматичних умов у формуванні діяльності та організації російського населення. Причини відставання Росії від Європи. Боротьба Російського «Лісу» зі «Степом». Місце і доля Росії стосовно Європи.

Формування російської геополітичної школи в ХІХ – першій половині ХХ ст. Вплив географії на становлення геополітики в Росії. Осмислення ролі простору у воєнних операціях. Перший «Підручник з воєнної географії» (1837) А.А.Язикова. Засновники російської геополітичної школи. Геостратегічна концепція геополітики Д.О.Мілютіна. Праця: «Критичне дослідження значення воєнної географії і воєнної статистики» (1846). Геополітичні пріоритети Росії. Геополітика Росії в Середній Азії. Відносини Росії і Туреччини. Балканська конфедерація. Нейтральний статус проток. Персія, Китай і США природні союзники Росії. Концепція геостратегічного аналізу. Першість – геостратегії, вторинність – економіки. Територіальні основи російської геополітики у творчості О.Є.Вандама (Єдріхіна). Модель вертикального контролю над простором. Географічно-кліматичні причини потягу росіян до «сонця і тепла». Морські інтереси росіян і розвиток морського флоту. Протистояння Росії англосаксонській експансії в Азії. Коаліція «сухопутних держав». Концепція світового геополітичного панування В.П.Семенова-Тян-Шанського. Сутність питання про природні кордони. Критична зона і «середземні моря». «Володар світу». Територіальні системи політичної могутності та геополітичного контролю над простором. «Підтягування» периферії до центру. Види освоєння географічних просторів. Вплив географічного середовища на народи та на поділ народів за способом життя. Поняття «географічний район». Геополітика імперіалізму в політичній творчості В.І.Леніна (Ульянова). Праця «Імперіалізм як найвища стадія капіталізму» (1915). Ознаки імперіалізму. Сутність ленінського закону капіталізму. Стаття «Воєнна програма пролетарської революції» (1916). Геополітика соціалізму. Класифікація країн світу початку ХХ ст. Ідея всесвітньої революції як засобу світового панування і контролю над простором. Геополітичні ідеї Л.Д.Троцького (Бронштейна). Праця «Перманентна революція» (1930). Теорія перманентної революції і диктатури пролетаріату. Геополітична арена перманентної революції. Сутність воєнної стратегії у праці «Воєнна доктрина чи воєнне доктринерство» (1922). Ідея створення «Європейської Федеративної Радянської Республіки». Геополітичні міркування М.О.Бердяєва. Праця «Доля Росії» (1918). Філософія націоналізму і філософія імперіалізму. Великі імперіалістичні організми і світове царство. Універсалізація імперіалізму (глобалізація). Геополітична характеристика Росії. Світові імперіалістичні завдання Росії. Національне ядро імперії. Вільні громадяни як опора імперії. Російський націоналізм. Кінець Європи як монополіста культури. Росія як східно-західний тип культури. Європеїзація Росії. Нова слов'янська ідея. Типологія війн. Війна як показник напруженого динамізму історії. Геополітичні ідеї російського філософа І.О.Ільїна. «Наші завдання» (1956). Росія як «живий організм», «органічна єдність» і «географічний організм великих рік та віддалених морів». Стаття «Що несе світу розчленування Росії» (1950). Дев'ять умов найоптимальнішого існування і розвитку держави.

Зародження і розвиток ідей євразійства. Головна тема євразійства. Принципи телурократії як геополітичне підґрунтя євразійства. Ідейні основи формування концепції євразійства. Визначення євразійства. Соціальне середовище появи євразійства. Засновники євразійського руху. Сутність євразійства. Великий Євразійський степ і рубіжна комунікаційна функція. Поняття «кордону» в євразійській концепції боротьби Лісу і Степу. Термін «місце розвитку». Геополітичні ідеї князя М.С.Трубецького. Сутність культурного перевороту ХХ ст. Росія-Євразія. Спільність історичної долі євразійських народів. Велич постаті Чингізхана. Традиції-умови єдності євразійського геополітичного простору середньовіччя. Розуміння націоналізму як істинного самопізнання. Геополітичні ідеї Л.П.Карсавіна у праці «Схід, Захід і російська ідея» (1922). Теорія євразійства Г.В.Вернадського. Праці: «Нарис російської історії» (1927), «Дослідження історії Євразії», «Ланки російської історії». Визначення процесу створення Росії-Євразії. Періоди боротьби

між «Лісом» і «Степом». Джерела становлення Московської держави. Модель євразійської держави М.М.Алексєєва. Праці: «Російський народ і держава», «Євразійці і держава», «Сучасне становище науки про державу і її найблищі завдання», «Теорія держави» (1931). Уявлення про «ідеократичну державу». «Демократичність» євразійської державної моделі. «Держава правди». Фактори впливу на становлення російського правознавства. Основні риси євразійської держави.

Геополітична концепція євразійства П.М.Савицького. Редагування «Русской мысли», «Євразійського вестника», «Євразійських хронік». Єдність сфери «євразійства» і сфери слов'янофільства. Ойкумена. Російська ойкумена. «Монголософера». Сутність витоків євразійської геополітичної концепції. Роль «татарщини» у процесі формування Росії-Євразії. Поняття «місцерозвиток». Глобальний і локальний місцерозвиток. Євразія як інтегральна форма місцерозвитків. Геополітичний місцерозвиток цивілізації. Єдність Євразії – матеріальних і духовних основ. «Прапороподібна» зональність російського світу. Євразійський ландшафт. Євразійський дух «братства народів». Нові форми соціокультурної творчості для Росії. Росія як «серединна держава» у світовій геополітиці. Геополітичний висновок. Особливість російської геополітики. Сутність континентальної концепції П.Савицького. Єдиний світовий ринок як фактор організації і єднання морських цивілізацій. Роль транспорту в розвитку морської і континентальних держав. Формула закону внутрішньоконтинентальних притягань ($Z < X + A + B + Y$). Умови значущості внутрішньоконтинентальних притягань. Роль приморських районів в орбіті континентального притягання. Континент-океан. Другорядність «морського» принципу в російській політиці і геополітиці. Континентальність – доля Росії. Теорія ідеократії.

Неоевразійство Л.М.Гумільова. Зміст теорії етногенезу і пасіонарності. Відмінності етносів. Потенційна енергія у створенні етносу. Вибух етногенезу. Класифікація типів людей за сприйнятністю біохімічної енергії біосфери. Поняття «пасіонарність». Пасіонарність популяційного рівня. Лідери-пасіонарії. Хронологічний вимір пасіонарності і гомеостазу. Стадії (фази) пасіонарності. Суперетнос. Спад пасіонарності. Фаза надлому етносу. Інерційна фаза. Критична точка пасіонарності. Фазовий перехід. Великороси і їх тюрко-слов'янська основа. Пасіонарний поштовх тюрко-слов'янського злиття. Сплав етносів і симбіоз Лісу і Степу. Концепція зміни поколінь. Етнос. Контактна зона «етнос – ландшафт». Людина-маргінал. Процеси етногенезу в Євразії. Відрив від ландшафту «місцерозвитку». Етнічна компліментарність. Позитивна компліментарність народів Давньої Русі і Великого степу. Негативна компліментарність. Головне завдання пасіонарної теорії етногенезу. Характеристика основних форм контактів етносів. Економіко-географічна єдність регіону. «Ритми Євразії» як підсумок творчої діяльності Л.М.Гумільова. Кордони Євразійського мегаконтиненту. Три регіони Євразії. Етнічний склад населення Євразії. Етнічне формування великоросів як союз Лісу і Степу. Симбіоз етносів. Монголо-татарська навала як джерело нового пасіонарного поштовху Давньої Русі. «Іго» як змішування крові. Причинно-наслідковий ланцюг етногенезу. Висновки з теорії євразійства, етногенезу і пасіонарності Л.М.Гумільова.

Сучасні школи і концепції російської геополітики. Характеристика трьох основних теоретико-світоглядних напрямів російської геополітичної думки. Геополітична концепція неоевразійства О.Г.Дугіна. Складові політичної платформи євразійського руху О.Г.Дугіна. Синтетичність Росії. «Центральна земля» і «Вісь Історії». Духовна самостійність і самотність Росії. Сучасні орієнтири зовнішньополітичного курсу Росії за О.Г.Дугіним. Критика російських лібералів, «советсько-царистський» шлях розвитку. Ототожнення російського народу з Росією. Месіанський характер російського народу. Встановлення контролю над північно-східними регіонами Євразії. Антизахідна стратегія російського народу. Цивілізаційна експансія росіян і загальнопланетарне значення «російського типу світогляду». Німеччина і Франція – потенційні союзники Росії-Євразії. Китай, Японія та Іран – союзники на сході і півдні континенту. Неоевразійська ідея «нового біполяризму». Геополітична програма неоевразійців. Ідеї неоевразійства в геополітичних поглядах В.В.Жириновського. Головні ознаки геополітичного становища близького зарубіжжя. Геополітичні регіони світу і сфери їх впливу. Неоевразійство в геополітичних поглядах Г.А.Зюганова. Відновлення єдиної євразійської держави. Фактори впливу на вироблення стратегії державного розвитку. Росія як геополітичний балансир і велика морська держава. Геостратегія представників російської націоналістичної геополітичної школи (В.Аксючіс, М.Павлов, ряд представників російської православної церкви). Ізоляціонізм Росії. Чотири складові геостратегії. Природні союзники Росії. Ідеологічне протистояння з євразійцями і комуністами. Панславістські та панправославні мотиви ХІХ – початку ХХІ ст. в геостратегії російських націоналістів. Особливість географічного світу Росії. Західнянська геополітична школа. «Доктрина

Козирева». Два міфи російської геостратегії початку 90-х рр. ХХ ст. Результати внутрішньої і зовнішньої прозахідної політики в Росії. Перехід від прозахідної геополітичної доктрини до консенсусної геополітичної моделі. Орієнтація на геополітичну самостійність країни. Стратегія балансуєвої рівновіддаленості. Пропозиції представників консенсусної геополітики. Конструкція «ліберальної імперії» О.Чубайса. Концепція цивілізаційної геополітики В.Л.Цимбурського. Сутність поняття «Острів-Росія». Ідея Великого Лімітрофа. Поняття «Лімес» і «Лімітроф». Типи цивілізацій Євразії. Пояс суверенних просторів. Росія – руйнівниця Євразії. Російська політика «прагматизму корисності». Боротьба між двома тенденціями майбутнього розвитку світу. Створення «тихоокеанського плацдарму». Роль південної частини Лімітрофа для Росії. Дві прагматичні цілі російських інтересів. Проблемність для Росії східно-європейського сектору Великого Лімітрофа. Відкриття ойкумени і формування «великих просторів» в Атлантиці та в тихоокеанській зоні (Американика). Альтернативний глобалізм О.С.Панаріна. Концепція «нової геополітичної моделі світу» Л.Г.Івашова. Теорія геодивілізації С.Г.Кисельова.

ТЕМА 20. УКРАЇНЬСЬКА ГЕОПОЛІТИЧНА ДУМКА

Геополітична думка в Україні ХІХ ст. Основні геополітичні вектори-орієнтири в громадсько-політичній думці України у першій половині ХІХ ст. Ідея вільної федерації слов'янських народів у програмних документах «Товариства об'єднаних слов'ян». Геополітичні аспекти в діяльності «Малоросійського товариства». Ідея слов'янської федерації в програмних документах і працях членів Кирило-Мефодіївського товариства. Слов'янофільська орієнтація як геополітичний вектор в працях І.Франка, Р.Лашенка. Західноєвропейська орієнтація М.Драгоманова. Обґрунтування необхідності зв'язків України і Росії із Західною Європою.

Українські геополітичні концепції з початку ХХ ст. до Другої світової війни. Геополітичні ідеї засновника української геополітики М.Грушевського. Чорноморсько-балканський вектор української геополітики. Геополітична концепція Чорноморсько-Адріатичної федерації у працях С.Шелухіна і С.Томашівського. Чорноморсько-балтійський вектор української геополітики. Ю.Липа та його концепція створення Чорноморсько-Балтійської федерації. Вісь «Південь – Північ». Чорноморська «цибулина». Південь як джерело для України. С.Рудницький про розширення суб'єктів Чорноморсько-Балтійської федерації. Близькосхідний аспект української геополітики в концепції С.Рудницького. Західноєвропейський вектор української геополітики Б.Крупницького. Концепція східно-західної «рівноваги» І.Лисяка-Рудницького. Україна – синтезатор Сходу і Заходу. Геоцентричний вектор у геополітичній думці України. В.Винниченко, М.Міхновський, Л.Цегельський, В.Липинський про другорядність зовнішнього фактору й акцент на внутрішні сили українського народу. Геополітичні аспекти в працях українських політиків націоналістичного спрямування (Д.Донцов, М.Сціборський, Є.Коновалець, Я.Барановський та ін.). Геополітичні мотиви в працях М.Колодзінського «Українська воєнна доктрина» та «Стратегічне положення Закарпаття». Геополітичне значення діяльності українського демографа й етнографа В.Кубійовича.

Геополітичні погляди ідеологів українського національно-визвольного руху 40-х – 60-х років ХХ ст. Характерна особливість еволюції ідейно-політичних поглядів діячів українського національно-визвольного руху. Демократичний націоналізм. Створення Української Головної Визвольної Ради (УГВР). Боротьба за Українську Самостійну Соборну Державу (УССД). Два аспекти політичної платформи УГВР. Звернення збройних сил українського підпілля – Української Повстанської Армії. Майбутнє України в політичній публіцистиці ідеологів українського підпілля – П.Федуна («Полтави») й О.Дяківа («Горнового»). Праця П.Федуна «Концепція самостійної України і основна тенденція ідейно-політичного розвитку сучасного світу» (1946). Творення самостійних національних держав. Русійні сили сучасного історичного процесу. Недосконалість тодішніх міжнародних відносин: незабезпечення принципу самовизначення народів. Великі держави і «дружні» країни. «Поворотна хвиля імперіалізму». Імперіалістична політика творення великих політичних комплексів. Система вільних національних держав. Геополітичні небезпеки Заходу від загравання з більшовицьким режимом. Про міжнародно-політичне значення боротьби українського підпілля проти більшовицького імперіалізму у брошурі «Наше становище до російського народу» О.Дяківа. Постановка і наукове осмислення геополітичних проблем у працях політиків українського визвольного руху в еміграції – Л.Ребета, А.Камінського, М.Сосновського. Аналіз кризи української нації і національної культури у праці І.Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація» (1965). Геодемографічні та геополітичні причини кризи української нації у радянський період. Геополітичний висновок І.Дзюби. Геополітична місія шестидесятників.

Геополітичні дослідження в Україні 90-х років ХХ ст. – на початку ХХІ ст. Теоретичні

дослідження геополітичних проблем. Національні інтереси й геополітична стратегія. Дослідження геополітичних аспектів національної безпеки. Економічні інтереси України в контексті геополітики. Російська геополітика в Україні (Ю.Павленко, Ю.Пахомов, О.Гончаренко, В.Дергачов та ін.). Институалізація геополітики в Україні: Національний інститут стратегічних досліджень (НІСД; 1992), Національний інститут українсько-російських відносин (НІУРВ; 1997), Національний інститут проблем міжнародної безпеки (НПІМБ; 2001).

ТЕМА 21. ГЕОПОЛІТИЧНІ КОДЕКСИ (КОДИ), ГЕОСТРАТЕГІЯ ДЕРЖАВИ, ЕКОНОМІЧНА ГЕОПОЛІТИКА І ДЕРЖАВНІ ДОКТРИНИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Вчення про геополітичні кодекси. Визначення поняття «геополітичні кодекси» (коди). Три рівні дієвості кодексів. Сутність місцевого, регіонального і світового (глобального) рівнів. Ядерна зброя – головний зміст глобальних геополітичних кодів. Перехід від епохи «великих батальйонів» до епохи «атому» і балістичних ракет. Зміна соціальної структури (від «синіх комірців» до «білих комірців»). Формування глобальних геополітичних кодів у ключових країнах для світової геополітики після Другої світової війни. Геополітичні коди США. Сутність поняття «стримування» у зовнішній політиці США. Політика «єдиного світу» (1945). Позиція «терпимості та твердості» і доктрина Г. Трумена (1945). Кодекс стримування Дж.Кеннана (1947). Геополітичні позиції кодексу: п'ять центрів влади. Геополітичні коди СРСР після Другої світової війни. Зародження геополітичного кодексу. Регіональний період СРСР. Вихід на світову арену СРСР. Створення військ стратегічного призначення (березень 1960 р.). Доктрина В.Д.Соколовського. Доктрина Л.І.Брежнєва. СРСР – союзник країн Третього світу. Відмова від доктрини Л.І.Брежнєва (жовтень 1989 р.). Доктрина М.С.Горбачова. Голлістський геополітичний кодекс Франції. Ядерний (світовий) статус Франції (1960). Вихід Франції з НАТО (1966). Ідея голлістського підходу до незалежного від США європейського розвитку. Індійський кодекс неприєднання Дж. Неру. Три рівні геополітичного кодексу Індії. Кодекс неприєднання. П'ять принципів мирного співіснування.

Геостратегія держави. Сутність поняття «геостратегія». Геостратегічні вектори. Рівні геостратегії держав у планетарному просторі. Класифікація геостратегії за тривалістю дії. Геостратегічні гравці. «Геостратегічна вісь» («геополітичний центр»). Різновиди геостратегії держав за типом середовища. Геополітичне положення держави у світі. Фактори впливу на державну геостратегію. Геополітична свідомість населення держави. Національні інтереси. Зміст геостратегії. Реальна геостратегія держави. Латентні (приховані) центри світової політики й економіки. Геостратегія міждержавних союзів. Субрегіональна геостратегія держав. Геостратегія регіональних держав. Глобальна держава (супердержава). Типи геостратегії держав на міжнародній арені та їх характеристика. Прояви імперської геостратегії в сучасному світі.

Нова економічна політика (геоекономіка). А) Загальна характеристика геоекономіки. Визначення поняття «економічна геополітика». Геоекономіка. Геоекономічне мислення. Економічний детермінізм в геополітиці. Геоекономічний код. Геоекономічна рента. Вчення автаркії Великих просторів Фрідріха Ліста. Геоекономічна доктрина «єдиного світу» Дж.Ф.Кеннана. Теорія «зон життєвих інтересів». Вчення про світ-економіку Ф.Броделя у праці «Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIIIст.» (1967). Б) Світ-системна геополітична школа І.Валлерстайна. Три цикли світової капіталістичної гегемонії. Триланкова ієрархічна структура: ядро – напівпериферія – периферія. Вчення про цикли світової кон'юнктури М.Д.Кондрат'єва. Сутність подвійної моделі Кондрат'єва – Валлерстайна для аналізу геополітичних гегемоній. В) Довгі цикли розвитку світової геополітики Дж.Модельські та В.Томпсона. «Цикли лідерства» і «географічний вибір» держав. Два етапи та фази світових політичних циклів. Фактори глобального лідерства держав. Взаємозв'язок світового політичного лідерства (Модельські – Томпсона) з лідерством економічним (Кондрат'єва). Г) Теорія циклів гегемонії П.Тейлора. Три світові гегемонії. Гегемонія держав у трьох сферах життя. Три стадії економічної гегемонії великої держави. Створення балансу сил. Розповсюдження ліберальних ідей. Поняття геополітичної динаміки у зміні світових порядків. Два світових порядки: 1) світовий порядок боротьби за британську спадщину; 2) світовий порядок «холодної війни». Д) Перспективи глобального розвитку світу та геоекономічна теорія Північ – Південь. Протистояння макрорегіонів – «золотого мільярду» і «мільярду безробітних». Поняття «Світова Північ» і «Глибокий Південь». Уявлення про світові полюси економічного і технологічного розвитку, преференціальний протекціонізм та міжнародні транспортні коридори. Концепція точкових зон. Геоекономічна стратегія. Інноваційна модель розвитку.

Державні доктрини національної безпеки. Реальний суверенітет держави. Обмежений суверенітет. Некомпетентний суверенітет. «Дружба народів» та стратегія «безхатченків». Поняття

«геополітична доктрина». Національна й економічна безпека держави. Економічна регіональна безпека. Геополітичні доктрини СРСР. Доктрина всесвітньої революції. «Єдиний світ» і «Загальноєвропейський дім». Міжособистісні відносини лідерів держав. Геополітичні доктрини США. Доктрина стримування противника (СРСР). Гуманізована геополітика плану Маршалла. «Гуманізована» геополітика і гасло «безмежної справедливості». Гуманітарна інтервенція. Доктрина «превентивного інтервенціоналізму» (2002 р.). Євразійська геополітика США: доктрина «відкритих дверей». Геополітичні доктрини Великої Британії, Китаю, Індії.

ТЕМА 22. ФОРМУВАННЯ ГЕОПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ СВІТУ

Геополітика і поняття імперіалізму. Історичне коріння геополітичної структури світу. Європейська глобальна експансія і центр-периферійна будова світу. Епоха імперіалізму як апогей процесу колонізації. Сутність наукового поняття «імперіалізм». Відносини метрополія – колонія, центр – провінції, центр – національні політичні утворення. Теорія імперіалізму В.І.Леніна. Форми впливу метрополій у колоніях і домініонах обмежений «заокеанський імперіалізм» західноєвропейських країн (за З.Бжезінським). США як перша світова держава за З.Бжезінським. Зміст структурної теорії імперіалізму Йогана Галтунга. Два типи держав. Два класи-антагоністи. Чотири поєднання у світовій системі. Чотири визначальні типи відносин у системі «метрополія – колонія».

Чотири ери імперіалістичної заокеанської експансії. Дванадцять імперіалістичних держав. П'ять головних держав-колонізаторів (світове «ядро»). Динаміка процесу колонізації – деколонізації країн за П.Тейлором. Чотири ери колоніальної активності: а) перша неконкурентна ера колонізації; б) перша конкурентна ера колонізації; в) друга неконкурентна ера колонізації; г) друга конкурентна ера колонізації.

Деколонізація. Початок процесу деколонізації. Перший пік деколонізації. Встановлення британської економічної гегемонії. Створення умов для неформального імперіалізму. Механізм «ери вільної торгівлі». Проникнення британського капіталізму і товарів. Статус державної автономії домініонів Великої Британії (1917). Другий пік деколонізації після. Географічний перехід деколонізації у Старий Світ. Розширення автономії британських домініонів (1923). Характеристика «класичних» колоній. Типи колоніальної залежності. «Периферія». Напівколонії і неформальні (протилежні) форми залежності. Сутність формального і неформального імперіалізму. Напівколоніальні держави початку ХХ ст. Фінансова залежність країн Латинської Америки. Типи країн-метрополій. Класифікація передових країн світу французького географа-геополітика Ж.Сопелса. Перебудова в СРСР («Ялта-2»). Нові політичні утворення на постсоціалістичному просторі. Імпульси «вибуху» суверенізації держав (за Е.Алаєвим).

Сутність Четвертого світу і типологія народів. Поява нових проблем корінного населення світу. Безправність й «остракізм» корінних мешканців. Відносини між ТНК і аборигенами. Сутність і мета теорії Четвертого світу. Характеристика поняття «народ». Різновиди сучасних держав. Термін «держава». Головна ціль багатонаціональної держави. Правопорушення держав проти нації. Боротьба з аборигенним «націоналізмом». Агітаційні методи щодо утворення «єдиної» нації (наприклад «советський народ»). Багатонаціональні (95%) й одно національні (5%) держави. Знищення народів як шлях до утворення нової єдиної нації. Створення поняття типу «етнічні групи», «меншини», «група населення», «популяція» і т.п. Збереження самоназви нації (народу) і її території. Опір корінного населення. Латентна «оборонна сторона» вторгнень і завоювань. Термін «етнічний». Класифікація та сутність типів націй (народів) згідно теорії Четвертого світу.

Концепція пригноблюючої держави і теорія природних середовищ Четвертого світу. Зміст концепції пригноблюючої держави. Стратегії утворення держави. Стадії воєнних дій і насилля процесу утворення держав. Знищення народів – фундамент майбутнього розпаду держави. Насильницька політична уніфікація народів. Створення невеликих автономних демократичних районів. Збереження культурного і біологічного розмаїття. Карта «Співіснування корінних народів і природного середовища у Центральній Америці». Сутність теорії природних середовищ Четвертого світу. Два типи природного середовища: а) середовище держави; б) середовище корінних народів. Дванадцять держав з високою культурою і біологічною різноманітністю.

ТЕМА 23. КОНСПІРОЛОГІЯ ТА ЛАТЕНТНІ СТРУКТУРИ СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ

Конспірологія як складова геополітики. Загадкові явища в геополітиці та нова парадигма історичних подій. Світ трансцендентного. Диктатори і релігія, окультизм, парапсихологія. Людина і Природа. Визначення поняття «конспірологія». Теорія всесвітньої змови. Світовий уряд. Ідея

глобалізації. Концентрація управління виробничими силами людства. Два способи концентрації управління й розширення сфери впливу (військова агресія і «культурне співробітництво»). Класифікація узагальнених засобів управління (шість пріоритетів). Повна функція управління суспільством: сутність п'яти видів влади. Частина суспільства в інформаційному сенсі. Державна «еліта» і Світовий уряд. Місцерозташування і склад Світового уряду. Ідея світового панування іудеїв. Шляхи реалізації ідеї панування. Сіоністський контроль західних країн. Глобальна система пограбування народів (МВФ, СБ, СБРР, ЄБРР, СТО...). Наддержавна глобальна система збройного насильства. Дезінформаційна система. Залежність західних держав від США.

Масонство в західному світі. Таємні товариства давнини і середньовіччя. Витоки масонства. Муляри-будівельники X-XIII ст. в Англії. Муляри-теоретики (сучасні масони). Створення англійської Великої ложі. «Книга статутів» Д.Андерсона (1723). Ставлення масонів до церкви і Бога. Структура масонства. Три ступені професійного зростання. Англійський деїзм як теоретична база масонства. «Конституція франкмасонів» 1723 року. Буржуазний характер масонства й еволюція його до аристократизму. Мета масонів. Пізнання таємниці влади. Масонство і західноєвропейська цивілізація (Думка і Капітал). Космополітичність братства. Принципи масонства. Схематична стратегія масонів. Масонство як таємні партії у політичних системах західних держав. Відомі масони Заходу. Масонська меритократія. Масонство – знаряддя Світового уряду. Методи роботи масонських організацій. Зміна пріоритетів масонства у 1980-х роках (нові завдання). «Проект Соломона П» (1985).

Масонство в Росії та Україні. Зародження масонства в Росії та його мета (XVIIIст.). Члени російського братства. Вплив масонів на слов'янство. Зародження масонства в Україні та його цілі (1990). Ротарійський рух в Україні. Національна ложа України (Н.Л.У.). «Тамплієрська справа». Орден Св'ятого Станіслава в Україні. Орден Нащадків Богдана Хмельницького (1992).

Таємні товариства й олігархічні клуби (XVIII-XXIст.ст.). Заснування Ордену ілюмінатів у Баварії Адамом Вейсгауптом (1776). Мета Ордену. Таємне студентське братство Єльського університету – Орден «Череп і кістки» (1833). Аристократія східного узбережжя США. Члени Ордену. Комітет 300. «Римський клуб». «Круглий стіл». Рада міжнародних відносин. Більдельберзький клуб. Тристороння комісія. Світовий форум (Фонд Горбачова). Міжнародні фінансові центри.

Латентні структури Ізраїлю та США. Спецслужби Ізраїлю. Орден «Бней-Брит». ADL. «Батьки» Америки. Книга «Таємна доля Америки» Менлі Палмера Холла. Орден Пошуку. Масонські символи Америки: обеліск, зірка, Велика печатка США, орел, «Всевидюче око», незавершена піраміда, число 13, NOVUS ORDO SECLORUM («Новий світовий порядок»). Розвідувальні служби США. Новий світовий порядок. Адепти нового світового порядку. «Нова ера».

6.2. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин					
	Форма навчання: денна					
	Усього	у тому числі				
лекції		практичні (семінарські)	лабораторні	індивідуальна робота	самостійна робота	
Модуль 1						
Тема 1. Політична географія як наукова дисципліна	5	2				3
Тема 2. Політична карта світу та її історичні зміни	8	4	2			2
Тема 3. Держава: політологічні аспекти	5		2			3
Тема 4. Держава як основний об'єкт політичної географії	6	4				2
Тема 5. Політична географія Світового океану	5		2			3
Тема 6. Географія адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування держав світу	4	2				2
Тема 7. Етнодемографічні аспекти політичної географії	6	4				2
Тема 8. Соціально-економічні аспекти політичної географії	4		2			2
Тема 9. Географія політичної боротьби та виборчого процесу (електоральна географія)	5		2			3
Тема 10. Політико-географічні аспекти глобальних проблем людства та особливості розвитку світового політичного процесу	5		2			3
Тема 11. Політична географія України	5		2			3
Модульна контрольна робота	2	2				
Разом за модуль	60	18	14			28
Модуль 2						
Тема 12. Геополітика як наука: загальна характеристика	7	4				3
Тема 13. Теоретичні джерела геополітики та формування геополітичної свідомості людей	4		2			2
Тема 14. Німецька та скандинавська геополітична думка	5	2				3

Тема 15. Геополітика фашистської Німеччини та імперіалістичної Японії	5		2			3
Тема 16. Англійська й італійська школи геополітики	4	2				2
Тема 17. Американська геополітична думка	5		2			3
Тема 18. Французька, бельгійська й австрійська геополітична думка	5	2				3
Тема 19. Російська школа геополітики	4	2				2
Тема 20. Українська геополітична думка	4		2			2
Тема 21. Геополітичні кодекси (коди), геостратегія держави, економічна геополітика і державні доктрини національної безпеки	5	2				3
Тема 22. Формування геополітичного простору світу	5	2				3
Тема 23. Конспірологія та латентні структури світової політики	5		2			3
Модульна контрольна робота	2	2				
Разом за модуль	60	18	10			32
Разом за семестр	120	36	24			60

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин					
	Форма навчання: заочна					
	Усього	у тому числі				
лекції		практичні (семінарські)	лабораторні	індивідуальна робота	самостійна робота	
Модуль 1						
Тема 1. Політична географія як наукова дисципліна	6	2				4
Тема 2. Політична карта світу та її історичні зміни	6		2			4
Тема 3. Держава: політологічні аспекти	6		2			4
Тема 4. Держава як основний об'єкт політичної географії	6	2				4
Тема 5. Політична географія Світового океану	5					5
Тема 6. Географія адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування держав світу	4					4
Тема 7. Етнодемографічні аспекти політичної географії	6	2				4
Тема 8. Соціально-економічні аспекти політичної географії	5					5
Тема 9. Географія політичної боротьби та виборчого процесу (електоральна географія)	5					5
Тема 10. Політико-географічні аспекти глобальних проблем людства та особливості розвитку світового політичного процесу	5					5
Тема 11. Політична географія України	5					5
Тема 12. Геополітика як наука: загальна характеристика	6	2				4
Тема 13. Теоретичні джерела геополітики та формування геополітичної свідомості людей	4					4
Тема 14. Німецька та скандинавська геополітична думка	6	2				4
Тема 15. Геополітика фашистської Німеччини та імперіалістичної Японії	5					5
Тема 16. Англійська й італійська школи геополітики	5					5
Тема 17. Американська геополітична думка	6		2			4

Тема 18. Французька, бельгійська й австрійська геополітична думка	5					5
Тема 19. Російська школа геополітики	4					4
Тема 20. Українська геополітична думка	5					5
Тема 21. Геополітичні кодекси (коди), геостратегія держави, економічна геополітика і державні доктрини національної безпеки	5					5
Тема 22. Формування геополітичного простору світу	4					4
Тема 23. Конспірологія та латентні структури світової політики	4					4
Модульна контрольна робота	2	2				
Разом за модуль	120	12	6			102
Разом за семестр	120	12	6			102

6.3. Теми практичних (семінарських, лабораторних) занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		денна	заочна
1	Політична карта світу та її історичні зміни	2	2
2	Держава: політологічні аспекти	2	2
3	Політична географія Світового океану	2	
4	Соціально-економічні аспекти політичної географії	2	
5	Географія політичної боротьби та виборчого процесу (електоральна географія)	2	
6	Політико-географічні аспекти глобальних проблем людства	2	
7	Політична географія України	2	
8	Теоретичні джерела геополітики та формування геополітичної свідомості людей	2	
9	Геополітика фашистської Німеччини та імперіалістичної Японії	2	
10	Американська геополітична думка	2	2
11	Українська геополітична думка	2	
12	Конспірологія та латентні структури світової політики	2	
Разом		24	6

6.4. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		денна	заочна
1	Політична географія як наукова дисципліна	3	4
2	Політична карта світу та її історичні зміни	2	4
3	Держава як основний об'єкт політичної географії	3	4
4	Держави в сучасному світі	2	4
5	Політична географія Світового океану	3	5

6	Географія адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування держав світу	2	4
7	Етнодемографічні аспекти політичної географії	2	4
8	Соціально-економічні аспекти політичної географії	2	5
9	Географія політичної боротьби та виборчого процесу (електоральна географія)	3	5
10	Політико-географічні аспекти глобальних проблем людства та особливості розвитку світового політичного процесу	3	5
11	Політична географія України	3	5
12	Геополітика як наука: загальна характеристика	3	4
13	Теоретичні джерела геополітики та формування геополітичної свідомості людей	2	4
14	Німецька та скандинавська геополітична думка	3	4
15	Геополітика фашистської Німеччини та імперіалістичної Японії	3	5
16	Англійська й італійська школи геополітики	2	5
17	Американська геополітична думка	3	4
18	Французька, бельгійська й австрійська геополітична думка	3	5
19	Російська школа геополітики	2	4
20	Українська геополітична думка	2	5
21	Геополітичні кодекси (коди), геостратегія держави, економічна геополітика і державні доктрини національної безпеки	3	5
22	Формування геополітичного простору світу	3	4
23	Конспірологія та латентні структури світової політики	3	4
	Разом	60	102

6.5. Індивідуальне завдання

Індивідуальне завдання з навчальної дисципліни «Політична географія і геополітика» носить самостійний характер виконання окреслених завдань і тематично охоплює загальне змістовне навантаження з навчального курсу. Індивідуальне завдання студента виконується під час 1 і 2 модулю і може бути оцінене максимально у 22 бали. Воно включає наступні завдання:

- **1 модульний контроль:** аналіз політичної карти світу та підготовка й написання реферату з обраної теми з політичної географії.

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ З ПОЛІТИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ

1. Теоретичні аспекти політичної географії як наукової дисципліни.
2. Становлення та розвиток політичної географії як науки.
3. Територіально-політичні системи як об'єкти дослідження політичної географії.
4. Політична географія в системі політичних наук.
5. «Галузеві» політико-географічні дисципліни: сучасний стан і перспективи розвитку.
6. Комплексні політико-географічні дисципліни: сучасний стан і перспективи розвитку.

7. Сучасний стан політичної географії: наукові здобутки та задоволення практичних потреб людства.
8. Політична карта як відображення політичних процесів на планеті та в державі.
9. Особливості формування політичної карти світу в стародавній період.
10. Середньовічна політична карта Європи: формування та розвиток.
11. Вплив Великих географічних відкриттів і промислової революції на світові політико-географічні процеси.
12. Зміни політичної карти світу в епоху колоніалізму.
13. Причини створення, процвітання та занепаду великих колоніальних імперій світу.
14. Політична карта розподілу світу напередодні та після Першої світової війни.
15. Зміна політичної карти світу після Другої світової війни.
16. Політична карта світу після «холодної війни» та сучасні тенденції її розвитку.
17. Демілітаризовані території у світі: історія становлення та сучасний стан.
18. Самопроголошені держави на політичній карті світу.
19. Протекторати: історія та сучасність.
20. Залежні території Великої Британії та їх політико-правовий статус.
21. Залежні території Франції: політико-правовий статус і тенденції трансформації.
22. Залежні території США та їх політико-правовий статус.
23. Політична географія Світового океану: сучасні напрями досліджень.
24. Внутрішні морські води прибережної держави: основні види, проблеми делімітації, політико-правовий режим.
25. Територіальне море прибережної держави: проблеми делімітації, політико-правовий режим.
26. Континентальний шельф і виняткова економічна зона прибережної держави: проблеми делімітації та використання природних ресурсів.
27. Політико-правовий статус Чорноморських проток.
28. Суецький канал: історія створення та використання, сучасний режим.
29. Панамський канал: історія створення та використання, сучасний режим.
30. Політико-географічна ситуація в Арктиці: історія та сучасність.
31. Антарктика: історія дослідження, сучасний політико-географічний і правовий стан.
32. Державна територія та її складові.
33. Політико-географічне положення держави: основні рівні, методи аналізу.
34. Ексклави та напівексклави на політичній карті світу.
35. Політична лімологія: сутність, перспективні напрями досліджень.
36. Транскордонне співробітництво в Європі.
37. Транскордонні регіони у світі: становлення та сучасні тенденції розвитку.
38. Державні кордони у світі: основні підходи до класифікації.
39. Державні кордони у Світовому океані.
40. Сучасні проблеми делімітації та демаркації державних кордонів у світі.
41. Історичні аспекти змін державних кордонів (територій).
42. Політичні системи: провідні підходи до типізації.
43. Парламентські монархії на політичній карті світу.
44. Абсолютні монархії: історія та сучасність.
45. Президентські республіки: політичний устрій, поширення в сучасному світі.
46. Парламентські республіки: політичний устрій, поширення в сучасному світі.
47. Сучасні напівдемократичні політичні режими в країнах світу.
48. Авторитарні політичні режими в країнах світу: історія та сучасність.
49. Федеративний державний устрій: сутність, розподіл повноважень між «центром» і суб'єктами федерації.
50. Федеративні держави на політичній карті світу.
51. Децентралізація: сутність, сучасні тенденції в державах світу.
52. Адміністративно-територіальний поділ розвинутих країн: основні тенденції розвитку.

53. Адміністративно-територіальний поділ країн, що розвиваються: основні напрями трансформації.
54. Політичні автономії: сутність, поширення в країнах світу.
55. Регіоналістичні держави в сучасному світі.
56. Столиці держав світу: провідні підходи до типізації.
57. Місцеве управління та самоврядування: основні функції та напрями трансформації в країнах світу.
58. Місцеве управління та самоврядування: основні типи і поширення у світі.
59. Інститут громадянства: сутність і державотворче значення.
60. Етнічна структура населення держави: моноетнічні та поліетнічні країни світу.
61. Міжетнічні процеси в державі: сутність і проблеми відносин.
62. Характеристика етнічних процесів у сучасному світі.
63. «Нація» і «націоналізм»: сутність понять і підходи до визначення.
64. Державотворче значення модерного націоналізму.
65. Націоналізм і великодержавний шовінізм: наростання проблеми в державах світу.
66. Мовна структура населення та мовні проблеми в державах Європи.
67. Демографічні проблеми в країнах світу: сучасний стан і перспективи.
68. Політико-географічне значення міграційних процесів сучасності: причини, основні напрями потоків та наслідки для держав.
69. Міграційна проблема в Україні: сутність і проблеми розв'язання.
70. Процеси урбанізації: сутність, рівні, темпи та наслідки.
71. Роль високоорганізованих держав у міжнародних відносинах та світовому просторі.
72. Столиця держави: політико-географічна теорія та практика.
73. Політико-географічні передумови економічного розвитку держав.
74. Рейтинг країн світу за соціально-економічним розвитком.
75. Міжнародна інтеграція: сутність і риси.
76. Основні принципи і форми міждержавної економічної та політичної інтеграції.
77. Найбільші інтеграційні об'єднання в світі.
78. Електоральна географія: основні напрями і методи досліджень.
79. Політичні партії та їх роль у державній політичній системі.
80. Політичні партії в державах світу: основні підходи до типізації.
81. Партійні системи в державах світу.
82. Партійний геопростір країн світу.
83. Партійний геопростір України.
84. Виборчі системи в державах світу.
85. Глобальні проблеми сучасності: поняття та сутність.
86. Глобалістика як нова міждисциплінарна наука.
87. Класифікації глобальних проблем людства.
88. Вплив глобальних економічних проблем на демографічну ситуацію у світі.
89. Причини та наслідки глобальної екологічної проблеми.
90. Міжнародний тероризм та антитерористичне співробітництво.
91. Сутність глобалізації як ключової тенденції сучасного розвитку світу.
92. Зміст поняття «політична відкритість держав» та показники відкритості держав.
93. Політико-географічне положення України.
94. Сучасні державні кордони України.
95. Виникнення і геопросторовий розвиток Київської Русі.
96. Політико-географічні аспекти Козацької держави.
97. Формування державної території України в ХХ столітті.
98. Адміністративно-територіальний поділ України: проблеми реформування.
99. Вплив географічних факторів на електоральні процеси в Україні.
100. Політико-географічне районування України.

- **2 модульний контроль:** підготовку та захист реферату з обраної теми по геополітиці.

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ З ГЕОПОЛІТИКИ

1. Класичні уявлення й нові підходи до розуміння поняття геополітики.
2. Формування геополітичних ідей у західній і східній традиції.
3. Сучасна інформаційна революція і нові завдання геополітики.
4. Стратегічне значення цивілізаційного аналізу в сучасній геополітиці.
5. Зміна парадигм у геополітиці та проблема метода.
6. Соціокультурний фактор у формуванні сучасної геостратегії.
7. Ідеї класиків геополітики: Ф.Ратцеля, Р.Челлена, А.Мегена.
8. «Географічна вісь історії» Г.Макіндера.
9. Теорія «континентального блоку» Карла Гаусгофера.
10. Концепція «берегових зон» Ніколаса Спайкмена.
11. Концепція «посибілізму» Відаля де ла Блаша.
12. Теорія атлантизму: від Д.Мейнінга до З.Бжезінського.
13. Теорія мондіалізму: становлення і розвиток.
14. Європейська геополітика «нових правих».
15. Концепція «нового світового порядку» в американській геополітиці.
16. Нова воєнна доктрина США та її геостратегічне значення.
17. Російська геополітична думка XIX ст.
18. Цивілізаційна парадигма у російській геостратегії.
19. Становлення і розвиток ідей євразійства.
20. Неоевразійство Л.Н.Гумільова.
21. Сучасні школи і концепції російської геополітики.
22. Формування геополітичної свідомості українського суспільства.
23. Геополітичні ідеї М. Грушевського.
24. Геополітична проблематика у працях С.Рудницького.
25. Концепція Чорноморсько-Адріатичного об'єднання С.Томашівського та С.Шелухіна.
26. Геополітичні доктрини Ю.Липи.
27. Геополітичне значення праць В.Кубійовича.
28. Геополітичні погляди ідеологів українського підпілля П.Федуна («Полтави») та О.Дяківа («Горнового»).
29. Геополітичні ідеї представників українського визвольного руху в еміграції другої половини XX ст. (Л.Ребета, А.Камінського, М.Сосновського, І.Багряного, М.Прокопа).
30. Геодемографічні та геополітичні аспекти у праці І.Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація».
31. Східна геополітика фашистської Німеччини.
32. Геополітика протистояння періоду «холодної війни».
33. Феномен наддержави в геополітиці XXI ст.
34. Стратегія «анаконди» в практичній геополітиці США.
35. Геополітика США на Близькому Сході та в Південній Азії.
36. Еволюція європейської геополітики і сучасна геостратегія Європейського союзу.
37. Протиріччя європейської інтеграції у світлі геополітики.
38. Проблема європейської безпеки на початку XXI ст.
39. Німеччина у процесі європейської інтеграції: геополітичний аспект.
40. Геополітика Франції: від Шарля де Голя до сьогодення.
41. Геостратегія сучасного Китаю.
42. Геополітика арабського світу.
43. Геополітика ісламської цивілізації.
44. Геополітика Азіатсько-Тихоокеанського регіону.

45. Геополітика Росії на пострадянському просторі.
46. Геополітика Росії у сучасному світі.
47. Місце України у новій системі геополітичних координат.
48. Геополітика України в європейському просторі.
49. Геополітика терору: аналіз проблеми і пошуки основних рішень.
50. Процес глобалізації і геополітична ситуація у сучасному світі.

7. РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Основна література:

1. Арон Р. Мир і війна між націями / пер. з фр. Київ: МП «Юніверс», 2000. 688 с.
2. Блій Г. де, Муллер П. Географія: світи, регіони, концепти / пер. з англ.; передмова та розділ «Україна» О.Шаблія. Київ: Либідь, 2004. 740 с.
3. Вегеш М. Геополітика в іменах. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. 216 с.
4. Вегеш М., Палінчак М., Петрінко В. Геополітика в постанях і термінах: підручник для студентів і аспірантів спеціальності «Політологія». Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 786 с.
5. Вегеш М.М., Петрінко В.С. Геополітична енциклопедія: навчальний посібник. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2017. 492 с.
6. Вегеш М. Західна геополітика в іменах. Ужгород: Видавництво УжНУ, 2003. 200 с.
7. Гольцов А.Г. Геополітика та політична географія. Підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 416 с.
8. Гольцов А.Г. Політична географія: навч. посібн. Київ: МАУП, 2007. 256 с.
9. Дергачев В.А. Цивилизационная геополитика. Киев: ВИРА-Р, 2004. 672с.
10. Дергачев В.А. Геополитический словарь-справочник. Киев: КНТ, 2009. 592 с.
11. Дністрянський М.С. Геополітика: навчальний посібник. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011.
12. Дністрянський М.С. Політична географія та геополітика України: навч. посібник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. 344 с.
13. Дністрянський М.С. Україна в політико-географічному вимірі. Львів: Світ, 2000. 310 с.
14. Дубович І. Країнознавчий словник-довідник. Львів: Вид. центр ЛНУ, 2002. 587 с.
15. Економічна і соціальна географія світу: навч. посіб. / за ред. С.П.Кузика. Львів: 2002. 672 с.
16. Жук П., Мазур Н. Р.Соломонюк, Р.Турчак. Етнополітична карта світу ХХІ. Тернопіль: Мандрівець, 2000. 240 с.
17. Копійка В.В., Шинкаренко Т.І. Європейський Союз: історія і засади функціонування: навч. посіб. / за ред. Л.В.Губернського. Київ: Знання, 2009. 751 с.
18. Кудряченко А.І., Рудич Ф.М., Храмов В.О. Геополітика: підручник. Київ: МАУП, 2004. 296 с.
19. Ліпкан В.А. Національна безпека України. Київ: КНЕУ, 2008. 552 с.
20. Лісничий В.В. Політичні та адміністративні системи зарубіжних країн. Харків: Торнадо, 2001. 352 с.
21. Мадіссон В.В., Шахов В.А. Сучасна українська геополітика: навч. посібник. Київ: Либідь, 2003. 174 с.
22. Малий етнополітичний словник / О.В.Антонюк, В.І.Волобуєв, М.Ф.Головатий та ін. Київ: МАУП, 2005. 288 с.
23. Мартинюк В.О., Троян С.С. Політична географія геополітика: словник-довідник. Київ: НВЦ ВО, 2005. 224 с.
24. Масляк П.О. Країнознавство: підручник. Київ: Знання, 2007. 292 с.

25. Міжнародні організації: навч. посібн. / за ред О.С.Кучика. Київ: Знання. 2005. 497 с.
26. Політична географія і геополітика: навч. посіб. / за ред. Б.П.Яценка. Київ: Либідь, 2007. 256 с.
27. Романюк А., Шведа Ю. Партії та електоральна політика: монографія. Львів: ЦПД – Астролябія, 2005. 348 с.
28. Світова та європейська інтеграція. Організаційні засади: навч. посіб. / за ред. Я.Малика, М.Мальського. Львів: Вид-во ЛНУ, 2001. 402 с.
29. Соколенко С.І. Глобалізація і економіка України. Київ: Логос, 1999. 568 с.
30. Соціально-економічна географія України: навч. посіб. / за ред. О.І.Шаблія. Львів: Світ, 2000. 608 с.
31. Тиводар М. Етнологія: навч. посіб. Львів: Світ, 2004. 624 с.
32. Трохимчук С.В., Федунь О.В. Політична географія світу: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Знання, 2007. 422 с.
33. Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. Львів: ЛНУ, 2001. 744 с.
34. Шаблій О. Основи загальної суспільної географії: підручник. Львів: ЛНУ, 2003. 444 с.
35. Яценко Б.П., Стафійчук В.І., Брайчевський Ю.С. та ін. Політична географія і геополітика: навч. посіб.; за ред. Б.П.Яценка. Київ: Либідь, 2007. 256 с.

Допоміжна література:

36. Адамський В. Політична трансформація у країнах Центральної і Східної Європи. Київ: Дакор, 2006. 274 с.
37. Безуглий В.В., Козинець С.В. Регіональна економічна та соціальна географія світу: посіб. Київ: Академія, 2003. 688 с.
38. Бжезінський З. Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи / пер. з англ. О.Фешовець. Львів; Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 236 с.
39. Бжезінський Збігнев. Вибір: світове панування чи світове лідерство. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 203с.
40. Бжезінський З. «Холодна війна» та її наслідки. *Політика і час*. 1993. №1.
41. Бжезінський Збігнев. Україна у геостратегічному контексті. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 102 с.
42. Бузгалін А. Имперская модель мира и альтернативные ей перспективы. *Международные процессы*. 2004. Т. 2. № 2.
43. Волес Вільям, Волес Гелен. Творення політики в Європейському Союзі. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 871 с.
44. Гальчинський А.С. Україна – на перехресті геополітичних інтересів. Київ: Знання, 2002. 180 с.
45. Геополітика: підручник. Київ: МАУП, 2004. 296 с.
46. Глобалізація і безпека розвитку: кол. монографія / за ред. О.Г.Білоруса. Київ, 2001.
47. Гринів Л.С. Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії: монографія. Львів: Вид. центр ЛНУ, 2001. 240 с.
48. Держалюк М. Україна у зарубіжних доктринах та стратегіях 20 ст. *Політична думка*. 1996. № 1. С. 64-85.
49. Дністрянський М.С. Геополітичні доктрини і підходи: критичний аналіз методології. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І.Франка, 2003. 111 с.
50. Дністрянський М.С. Типологія держав світу за етнонаціональним складом населення та характером територіальних етнополітичних відносин. *Український географічний журнал*. № 4. 2002. С. 46-49.

51. Зленко А. Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін. Харків: ФОЛПО, 2003.
52. Копійка В.В., Шинкаренко Т.І. Європейський Союз: історія і засади функціонування: навч. посіб. / за ред. Л.В.Губернського. Київ: Знання, 2009. 751 с.
53. Країни Євросоюзу та Україна: навчальний посібник-довідник / за ред. О.Крисюка. Тернопіль: Астон, 2008. 208с.
54. Країни світу. Енциклопедія. Харків: Фоліо, 2007. 512 с.
55. Луценко А. Інституалізація геополітики як науки в системі державного управління України. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. Випуск 13. 2009. С. 198-201.
56. Мазур О.Г. Вибірчі системи: загальне й особливе (на прикладі Англії, Франції, Бельгії, Німеччини). *Наукові записки*. Збірник. Серія «Політологія і етнологія». Вип.11. Київ: ІПіЕНД, 2000. С.312-322.
57. Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. Дрогобич; Київ: Видавнича фірма «Відродження», 2004. 487 с.
58. Петрінко В. Взаємини України та Румунії у контексті геополітичних процесів Чорноморського регіону. *Relatii romano-ucrainene. Istorie si contemporaneitate / Rumanusko-ukraineski vidnosini*. Історія і сучасність. Satu Mare: Editura Muzeului Satmarean, 2009. С. 245-249.
59. Петрінко В. Геополітична трансформація Центрально-Східної Європи: від ідеологічного впливу до газової дипломатії. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. Випуск 5-6. Ужгород: СМП «Вісник Карпат», 2007. С. 58-62.
60. Петрінко В. Геополітика «холодної війни»: концептуальний підхід. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. Випуск 11. Ужгород: СМП «Вісник Карпат», 2009. С. 49-54.
61. Петрінко В. Нова геополітична ситуація у Центрально-Східній Європі та українське питання в російській геополітичній науці. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. Випуск 3. Ужгород: СМП «Вісник Карпат», 2006. С. 68-74.
62. Петрінко В. Україна в геополітичних дослідженнях З.Бжезінського. *Сучасна українська політика*. Київ: Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2011. Вип. 24. С. 268-282.
63. Петрінко В.С. Глобалізація як геополітичний фактор зовнішньої політики США. *Регіональні студії*. 2021. Вип. 26. С. 91-96.
64. Плешаков К.Г. Геоидеологическая парадигма. *Международная жизнь*. 1995. № 4-5. С. 109-116.
65. Політологія: підручник / за ред. М.М.Вегеша. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ: Знання, 2008. 384 с.
66. Рудич Ф.М. Політологія. Київ: Либідь, 2004. 480 с.
67. Рудич Ф. Місце і роль України в сучасному геополітичному просторі. *Нова політика*. 1998. № 5. С. 18-23.
68. Рудич Ф. Україна, Росія, Євроатлантика: деякі аспекти взаємовідносин. *Людина і політика*. 2000. № 3. С. 40-44.
69. Суліма Є.М., Шепелєв М.А. Глобалістика: підручник. Київ: Вища школа, 2010. 544 с.
70. Ткач О.І. Деякі особливості типології політичних систем і режимів. *Політологічний вісник*. 2002. №11. С. 87-101.
71. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти: Кол. монографія / за ред. Ф.М.Рудича. К: МАУП, 2002.
72. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? *Философская и социологическая мысль*. 1996. № 1-2. С. 9-29.

73. Челлен Р. О политической науке, ее соотношении с другими отраслями знания и об изучении политического пространства. *Полис*. 2005. № 2. С. 115-126.
74. Шаповал В. Державний лад країн світу: довідник. Київ: Український центр правничих студій, 1999. 318 с.
75. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн: підручник / 4-е стереотипне видання. Київ: АртЕк, 2001. 264.
76. Шведа Ю. Партії і вибори: енциклопедичний словник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 750 с.
77. Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: навч. посібник. Львів: Тріада плюс, 2004. 528 с.
78. Шепелєв Максиміліан. Конфлікт модерну і постмодерну як основна проблема цивілізаційної безпеки в процесі мондіалізації. *Людина і політика*. 2002. № 5. С. 92-101.
79. Шепелєв М. Планетарний дуалізм як основна суперечність сучасної світової системи: деякі аспекти взаємодії сил Суші і Моря. *Нова політика*. 1998. № 5. С. 24-27.
80. Шергін С.О. До справедливого міжнародного порядку. Китайські політологи про багатополісний світ. *Політика і час*. 2003. № 5.
81. Шульга М.А. Російський дискурс геополітики: монографія. Київ: Вид. ПАРАПАН, 2006. 524 с.

Інформаційні ресурси в мережі Інтернет

1. «Ізборник» — Історія України IX-XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації. Розділ «Політологія». URL: <http://litopys.org.ua/>
2. Бібліотека політолога. URL: <http://politics.ellib.org.ua/>
3. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. URL: <http://www.nas.gov.ua/UA/Org/Pages/default.aspx?OrgID=0000290>
4. Національний Інститут стратегічних досліджень при Президентові України. URL: <http://www.niss.gov.ua/>
5. Соціологічна група «Рейтинг» (Rating Group Ukraine). URL: <http://ratinggroup.ua/about.html>
6. Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. URL: <http://www.razumkov.org.ua/ukr/index.php>
7. Українські підручники онлайн : Політологія. URL: <http://pidruchniki.ws/politologiya/>
8. Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/>
9. Центр соціологічних і політичних досліджень та технологій "СОЦІОПОЛІС". URL: <http://sociopolis.com.ua/Sociopolis/About/>